
LAIŠKAS REDAKTORIUI

Vygantas Malinauskas

Minint ateitininkijos šimtmetį, mintyse iškyla dėl prasidėjusios sovietų okupacijos 1940 m. neįvykęs Ateitininkų federacijos V kongresas Vilniuje. Tuomet jis buvo sumanytas kaip ateitininkų ataskaita Lietuvai. Vargu ar per pastarąjį amžių Lietuvoje rastume kitą sąjūdį, kuris būtų pajėgęs tokią ataskaitą pateikti. Ateitininkų suburtų pasauliečių intelektualinis, visuomeninis, kultūrinis, politinis, religinis sąjūdis kai kuriais atžvilgiais pralenkė laiką. Ryškų jų pėdsaką galime rasti įvairiausiose prieškarinio Lietuvos gyvenimo srityse, ne tik moksle, kultūroje ir politikoje, bet ir sporte, liaudies švietime, moterų klauzime, darbininkų organizavime. Karyba ateitininkams taip pat buvo nesvetima, kai tik iškildavo reikalas su ginklu stoti už Tėvynės laisvę. Mūsų epochoje ne taip dažnai pasitaiko tikslingas gebėjimas ugdyti visapusišką ir universalią asmenybę. O ateitininkijai per šimtą metų pavyko išugdyti kelias kartas ypatingų inteligentų, kurie, anot Stasio Šalkauskio, „yra ne tik protininkai šviesuoliai, bet ir energingi akcijos žmonės, sugebantys aukštus savo idealus realizuoti kūrybiniu nusistatymu savo ir visuomenės gyvenime“.

Šimtmečio sukaktis ragina pasvarstyti, kas lėmė, kad iš carų laikais užsienio universitetuose susibūrusių įvairių lietuvių studentų sambūrių būtent ateitininkai išaugo į galingą kultūrinį ir visuomeninį sąjūdį. Atsakymo galėtume ieškoti palankiose istorinėse, kultūrinėse, socialinėse aplinkybėse, taip tardami, kad bet kokio sąjūdžio (Lietuvoje ar kur kitur) atsiradimą, jo sėkmę arba nesėkmę lemia aplinka. Ateitininkų fenomeną galima būtų bandyti paaiškinti ir ypatingomis asmenybėmis, kurių vizija, aistra, pavyzdys įkvėpęs besijungiančiuosius į ateitininkiją. Su šia prielaida irgi galima sutikti. Tačiau vis tiek lieka klausimas, iš kur reikiamu metu ir reikiamoje vietoje radosi tiek tinkamų asmenybių? Man regis, vien išoriniai veiksniai ateitininkijos fenomeno iki galo nepaaiškina. O „vidinio veiksnio“, mes, katalikai, paprastai ieškome idealistiniame nusiteikime. Iš tiesų nei anuomet, nei dabar ateitininkams idealizmo netrūksta. Tačiau idealizmas savaime nebūtinai yra kūrybingumo šaltinis ir pažangos veiksnys. Idealizmas lygiai taip pat gali būti ir nesidomėjimo tikruoju gyvenimu, jo problemomis ir iššūkiais priežastis.

Suprasti kūrybinės energijos šaltinio, išjudinusio ateitininkiją, prigimtį gali pagelbėti neprilygstamas paradoksų meistras Gilbertas Keithas Chestertonas. Įdėmiau pažvelgę į prieškarinio Lietuvos ateitininkų veiksmingąsias pasaulėžiūrinės nuostatas pastebėtume, kad jos labai panašios į Chestertono aprašytus visatos patrioto bruožus. Maža to, Chestertono aprašytas visatos patriotas pasižymi tomis pat savybėmis, kurias patriotiškumui priskyrė Stasys Šalkauskis ir Juozas Girnius. Pasak Chestertono, krikščionio santykį su pasauliu geriausiai nusako ne optimizmas, teigiantis, kad viskas yra gerai, ar pesimizmas, „su apgailestavimu“ konstatuojantis, kad viskas yra blogai, o patriotiškumas. Savo krašto, tėvynės, giminės, šeimos patriotais mes esame pašaukti būti dar prieš gimdami tame krašte, toje tautoje ir toje šeimoje. Chestertono supratimu, tikrasis patriotizmas esąs iracionalus. Tačiau tik patriotizmas „ne už ką nors“ gali būti tikras kūrybinės energijos šaltinis. Ir Chestertono, ir Šalkauskio sampratoje patriotiškumas glaudžiai susijęs su kokybiškesnės ir didingesnės savo tautos kultūros kūryba. Tačiau tai ne bet

koks, o krikščioniškasis patriotiškumas. Jis remiasi ne savitiksle didybe („tauta virš visko“) ar sau pakankama kūryba („menas menui“). Didybė ir kūryba pasitarnauja patriotiškumui tik su sąlyga, jei suteikia kokybę žmogaus buvimui šiame pasaulyje. Šalkauskio mokymu, kiekvieno ateitininko pareiga – „išigyti aiškaus tautinio supratimo tikrojo patriotizmo prasmę, kurio pagrinde glūdi siekimas kultūrinės didybės savo tautai ir kuris nelaiko tautybės gyvenimo tikslu, vertingesniu už gyvenimo turinį“.

Pažanga be krypties nėra pažanga. Kultūra yra tiek pažangi, kiek ji sudaro sąlygas joje gyvenančiam žmogui patirti gyvenimo pilnatvę ir jo prasmės gelmę. Todėl kalbėdami apie kultūros pažangą neišvengiamai susiduriame su klausimu, kas yra žmogus? Jei žmogų suvokiame tik kaip savaiminės ir atsitiktinės evoliucijos rezultata, determinuojamą jo smegenyse vykstančių biocheminių procesų, atitinkama yra ir tokiai sampratai konkrečią išraišką suteikianti kultūra. Tačiau jei laikomės krikščioniškos žmogaus sampratos, kad žmogus yra sukurtas pagal Dievo paveikslą ir panašumą, kad jis yra laisvas Dievo vaikas, pašauktas bendrystei su savo kūrėju, tuomet kultūros pažangos kriterijus bus tai, kiek kultūra padeda kiekviename žmoguje atsiskleisti Dievo paveikslui ir panašumui ir kiek ji padeda giliai išgyventi Dievo vaikų laisvę. Todėl tik krikščioniškos kultūros idealas gali būti čestertoniškai šalkauskiško patriotizmo motyvas.

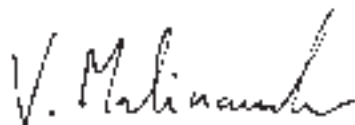
Ateitininkų sąjūdis prieškarinio Lietuvoje buvo vaisingas, nes į jį susibūrę žmonės mylėjo Lietuvą ne už kažką, o tiesiog todėl, kad ji yra jų kraštas, jų tauta, jų Lietuva. Ir mylėdami siekė paversti ją ne romantiškos tautinės kultūros „rezervatu“, o pasigėrėjimo verta šalimi. Anuometinė ateitininkų karta, įkvėpta Prano Dovydaičio „Trijų pamatinių klausimų“, tikėjo, kad žino kryptį, kurios link kreipdami savo kūrybines pastangas gali pasiekti tikslą. Šis tikėjimas išlaisvino ir kūrybinę energiją, ir nuo tikrovės neatitrūkusį idealizmą. Toks nusiteikimas davė vaisių, kuriais mūsų tauta gali mėgautis iki šiol.

Žvelgiant į išpūdingą praeitį neišvengiamai kyla klausimai apie dabartį. Ar šiandien ateitininkų sąjūdis tebėra aktualus Lietuvai, ar turi perspektyvų išaugti į gyvybingą intelektualinę, kultūrinę, visuomeninę srovę? Ir ar tai, kad per pastaruosius 20 metų Lietuvoje ateitininkija tokia srove netapo, nerodo, jog ji neturi rimtų perspektyvų? Atsakymas į šiuos klausimus priklauso nuo to, kiek šiandien tebėra aktuali Chestertono, Šalkauskio, Girniaus ir Maceinos patriotizmo samprata, kiek konkurencingas krikščioniškos kultūros idealas yra šiuolaikiniame pasaulyje ir ar jaunoji ateitininkų karta yra pajėgi subrandinti „kilnius šviesuolius“, pajėgius įgyvendinti krikščioniškos kultūros idealą.

Mes, krikščionys, negalime priversti šiuolaikinio pasaulio patikėti, kad žmogus yra sukurtas pagal Dievo, o ne kokio nors primato paveikslą ir panašumą. Tačiau galime pasiūlyti pasauliui rinktis kultūrą, kuri remiasi žmogaus kaip Dievo paveikslo samprata. Ir nebūtina būti tikinčiam, kad pripažintum, jog kultūra, statoma ant tokios žmogaus sampratos, suteikia gyvenimui daugiau kokybės, grožio ir prasmės. Kaip pastebėjo genialusis Chestertonas, kultūra, kuri atsisako žmogaus kaip Dievo paveikslo idėjos, ilgainiui praranda ir gerumą, viltį, narsą, poeziją, iniciatyvą, – tai, kas iš tiesų žmogiška. Ryškiaspalvis ir didingas krikščioniškos kultūros idealas šiandien yra rimčiausia alternatyva prėskam lygių galimybių ir politinio korektiškumo konstruojamam pasauliui. Jei savo patriotiškumą remiame siekiu kultūros, kuri būtų „šis tas didingas ir gražaus“, patriotiškumas išties gali tapti galinga motyvuojančia ir pastangas telkiančia jėga, arba, kaip sakė Šalkauskis, tapti „asmeninio tobulėjimo veiksmu“. Būtent tuo, ko šiandien Lietuvai taip trūksta.

Vertinant šiuolaikinę ateitininkų kartą, yra įprasta „su gailesčiu“ konstatuoti, kad ji netapo reikšminga jėga politikoje ar kultūroje, neperėmė žiniasklaidos ir pan. Apgailestavimui, be abejo, esama pagrindo. Tačiau tokiu atveju reikėtų apgailėti ir visą šiuolaikinę Vakarų civilizaciją. Daugelyje jai priklausančių šalių krikščioniška kultūra viešojoje erdvėje užleido ir tebeužleidžia pozicijas. Ir kalbama apie šalis, kurios nepatyrė pusę amžiaus trukusios okupacijos. O idant subręstų kilnių šviesuolių karta, pajėgi kurti krikščionišką kultūrą, reikalinga bendruomenė, kurioje jau realiai tokios kultūros terpė egzistuočiau. Ir, man regis, ateitininkams savo kuopose, stovyklose, akademijose šiandien pavyko sukurti ir išlaikyti tokią gyvos krikščioniškos kultūros terpę. Bėlika tik klausimas, ar jiems užteks čestertoniškai šalkauskiško patriotiškumo krikščionišką kultūrą paversti visos visuomenės gyvenimo faktu. Artimiausias dešimtmetis tai parodys.

Kaunas, 2010-06-14

DIENORAŠTIS

Kodėl man patinka Berlynas (ir Vilnius)

Darius Dauguvietis

2010 m. vasaris-gegužė. Lėktuve šiek tiek per karšta – gal dėl tų kelių susivilkusių megztinių. Tai vis dėl to bandymo dar šiek tiek sutaupyti – juk savaitės atostogoms neimsi lagaminą. O vis dėlto žiema. Sutikti Vasario 16-ąją Berlyne gali būti visai įdomu, net ir niekaip ypatingai to nepažymint – tik šiek tiek prisimenant Lietuvą kartu su čia gyvenančiais, kartu diskutuojant apie nacizmą, toleranciją ir kurios tautinės mažumos restorane geriau valgyti. Žiema – nevykęs atostogų pasirinkimas, tačiau dėl lengvos vilnietiškos šlapdrubos Berlynas nenustoja patrauklumo. Juo labiau Vilnius – Vilnius man patinka visada. Ypač patinka pavasari.

Berlynas, krosnys. Lankau draugus – daugiaaukštyje, beveik pačiame miesto centre, malkų krosnimis šildomame bute. Įdomu pirkti malkas miesto prekybos centre, kaip ir daugiabučio laiptinėje matyti dėžę peilams. Rajonas, kuriame apsistojau, vadinasi *Friedrichshain* – primena Jakšto gatvę, tik čia visi jauni, daug bariukų, krautuvėlių, užkeičėlių ir išpaisytų namų. Šalia draugų buto – visuomet pilnas publikos mažas bariukas, primenantis Užupio ir Kalvarijų gatvės užkeičė hibridą: aprasoje, blizgučiais nukabinėti langai ir iš visų pakampių sutempti stalai. Už jų – labai įdomūs personažai. Gėrimai nebrangūs, visi čia truputį pankai. Gretimas namas nuo viršaus iki apačios išpaisytas grafiti. Vietinė administracija niekada nė nebandė jų perdažyti. Beprasmiška.

Vilnius, perspektyvos. Buvusius fabrikus Ševčenkos gatvės apylinkėse gana intensyviai apgyvendina meniškios sielos asmenybės. Tad užsukęs į svečius buvusio fabriko erdvėse, gurkšnodamas arbatą susimąstau – ar ateis diena, kai dairysiuos kavinės, tarkime, Kauno gatvėje, ar galerijos su langais į geležinkelio stotį? Juokauju, kad Naujininkai bus madingiausias Vilniaus rajonas.

Berlynas, dešrelių parduotuvės. Artėjant vakarui nejučia pradėti sukėti galvą, kur čia geriau užkandus. Šalia *Alexanderplatz* traukinių stoties sukiojasi neįtikėtini močiučių su beliašų vagonėliais atitikmenys, stoviniuoja vyriškiai, ant petnešų pasikabinę didelius gaubtus su nedidelėmis krosnelėmis, ant kurių skrunda

vokiškos dešrelės – sumokėjęs 1,20 EUR gali gardžiuotis dviejų delnų ilgio dešrele mažutėje bandelėje, skirtoje, matyt, dešrelę suimti. Nerizikuoju, tačiau žmonės-burbulai džiugina. Tačiau dar geriau yra išbandyti vieną iš gausybės turkų, libaniečių, vietnamiečių, tai landienčių, indų ar kinų restoranėlių. Vokiškus sunku pastebėti. Tad nors visos kelionės metu ir nepavyksta suprasti Vokietijos ir Vietnamo sąsajų – valgiai su kokoso pienu puikūs. Galiausiai vietinių užkeičė varžytuves laimi indišką užkeičą su dienos pietų pasiūlymu: maistas gardus, aptarnaujantis indas malonus, gal tik angliškas meniu praverstų.

Vilnius, sienų griovimas. Pilies gatvėje išsikirtę didelį sienos gabalą trys turkai siūlo visų rūšių kebabus. Prekyba ūžia – panašu, kad prekė gera. Šeimininkai malonūs, pramokę lietuviškai, šypsosi. Tik kodėl reikėjo išgriauti seno ir tikriausiai saugomo namo dalį? Ne-

Berlynas. Indrės Zdančiūtės nuotr.

pirksiu ir čia nevalgysiu. Ne, turkai manęs nė kiek neįgaudina. Tik senamiesčio sienų griovimas.

O kinų restoranai gašdina. Ir ne tik skonio stiprikliais pagardintais gaudais. Kažkaip nesmagu, kad užsidaarius bet kuriai maitinimo įstaigai jos vietoje iškart atidaroma kinų užveiga. Ir dar visiškai vienoda tiek išore, tiek vidumi. Bet kažkodėl paprastai su žemėmis lyginamas *McDonald's*.

Berlynas, raudoni kilimai. Kaip sukurti šventiško išpūdi? Reikia patiesti raudoną kilimą! O dar geriau – keliasdešimt raudonų kilimų ir kilimėlių, ir taip – prie kiekvieno miesto kino teatro. O jų daug. Kai kurie – beveik kaip muziejai. Tarkime, *Kino International* – taip atrodytų kino teatras Šeškinėje, jei veiktų jau kokius trisdešimt metų. Vis dėlto su raudonu kilimu smagiau. Netoliese matau restoraną *Moskva* ir Fabijoniškių mikrorajoną primenančius namus. Ir čia, ir šviesomis bei žvaigždėmis tviskančioje *Berlinale Palast* vyksta Berlyno kino festivalis (beje, jubiliejinis). Polanskis ir Bartas beveik greta. Bilietai išpirkti, fotografuojusi šalia raudono kilimo.

Vilnius, Lietuva. Skalvija, Pasaka, Ozo kino salė? Prisimenu statybinių medžiagų, drabužių parduotuves, klubus arba šaunių gyvenamųjų namų viziją ir valkatėlių tikrovę vienos šalies pavadinimą turėjusio kino teatro vietoje. Tačiau *Kino pavasaris* vyksta, jau 15-ąją kartą. Galbūt truputį per daug pačių pačiausių filmų, tačiau kino metų apibendrinimas neblogas. Nors dar kelių raudonų kilimų labai norėtūsi.

Berlynas. Indrės Zdančiūtės nuotr.

Berlynas, Rytai. Po sienos griuvimo visi Vakarų menininkai, neformalai, studentai ir kiti laisvamaniai šturmu ima vieną Rytų dalį po kitos. Principas paprastas: nedidelės nuomos kainos leidžia apsigyventi ar atidaryti studiją, klubą ar barą buvusiam industriniame rajone, miesto administracija to ne tik nedraudžia,

bet dar ir skatina. Praėjus dvidešimčiai metų po sienos griuvimo ši rajonų virtimo jaunimo, kultūros, meno erdvėmis banga jau nusirito per kelis rajonus. Tai – miesto energijos šaltinis. Tiesa, ten, kur prieš dešimt metų apleistame name veikė galerija ir čia pat gyveno vietos

Berlynas. Indrės Zdančiūtės nuotr.

dailininkas su draugais, šiandien jau veikia prabangi galerija ir stovi prabangūs butai, o pats vietos dailininkas tapo kostiumuotu savininku. Maištingą ir energingą bangą seka kita, komercializacijos banga. Bet neatrastų rajonų Berlyne dar likę nemažai.

Vilnius. Fluxus. Gedimino prospekto mirties zonoje (taip vadina visą prospektą nuo buvusio *Vaikų pasaulio* iki pat Seimo) ką tik duris atvėrė nauja erdvė – *Fluxus ministerija*. Sveikintina vieno, jau kurį laiką buvusio, mero iniciatyva atiduoti apleistą poliklinikos pastatą jauniems menininkams. Kad ir vieneriems metams. Jokių prabangių remontų, jokių skambių pareiškimų. Ir daug dviračių prie kiekvieno aplinkinio medžio. Daug šurmilio net darbo dienų vakarais. Nedidelė energijos injekcija. Tikrai užsuksiu – Fluxus plačiaja prasme, toks, kokį vykdė Mačiūnas ar Mekas.

Prospekto pabaigoje, pusiau tuščiam prabangos bastione – *Vilniaus vartuose* – paslėptas Jono Meko vizualiųjų menų centras. Užrakintos maištingumo kolekcijos už daug milijonų. Kažkurioje vietoje bangos pas mus prasilenkė. Bet neatrastų rajonų dar daug.

Berlynas, tolerancija (1). Mėgstu elektroninę muziką apleistuose bunkeriuose ir juos primenančiuose pastatuose. Nemėgstu „elektroninės“ muzikos vietose, kur koncerto metu galima užsisakyti kepsnį. Berlynas yra panašiai maštančiųjų Meka. Išbandau toleranciją – lankome vieną labiausiai legendomis apipintų pusiau gėjų klubų *Berghain-Panorama Bar*. Nelyg apleistuose Vilniaus profsajungų rūmuose dreba žmogaus ūgio garsiakalbiai, diskoteka šėlsta iki kitos die-

nos popietės. Ir lygiai pusė (tiek skaičiumi, tiek išsi-
dėstymu) šokėjų – sunkumų kilnotojai, muskulatūros
vyrukai. Nuogi iki pusės. Taip atrodytų šokiai Gra-
žulio pragare. Bet nieko nenutinka – vyrai nepuola,
vyrai netvirkina, vyrai nesiūlo prisijungti. Lankytojai
jaučiasi jaučiai, tiesą sakant, ne per daug kreipia dė-
mesį vieni į kitus.

Vilnius, paradai (1). Vilniuje taip pat groja elektroni-
nė muzika, groja ir bunkerius primenančiose patalpose.
Iki pusės nuogi vyrukai mankštinasi sporto klubuose.
Kaip ir viskas tvarkoje – visiems jauku, nieko nenutin-
ka. Miestas mažesnis, mažiau ir atrakcijų. Dar Vilniuje
vyksta paradai – su ubagų lyderiu įtartina uniforma,
fašistinėmis vėliavomis ir Seimo nariais, raginančiais
susiimti su policija. Kiek dėmesio ir šurmulio! Nuo di-
desnio vyksmo tik raitoji policija atgraso. O dar kalba-
ma, kad tai jaunimas pašėlęs.

Berlynas, tolerancija (2). Svečiame mieste negėda
sudalyvauti ekskursijoje. *Free tour* tipo (angl. nemoka-
ma kelionė; vienintelis mokestis – arbatpinigiai gidui).

Beveik keturias valandas trun-
kanti svarbiausių miesto objektų
apžvalga visiškai neprailgsta –
žvalus airis įdomiai porina ir apie
Reichstaga, ir apie sienos likučius.
Stovime virš vaikų žaidimo aikštelės.
Nedidelis stendas informuoja,
kad čia būta Hitlerio kanceliarijos.
Vėliau ant griuvėsių buvę pastatyti
nomenklatūriniai daugiabučiai
nuspelnusiems Rytų Vokietijos
veikėjams, pro viršutinių aukštų
langus matydavęsi už sienos esan-
tys Vakarai.

Dar vietiniai draugai pasakoja,
kad viešose erdvėse geriau nemi-
nėti nacių režimo ar jo lyderio –
didelis netaktas, galintis sukelti
aplinkinių pasipiktinimą. Taip sa-
kant, tema tabu zonoje. Išimtis lei-
džiama tik ekskursijose ar muzie-
juose. Tačiau galima visur klijuoti
„triuškinkim“ fašizmą tipo lipdu-
kus ir labai netoleruoti fašizmo.

Manau, kad perlenkta, tačiau kai televizorius rodo neo-
nacių eitynes Drezdeno bombardavimo minėjimo dieną,
susimąstau, kad galbūt galima ir šiek tiek perlenkti.
Kiek kitaip atrodo komunizmo klausimas. Nemažai
objektų išsaugojo sovietinius pavadinimus: Karlo Mar-
xo alėja, Rosos Luxemburg metro stotis, tankų ir ka-
rių išlaisvintojų skulptūros. Paramą gaunantys neretai

palaiko kairiąsias idėjas. Vietovardžius galima vertinti
per lengvą ironijos prizmę, o plačiai siūlomus DDR
suvenyrus jau visai su humoru, tačiau kažkodėl džiau-
giuosi, kad Vilniuje nereikia į darbą važiuoti Raudono-
sios armijos prospektu.

Vilnius, paradai (2). Susidaro išpūdis, jog skanduo-
jant *Heil Hitler! Juden raus! Lauk emigrantus!* Gedi-
mino prospektu pražygiuoti turėtų būti įmanoma. Na,
dar įterpiant ką nors apie Lietuvą, gal padainuojant
šiek tiek. Lankydamasis Berlyno Žydų memorialo mu-
ziejaus ekspozicijoje ant sienos mačiau iškalbingus skai-
čius – tiek Vokietijoje, tiek Lietuvoje nužudyta beveik
tiek pat žydų, apie 170 000. Didžioji dalis gyveno Vil-
niuje. Turime kelias atminimo lenteles.

Dar Vilniuje vyksta veteranų paradai. Beveik be pačių
veteranų.

Berlynas man patinka Rytų ir Vakarų trintimi, šėls-
tančia kultūra, persipynusiais jaunimo sąjūdžiais, mu-
zika, fabrikuose gyvenančiais menininkais, naujai at-
gimstančiais senais rajonais, energija ir tolerancija. Ir

Berlyno kino festivalis. Indrės Zdančiūtės nuotr.

nors su draugais juokavome, kad Vilniuje labiausiai to-
leruojamos „intelektualinės mažumos“ (arba principas
„kvailys žengia jam duotu keliu ryžtingai ir užtikrin-
tai“), tačiau jis man patiko visada, tikiu, patiks ir atei-
tyje. Nors viena kita nemateriali siena dar galėtų būti
sugriauta.

O smagiausia čia ir ten vasarą...

Paslapties trauka

TOMAS DAUGIRDAS

Žmonėms ypač patinka galvosūčiai ir kryžiažodžiai. Namų šeimininkė, sargas, bedarbis ar iš mokyklos ištrūkęs moksleivis gali valandų valandas praleisti prie kokio galvosūčio. Maža to, naujam galvą sukančiam žaislui įsigyti jie gali skirti nemažai savo pinigų ir tai net gali tapti savita obsesija. „Ar gali išardyti? Ar gali atgal sudėti?“ – klausia erdvinių galvosūčių aprašymas. „Jei vieną išsprendei, neabejotinai priimsi iššūkį ir imsisi kito“, – tarsi iš žmogiškojo smalsumo ar net prigimties šaiposi gamintojai.

Galvosūčiai yra giliai įsišakniję žmogaus prigimtyje. Užvaldytas neišspręsto galvosūčio žmogus gali tapti jo auka, valandų valandas knebinėdamas ir ieškodamas atsakymo, užmiršdamas darbą, pareigas, net miegą. Žinoma, jei galvosūkis „geras“ ir jo buvimas savaime yra iššūkis. Kaip sakytų XX a. filosofai, galvosūčio būties mįslė yra jo esatis. Įmintas galvosūkis netenka savo patrauklumo, palieka žmogų abejingą. Na, nebent jo atmintyje išlieka įrašas apie tai, kaip jis galynėjosi ir galiausiai pasiekė pergalę nelygioje kovoje. Pats galvosūkis atsiduria lentynoje ar dėžėje. Galbūt jis paskolinamas draugui, bet anksčiau ar vėliau galvosūčio būties lemtis yra „sandėliukas“, o žmogus leidžiasi ieškoti to, kas dar neišspręsta ir neįminta. Jei jis to nedarys, reiškia, yra labai pavargęs arba liginis.

Panaši paslapties trauka prikausto žmogų skaitant detektyvinę istoriją ar romaną. Paniręs į įvykių vingius ir nenujausdamas, kuo visa tai „baigsis“, žmogus pamiršta savo asmeniškumą, gyvenimo negandas. Pirmiausia vertinami rašytojai ar kūrėjai, kurie sugeba išlaikyti intriga, vedžioti neaišku-

mo vingiais ir galiausiai privesti prie paaiškėjimo akimirkos. Vadinamųjų „muilo operų“ populiarumas atskleidžia, kad žmonėms daug labiau rūpi būti įtrauktiems į neaiškumo kelius ir klystkelius nei sužinoti galutinę „tiesą“ ar prieiti prie istorijos išaiškinimo. Tuomet istorija ar, pasak liaudies patarlės, „pasaka baigiasi vestuvėmis“. Šios istorijos žmones traukia ne vien todėl, kad jose tarsi mato svajonių gyvenimus, – tokius, kokių patys niekada neturėjo ir neturės. Gyvenimus, kuriuose daug laisvo laiko, tvarkinga aplinka, beveik tobulai gražūs žmonės, skanus maistas ir amžina vasara. Žmones greitai atstumtų istorijos, kurios su jų gyvenimais neturėtų nieko bendra, tebūtų nepasiekiamos iliuzijos. Gražiuose pasakojimuose traukia pirmiausia tai, kas yra bendra visų žmonių istorijoms ir gyvenimams – jų paslaptiškumas ir neįmenamumas. Gražūs rūbai ir namų interjeras tėra detalės, kurios reginį daro ir malonų.

Paslapties buvimas istorijose, galvosūkiuose ar pasakojimuose yra stipresnis už kasdienes darbus, gyvenimo ritmą, asmeniškai keliamus tikslus ir nusistatytus siekius. Paslapties buvimas savo asmeniniame gyvenime nujaučiamas, jį stengiamasi išreikšti daugiau ar mažiau iškilmingomis progomis. Kai kada gali gluminti populiariūs ar pačių žmonių kuriami posmai, galimi aptikti savilaidos poezijos knygelėse ar išgirsti per sveikinimų koncertus. Jie daugeliu atveju skelbia, kad žmogaus gyvenimas esąs paslaptis, kad pats žmogus sau ir vienas kitam esąs neįme-

nama mįslė, o gimimas bei gyvenimas persipynęs su visatos vyksmu: „Tevsveikins šią gimimo dieną / Baltų lan-
kų balta tyła, / Ir laimė suspindės pro
rūką / Sodria viltanga žvaigždele“.

Tai ypač ryšku sveikinimuose, kai į kitą žmogų tarsi pažiūrima iš šalies ir pradedama kalbėti kaip apie pirmą kartą matomą būtybę: „Tavo žvilgsnio spindulio, / Tavo žodžio versmės, / Tavo vardo vienintelio, / Mama, amžiams reikės...“ Vaisiai kreipiasi į tėvus tarsi į būtybes, kurios tokios paslaptingos, kad visi bendri kasdieniai darbai ir išgyvenimai, tokie kaip rytinės kavos gėrimas, bernai dėl to, kas tvarkys namus ar parneš iš parduotuvės pieno, tarsi nublinksta: „Mums išliks gerumu spinduliuojantis žvilgsnis, / Tyros akys lyg mėlyno skliauto gėlmė, / Žodžiai, lapkričio lapais įkritę į širdis, / Žingsniai, skambantys aidu mūs laiko tėkmėj... // Metų gilumą lieté Jūs rankos lyg širdį... / Mes lyg medžiai užaugom tų rankų glausti. / Tapachia šiluma mūsų akys Jums spindi, // Kuria globėte mus, kol dar buvom maži. / Kas sutiks dosnumu, jei ne tėviškės sodžius? // Kas gyvenimą mūsų pasotins dabar, / Kai pačių mūsų vaikai savo nerimu guodžias, / Sielų ilgesio pirštais pabeldė langan? // Mes be Jūsų gerumo gyventi negalim – / Lai-

mėj širdis pravirkdė – jos duokit kiek galite.“

Žinia, šiuos posmus galime vertinti kaip lietuviško liaudiško sentimentalumo apraiškas, kaip į menką literatūrinį išprusimą atskleidžiančias liaudies banalybes. Tačiau juose pirmiausia iš-

reiškiamai tai, ką žmonės jaučia ir nori pasakyti iškilmingomis akimirkomis, net jei abejotume, ar tokios kasdienės progos kaip gimtadienis ar Motinos diena, tėvų vestuvių jubiliejus turėtų būti taip ritualizuotos ir sureikšminotos. Liaudiškuose posmuose justai aiški pastanga sukurti tokią atmosferą ir jauseną, kad kitas žmogus ir liktų nesuvokiamas bei nepažįstamas. Iškilmingomis progomis naudojama tam, kad būtų žengta už kasdienybės santykių. Pastarieji paprastai nutrina visą paslaptį, o artimi žmonės vienas kitam yra labai aiškiai pažįstami ir nesunkiai nuspėjami. Vaikai, sugrįžę pas tėvus ir su jais bendraudami veikiausiai nesielgia su jais kaip su nežemiškais būtybėmis, nes tokios situacijos būtų komiškos ir neįtikios.

Nevieną panašų posmą aptiksim ir skirtingu gyvenimui. Juose minima, kad kiekviena diena atneša viską nors naują ir gyvenimas tarsi prasideda naujai. Kita vertus, kiekvienas iš patirties žino, kad kita diena bus panaši į šią ir veikiausiai būtų sunku ištvirti gyvenimą, kuriame kiekvieną dieną nutiktų vis kas nors naujo. Skeptikas tartų, kad labiausiai neįmanomas paslaptis ir mįslės esančios ten, kur apskritai jokios paslapties nėra, bet ji primąstoma. Veikiausiai čia esama nemažai tiesos, tačiau kiekvienas žmogus jaučia, kad be šio primąstymo jo gyvenimas netektų pagrindo ir prasmės, o neaiškumas ir nuspėjamumas net iš principo banalioje ir nuspėjamoje gyvenimo kasdienybėje jį lydi kiekvieną dieną.

Išsivaduoti iš gyvenimo neaiškumo reikėtų pasinerti į „išsilaisvinusią“ egzistenciją, už kurios nelieka nieko, išskyrus vis didesnio aiškumo ir visų paslaptį demaskavimo paiešką. Mokslo ir žinių progresas prieš šimtą metų buvo lydimas panašaus išsivadavimo nuo neaiškumų ir laisvės pojūčio. Šiuo metu didžiausias neaiškumas yra civilizacinis, o ne mokslinis. Pasaulio gamtinės paslaptis tarsi esame išnarplioję, tačiau civilizacinės ir kultūrinės paslaptys yra taikiklyje, kurį šiuo metu mato ir į kurias yra nusitaisę eman-

cipuotas protas. Gyvenimas be kompiuterio ir interneto, tikėjimu į Dievą remti kasdienybės asmeniniai ir visuomeniniai ritualai, specifiniai rūbai ir draudimai yra civilizaciniai dalykai, kuriuose vis dar esama paslapties.

Emancipacija nuo paslapties beldžiasi į šių „kitoniškų“ pasaulių duris, skelbdama civilizacinį susidūrimą, visai kitoki nei ji matė praeito amžiaus pabaigos kultūros pranašai. Čia ir galime rasti atsakymą, kodėl taip skirtingai vertinamas naujasis kino filmas *Seksas ir miestas 2*. Vieni žiūrovai juo neslepdami žavisi, kiti piktinasi. Abi reakcijos yra neabejotinai autentiškos, nes filmas yra kraštutinio išsilaisvinimo atspindys. Nėra jokių ribų, ko nebūtų galima sakyti, daryti ar galvoti. Todėl nenatūraliausia ir labiausiai filme nedera pagrindinę heroję staiga užplūstanti graužatis, kai ji pasibučiuoja su egzotiškame krašte sutikta jaunystės laikų meile. Keista, nes sąžinės graužatis rodytų, kad moteris padarė ne tai, ką būtų norėjusi daryti. Tai sunkiai telpa į šį filmą, nes daroma vien tai, kas norima, o jei ko užsimanoma, tai ir daroma. Nieko nėra neįmanoma ir jokios ribos nevaržo veikėjų vaizduotės, vien pačios vaizduotės ribos.

Neatsitiktinai filmo veiksmas iš ekonominės krizės varginamų JAV perkeliamas į neribotų norų išsipildymo šalį – Abu Dabį. Tačiau galiausiai pasirodo, kad ir ši svajonių realybė turi ribas, nes nežaboti norai neišvengiamai veda į nusikaltimą, o ne palaimą. Išvykus iš vakarietiško miesto viskas koncentruojasi į „seksą“. Galiausiai aptikus, kad kalčiausia šioje istorijoje esanti „kita“ kultūra, būtent islamiškas fundamentalizmas, atrandama, kad geriausia šalis pasaulyje, kur kiekviena svajonė gali virsti tikrove, – Jungtinės Valstijos, tiksliau, Niujorkas. Kitos kultūros ir kito pasaulio paslaptis demaskuojama kaip „diskriminacija“, išsilaisvinama grynajai laisvajai tikrovei, t. y. naujai madai, vakarėliams, naujiems ryšiams ir nuotykiams, visam tam, kur nesama ribų, kur viskas pasiekama ir padaroma. Tačiau paslapties nuojauta ir

trauka nepaleidžia net tokio absoliučiai progresyvaus filmo kūrėjų. „Tu esi ypatinga moteris“, – išgirsta Carrie Bradshaw net du kartus iš skirtingų vyrų. Antru atveju šie žodžiai palydimi dovanos – žiedo su brangakmeniu. Ypatingumas neabejotinai nusipelno išskirtinės dovanos dovanų jūroje paskendusiame gyvenime.

Taigi net šiuolaikinis elitas, kuriam teturėtų rūpėti naujos dizainerių kolekcijos, nauji kūno korekcijų metodai ir plastinių operacijų inovacijos, neatšispiria liaudiškam žmogaus ir gyvenimo paslapties romantizavimui. Tai galima pastebėti ir Lietuvoje, kurios (skurdesnėse ekonominėse sąlygose gyvenantis) šiuolaikinis pirmųjų puslapių elitas tegali turėti daug menkesnes svajones, idant vis dar išlaikytų „stilių“ ir nemeluotų sakydamas, kad įgyvendina visas svajones. Pakanka savaitę Lietuvoje nesklaidyti laikraštinių ir internetinių spaudos, ir sugrįžęs prie jos atrasi, jog išsižiebė kokia nauja žvaigždė ir jau spėjo įsikurti nuolat tviskančiame žvaigždyno kaip savo namuose. Neilgai trukus patirsime, kad ši žvaigždė turi ypatingą „paslaptį“, kuria pasidalija su žurnalistu ir visa visuomene išskirtiniame interviu. Šiuolaikinio populiarinio pasaulio žvaigždės išgyvena paslapties, tiksliau, žmogaus gyvenimo paslapties trauką ir jėgą. Jos negali jai atsispirti net gyvendamos gyvenimą, kuriame nesama jokios paslapties ar išskirtinumo, – vien banalios situacijos ir elgsenų, troškimų bei norų štamai.

Pasaulio, savo gyvenimo bei buvimo paslapties trauka žmones lydi nuolat, net jei ji išreiškiamą sunkiasvoriu sentimentalumu ar jei deklaruojamas išsivadavimas nuo bet kurio neaiškumo. Kad ir ką sakytų egzistencialistai, žmonėms daug lengviau gyventi nešiojant šią paslaptį nei tartis ją įminus ar kasdien graužtis ir liūdėti dėl mintis apnikusio neaiškumo. Paslapties buvimo nemenkina, kad jo šaltinis skirtingose kultūrose įvardijamas nevienodai. Mums pakanka, kad krikščioniškoje tradicijoje jis vadinamas Dievu. ❧

LIETUVIŲ KALBA, ASMENŲ VARDAI IR LIGA GALIAI

Plečiantis ir stiprėjant tautininkiškoms, lietuvių kalbos gynimo, gryninimo ir norminančio adaptavimo nuotaikoms ir nuostatoms, VU istorikai (Aurimas Švedas ir Eligijus Raila) iškėlė iniciatyvą išjudinti priešingos krypties sąjūdį, kurio šūkiu galėtų būti „Stabdyk lietuvinimą!“ Prie šios iniciatyvos prisijungusi NŽ-A redakcija nusprendė surengti platesnės tematikos pokalbį, mėginant bent pirmapradžiškai apmąstyti mūsų, Lietuvos žmonių, dabartinį (spėtina, liguistą) santykį su savo kalba (pirmiausia atsispiriant į asmenvardžių lietuvinimo bylos pavyzdį). Pašnekovai: Antikos filosofijos tyrinėtojas ir vertėjas, Seimo narys ir eseistas *Mantas Adomėnas*, NŽ-A kūrėjas ir vyr. redaktorius, mokslinio redagavimo profesionalas *Petras Kimbrys*, kalbininkė, VDU profesorė, Lietuvos mokslo tarybos Humanitarinių ir socialinių mokslų komiteto pirmininkė *Rūta Marcinkevičienė*, Lietuvos politinės, kultūros, tarpasmeninės ir kalbos istorijos tyrėjas ir literatas *Eligijus Raila*, filosofas, filosofijos vertėjas ir tyrėjas, kultūros istorikas ir kritikas *Arūnas Sverdiolas*. Pokalbis, įvykusių NŽ-A redakcijoje birželio 2 d., moderavo *Nerijus Šepetys*.

I. MĒGINANT ĮVARDYTI BAUBĄ: LIETUVIŲ TAUTA IR JOS KALBA

Arūnas Sverdiolas. Pirmiausia norėčiau išreikšti abejonę dėl mūsų sumanyto pokalbio prasmės: ar verta ką nors svarstyti ir viešai skelbti, kai niekas neskaito, į nieką neįsiklauso ir neima į galvą? Antai nuomonės ir argumentai, išdėstyti diskutuojant dėl leidimo ar neleidimo asmens dokumentuose rašyti asmenvardžius originalia forma, turėtų būti jau labai gerai žinomi tiems, kam tokie dalykai rūpi. Bet jie vis monologiškai kartojami su visais nesusipratimais, lyg nieko anksčiau nebūtų svarstyta ir argumentuota: visiška visuomeninė amnezija. Klausimas vėl svarstomas parlamente ir vėl klausiama, kaip gi bus su arabiškais ar kiniškais rašmenimis, tartum nebūtų daugybę kartų aiškinta, kad kalbama tik apie lotyniškų rašmenis, kuriuos tam reikalui vartoja visas pasaulis. Numanau, kad visi svarbiausi dalykai, kuriuos neišvengiamai turėsime prisiminti ir kits kitam pasakyti, bus mums, o paskui ir skaitytojams, jau girdėti, mes tik reprodukuosime tai, ką jau ir taip žinome. Tai ar apskritai bevarta dar kartą pasisakyti viešai?

Nerijus Šepetys. Šio pokalbio idėja kaip tik ir gimė tokioje skepsio situacijoje – mes (redaktoriai, akademi-

kai, kritikai) lyg ir žinome, kaip viskas turi būti, apie tai daug kartų tarp savęs esame kalbėję, viskas mums yra girdėta, tai kam apie tai eiti su diskusija į viešumą? Bet tam turiu du svarbius argumentus. Pirmas – sumažes apie tai pasiskaityti, aš tikrai neradau teksto, kuriame būtų išdėstyti visi argumentai ir išaiškintos visos situacijos – kodėl, kaip, kam naudinga, prasminga yra perrašyti visus tuos vietovardžius, asmenvardžius ir net tarptautinius žodžius lietuviškai. Ir atvirkščiai – mums žinomos bėdos, blogybės perrašų, transkripcijų, „sulietuvinimo“ srityje, pradedant vardų „autorių teisių“ pažeidimais, baigiant elementaria logika ir geru skoniu – to irgi nėra niekur surašyta. Antras dalykas – per paskutinį pusmetį keistai stiprėja toks, pavadinkime, „sąjūdis“ visose srityse, kuris nuo kažko gina lietuvių tautą. O tautos gynimas reiškiasi per kalbos gynimą: vakar paskelbta apie kuriąs „Lietuvių kalbos gynimo draugiją“. Ir tai būdinga ne vien „seniams“: tarp istorijos studentų jau kelintus metus galima stebėti tautinių nuotaikų radikalėjimą arba į kairę (socialistinę), arba į dešinę (nacionalistinę) pusę, o ypatingas santykis su lietuvių kalba yra turbūt vienintelis dalykas, kuris visus jungia. Atsigręžus į gūdų sovietmetį, kai intelektualams reikėjo ginti lietuvių kalbą nuo rusifikacijos, arba į poaušrinius spaudos draudimo panaikinimo laikus, kai reikėjo gintis nuo lenkybės, man regis, galime aptikti tam tikrą konstantą, kurią verta apmąstyti. Jeigu mums tai bent kiek pavyks, rasime vieną kitą išvalgą, sugalvosime metaforą, kuri mums leistų išivaizduoti šiuolaikinių Lietuvos žmonių santykį su savo kalba kaip tam tikrą ligą ar negalę, jau bus didelis plusas.

Mantas Adomėnas. Aš norėčiau atsispirti nuo negatyvios išangos pusės, nuo skepsio. Mes kalbame apie svetimžodžių rašybą – dėl vieno ar kitų priežasčių šis klausimas buvo itin politizuotas – ir siekiame kokio nors racionalaus, civilizuoto sprendimo. Tačiau būdamas politikoje matau, kad iš tiesų racionalaus kalbėjimo ir argumentų reikšmė vis mažėja. Gali iškelti visiškai neatremiamus argumentus, bet dairydamasis po Seimo salę matai, kad priimant sprendimus vienintelis svarbus dalykas – kažkokie išankstiniai susitarimai ir pažadai, kurių racionalumas neveikia. Kai diskutuo-

jame apie nelietuviškų vardų rašybą, apie kalbą, nulemia kaip tik tokie buki išankstiniai įsitikinimai, kurių jokia racionali argumentacija ir įtikinėjimas negali paveikti.

Tapimas civilizuotu susijęs su tam tikru pripažinimu, kad žmogus gali būti ir yra formuojamas, kad jis pripažįsta tam tikrų iš išorės ateinančių taisyklių ir kultūrinių turinių autoritetą, juos prisiima ir leidžia si jų formuojamas. Tačiau kol galioja šis įsitikinimas pirmaprade lietuvių kalbos galia ir nelygstamu pranašumu ne tik prieš kitas kalbas, bet ir prieš kitus vertybinius sumetimus, tol jis pašalina bet kokius išorinius reikalavimus, nes tu jau nuo gimimo esi suformuotas iš pašaknų. Jeigu išmokai iš tėvų kalbėti „seniausia indoeuropiečių kalba“ (nors anaipatol ne visi kelia sau reikalavimą gerai ja kalbėti) – viskas, tu jau esi civilizacijos bamboje, kito kultūrinio turinio tau nebeprivalu išmokti. Todėl skaityti vardus jokia kita kalba, išskyrus transkribuotus lietuviškai, irgi neprivalu, žmonės, kurie nori tokias kitakalbystes įvesti, suprantami kaip kalbos griovėjai. Aišku, tai sudėtingesnis procesas, bet giluminės buvimo autochtonu (čia gimusiu ir šitoje dirvoje užaugusiu, tą kalbą iš pradžios gavusiu) nuostatos tarsi užtenka, kad būtum civilizuotas žmogus. Europos civilizacijos, iš išorės ateinančių kultūrinių srovių, įtakų, turinių, galų gale krikščioniškosios kultūros imperatyvumas yra atmetamas; viskas – esi sau pakankamas.

Tai ne vienintelis momentas, kodėl racionalūs argumentai nėra išgirstami, bet tokia proto sankloda formuoja mąstymo struktūrą, ginančią „šventus įsitikinimus“, kurių jau niekas nebegali paveikti. Tiems jauniems nacionalistams istorikams nebereikia nieko mokytis, jie jau viską žino, o studijose gali tik pasieškoti argumentų savo pranašumui įrodyti. Tas pats vyksta Seime – visi viską puikiai žino. Aišku, šioje vietoje reikėtų pridėti dar vieną sandą – reliatyvizmą, kuris labai sėkmingai pasklido per pastaruosius du dešimtmečius – kiekvienas yra pats sau tiesos ir moralės viešpats. Ir aš visiškai sutinku su Arūnu – mus ištikusi tam tikra pasmerkta, tegalime konstatuoti civilizacinių normų sugriuvimą – žmonės nebenori tapti kultūringi ir racionalūs, jie nebenori būti civilizuoti.

Arūnas Sverdiolas. Man rodos, Mantas ištarė esminį žodį – „įsitikinimai“. Kai įsitikinimai tokie nepajudinamai tvirti, tartum natūraliai duoti, tai jų niekas nebegali pakeisti, joks svarstymas ar diskusija. Mūsų vyraujančiai kultūrinei sąmonei nepaprastai būdingi tokie hipertvirti ir niekad iš tiesų neapsvarstomi įsitikinimai. Jos niekaip „nepramuši“, neišjudinsi, neišcentruosi. Žmogus visada žino savo, geriausiu atveju palaukia, kol ką nors pasakysi, ir toliau varo savo, kaip niekur nieko. Taip atsiranda tariamas polilogas,

o iš tiesų – monologų serija, vienam kito nesiklausant ir negirdint. Štai tas mąstymo kontekstas, į kurį absurdiškai ketiname įsiterpti.

Rūta Marcinkevičienė. Taip, tikrasis dialogas ar polilogas nevyksta (čia taip pat nėra kitaip manančių), bet net ir monologiškai kalbėti verta. Verta todėl, kad ši tema būtų apžvelgiama iš skirtingų pozicijų, ir kad tie, kurie nėra apsisprendę dėl savo požiūrio, kurie ne tik kalba ar rašo, bet dar ir skaito ar klauso – kad jie galėtų pasirinkti. Aš būčiau už tai, kad reikia kalbėti, žinomų argumentų pakartojimas („Kartagina turi būti sugriauta“) irgi veikia. Labai pritarčiau siūlymui surinkti visus argumentus „už“ ir „prieš“ *lietuvinimą* į vieną vietą.

Eligijus Raila. Juokingiausia, kad kitai, „lietuvių kalbos išdavystės“, pusei Kartaginos sugriovimas asocijuojasi su (niekada nebuvusios) tautinės Aleksandrijos bibliotekos padegimu...

Petras Kimbrys. Grįždamas į pradžią, galėčiau prisijungti prie skepticizmo, nuskambėjusio iš Arūno lūpų ir sutvirtinti Manto mintį apie mūsų nesugebėjimą mokytis. Per pastarąjį dvidešimtmetį mūsų tikrosios, patriotiškosios Lietuvos devizu galėtų būti toks vaizdingas liaudies posakis, veikiausiai atsidaręs XIX a. ir nuo tol sąžiningai galiojantis. Tai ne tiek posakis, o trumputis dialogas: „Joneli, ar moki groti smuiku?“ – „Nežinau, nebandžiau, tikriausiai moku.“ Dabar žmonės ne tik nemoka klausytis, kalbėtis, pratęsti mintį ar ginčytis, – jie užsiiminėja kažkokia saviraiška, pasakyčiau, žodiniu viduriavimu. Žaviausiai mūsų dėl vardų rašybos fone man atrodo gausūs vadinamųjų patriotinių kalbos gynėjų atsiliepimai internete – replikos, kurios ne tik yra užgaudios savo tonu, bet ir beveik 100 proc. rašomos be jokių diakritinių ženklų. Kyla klausimas – už kokią gi lietuvių kalbą šie žmonės kovoja? Tokia, kokios dar nebuvo: jie kuria ją naują. Įtariu, kad toks procesas yra prasidėjęs. Turėdami galimybes išmokti kitas užsienio kalbas, žmonės jų dorai neišmoksta (Jonelis gi moka groti smuiku), o savosios irgi nebesimoko, nes nėra čia ką mokytis. Ir ši savita nekompetencijos mada visuomenei ir jos kultūrai yra mirtinai pavojinga. Abejoju, ar mums čia reikėtų kalbėti apie vardų perrašymo, transkribavimo, transliteravimo, adaptavimo principus ir taisykles, bet veikiausiai reikia mėginti suvokti, ar tikrai kokia nors baisi socio-psicho-kultūrinė liga yra ištikusi Lietuvos visuomenę, kodėl ji yra ištikusi ir kaip ją reikėtų gydyti. Toks pokalbis būtų daug prasmingesnis, mes bent patys tai suprastume. Aš pats kol kas nelabai suprantu – matau, kad vyksta negerai dalykai, kuriuos čia bandžiau išdėstyti, ir manau, kad šias tendencijas reikėtų stabdyti arba gydyti, tik nežinau kaip. Nežinau

ir tikrųjų priežasčių, kodėl taip nutiko – gal kaltas istorinis tautos likimas, tautų kryžkelė, visokios bangos pro mus praėjusių tautų, kalbų... O gal sovietmečio palikimas: nėra čia ko draskytis, nėra ko pūsti prieš vėją, nėra ko mokytis – reikia daryti karjerą, o dabar, mūsų laikais – reikia kalti pinigą. Ir visa tai lemia, kad nelieka jokio turinio, jokios moralės, jokių autoritetų, jokio klausymosi – norisi tik pačiam kalbėti.

Nerijus Šepetys. Kalbėdami apie paprastus žmones, mes specialiai truputį išpučiame juos iki masės, ją truputį „subaubindami“, galbūt kiek pamiršdami tuos neapsisprendusius. Tačiau turėtume prisiminti ir tą žaidėją, kuris formaliai yra prisiėmęs atsakomybę už kalbos būklę, bent jau nuo brandžiojo sovietmečio – mūsų kalbininkus ar redaktorius, kurie šioje situacijoje turėtų jaustis bent kiek atsakingi, ir dažnai jaučiasi atsakingi. Ir tuomet siūlau kaip atskaitos tašką paimti švietimą. Ideali kalbos idėja, kuri rašytine standartizuota forma būtų visiems išmoktina ir visi tada ne tik imtų vienodai skaityti, bet ir vienodai susišnekėtų, vis tiek veda į tą Eligijaus meniškai išnarstyta Joną Jablonskį, į laikus tarp *Auszros* ir nepriklausomos Lietuvos. Matyt, ten bus kažkas nutikę ir ten galima ieškoti pradžios. Juk būta švietimo idėjos – žmonės neraštingi, žmonės skirtingai kalbantys, tad suvienodinta kalba galėjo būti pozityvus instrumentas padaryti tautą vieningą ir kartu apšvietusią. Taip pat ir dabar galėtų prašytis analogiška švietimo idėja: pratinti žmones įvairius ženklus atpažinti, perskaityti pavardę *Brown* kaip *Braun* – kuo ne šviečiamasis uždavinys išmokyti žmones skaityti įvairius ženklus įvairiomis kalbomis? Nelietuviškų dalykų perskaitymo programa galėtų būti tokia pat kaip ir anoji, kuria siekta apskritai išmokyti žmones skaityti. Gal galima klausimą pasukti į tokią pusę: jei žmones kažko kalbiško reikia mokytis, tai ko siekiant? Juk negalima visą laiką gryninti ir ginti, jei nėra tikslo (ar puolančio prieš).

Arūnas Sverdiolas. Vis tiek viso to fone, ką sakote,

slypi bendrinės kalbos idėja. Per šimtą metų ji, švelniausiai sakant, nepaseno ir turi būti tęsiama. Bet, man atrodo, mūsų kultūrinei sąmonei būdingas ir kitas svarbus dalykas: nėra istorizmo, istorinės gėmės ir jos esminės kaitos suvokimo; užtat turime natūralizmą: žmonės laikomi gamtiniais padarais, turinčiais tam tikras natūralias, savaimines savybes. Ir lietuvių kalba yra viena tokių savybių, būdingų tam tikriems gamtos padarams – lietuviams. Lietuviai turi lietuvių kalbą – tai tartum natūrali jų savybė. Šis žmogiškos egzistencijos natūralizavimas keistu būdu įtraukia ir

nepastebimai praryja istorinę matmenį. Taip pasidaro, kad paskutinės rašybos reformos rezultatas laikomas natūralia, prigimtinė lietuviško rašto forma. Raidės š ar č – tai tartum mano savasties dalis, aš neįsivaizduoju jų kitokių. Kaip galiu perskaityti *cz?* – tai tokia svetimybė! Kartu visa ankstesnė lietuvių rašybos istorija, pradedant Mažvydu, visi mėginimai kurti ir tobulinti rašybą, visi variantai yra pamiršti ir tapę svetimi. Istorinė gėmė yra visiškai dingusi iš sąmonės, vietoj jos turime tariamai natūralias raides. Bet koks paskutiniosios rašybos reformos sprendimų pakeitimas jau būtų skaudus kalbos integralumo pažeidimas. Juk kalba suvokiama kaip gyvas kūnas, savas kūnas, tad bet kokia intervencija skaus-

minga. Todėl kalbą mėginama „ginti“ – juk tai reiškia ginti gyvybę. Ir, žinoma, ieškoma jos priešų, interventų, piktavalių.

Eligijus Raila. Aš norėčiau gerbiamą Arūną papildyti tokiu aspektu – gal nieko naujo nepasakysiu, bet lietuvių tautos drama turbūt yra ta, kad ji prieš 100 metų išlipo, išsivystė, išropojo iš kalbos. Kalba iš tikrųjų traktuojama kaip kūno, organizmo dalis. Bet štai kur paradoksas – lygiai tiek pat, šimtą metų gyvuoja kita mums žinoma kalba, esperanto. 1905 m. sprogo lietuviškos kalbos užtvanka, ir visi prabilo lietuviškai. Lygiai tą patį esperantininkai daro – jokių pokyčių, reformų, nes jeigu pakeisime, tai tarsi kitaip perkonstruosime esperanto kalbą. Toks pat ir mūsų santykis su lietuvių kalba – štai kokia ji dirbtinė. Gal iš tikrųjų

Kazys Varnelis. Utopija II. 1984. Drobė, akrilas. Iš Lietuvos nacionalinio muziejaus leidinio *Kazys Varnelis* (2009)

ją mums sukūrė? Ir vėl paradoksas – mes tarsi kalbame archajiškiausia kalba, bet turime pačią moderniausią 100 metų rašymo tradiciją. Tačiau, man regis, jei kalba tokia sena, tai jai niekas nebegresia... Kalbininkai, aišku, sakytų, jog kalbame lietuviškai todėl, kad esame lietuviai, nors man ši traktuotė trenkia lingvistiniu darvinizmu, kai net žmogaus kūno dalių nėra matoma, manoma, kad žmogus esąs sudėtas iš kalbos ar sakinio dalių. Kalba kaip pati savaimė kalbanti – nei žmonių nebelieka, nei individo, nei asmens.

II. GRYNINIMAS, SAUGOJIMAS IR PAČIOS KALBOS GYVENIMAS

Nerijus Šepetys. Bet yra mokslas...

Mantas Adomėnas. Kalbininkų doktrina man kartais primena laisvosios rinkos ideologiją. Kodėl? Nes laisvosios rinkos adeptai teigia, kad atsiradus bet kokiam suvaržymui, solidarumo sumetimui ar valstybės įsikišimui, rinka nebegali funkcionuoti, ekonominė logika iš karto išsikreipia ir kyla baisios pasekmės. Panašiai yra ir su kalba: ji esanti visos vertės ir prasmės šaltinis, todėl kalbos dėsnius išmanantys kalbininkai yra ir aukščiausi visa ko kito vertės arbitrai. Bet koks teigimas, kad gali būti kita logika, prie kurios kalba turėtų prisitaikyti, susilaukia įnirtingiausio atsako. Viena debata su kalbininkais buvo iškeltas paprastas klausimas – kas svarbiau: ar mąstymo poreikiai, ir tada lietuvių kalbą reikia pritaikyti jiems išreikšti, ar vis dėlto kalba kalba, ji esanti pirmapradė tikrovė, ir visa kita turi būti jai palenkta? Jeigu lietuviškai neišsina išreikšti tam tikros mąstymo sekos, vadinasi, reikia tokio mąstymo atsisakyti. Netgi žodis „seka“ buvo uždraustas tuo metu...

Nerijus Šepetys. Gal rekomenduota nevartoti?..

Mantas Adomėnas. Tai beveik tas pats, nes redaktoriai suvulgarina rekomendacijas ir paverčia jas direktyvomis. Iš tiesų kyla klausimas – ar šabas žmogui, ar žmogus šabui; ar kalba yra skirta kultūrai plėtoti ir vystyti, ar kultūra yra sukurta tam, kad vergautų kalbos išsaugojimo idealui. Ką rusai padarė, užėmę daug civilizuočių tautų, pavyzdžiui, Azerbaidžaną? Pakeitė abėcėlę, kad žmonės negalėtų skaityti, kas buvo parašyta prieš okupaciją. Ant panašių tautininkiškų kalbos grynumo idealų užauginti žmonės nebepajėgs skaityti tos pačios *Auszros*, nes juk ši parašyta „nelietuviškai“. Paulius Subačius yra daug rašęs apie grafinio pavidalo reikšmę teksto supratimui. Iš tiesų galima viską transkribuoti ir perrašyti, tačiau daugelis naująja dvasia išauklėtų lietuvių nukerta mūsų kultūros atmintį, raštijos atmintį ties paskutiniu šimtmečiu.

Rūta Marcinkevičienė. Išties keistas paradoksas – žmonės kovoja už diakritinius ženklus pavardėse ir kartu labai plačiu mastu privačiuose laiškuose ar darbo dokumentuose nepaiso diakritinių ženklų. Požiūris į savo pačių kalbą nesutampa su viešąja retorika. Ilgainiui išigali ne deklaruojami, bet praktikuojami dalykai. Kur kas labiau nei įstatymai ar draudimai veikia tai, kuo žmonės tiki ir ką iš tikrųjų daro. Kiek jūs matėte kalbininkų, kurie privačioje kompanijoje pradėtų taisyti kolegas?

Nerijus Šepetys. Gal tik toks Aldonas ir dar vienas kitas...

Rūta Marcinkevičienė. Būtent. Ši kalbininkų karta labai nuoširdžiai tikėjo reikalingumu to, ką daro. Gal todėl ir nuveikė daugiausiai. Iki dabar *Labo ryto* kalbos valandėlės tebepristatinėja *Kalbos praktikos patarimus* ar nedaug nuo dvasios tenutolusius naujuosius skolinčius. O tuo tarpu kalbos gyvenime vyksta tiek daug įdomių, tyrinėtinių ir aptartinių reiškinų! Vienas tokių – kalbos mados, kai ima ir pandemiškai paplinta keistai vartojami žodžiai. Pavyzdžiui, žmogaus gebėjimą sąmoningai kalbėti diagnozuojame pagal tai, kaip jis vartoja žodį *pakankamai*. Staiga padažnėjęs (įdomu būtų patyrinti, kodėl), jis imtas vartoti priešinga reikšme. *Pakankamai* turėjo teigiamą konotaciją, kitaip sakant, implikavo, kad, jei pakanka, tai gerai. Bet kaip tada suprasti *šaligatviai buvo pakankamai slidūs ir aš nukritau*. Ar gerai *jie buvo pakankamai slidūs*? Kitas žodis – *savoka*, vartojama vietoje *termino*. Ką veikė kalbos normintojai, kai oficialiuose dokumentuose plito skyrių pavadinimai *vartojamos savokos*? Atrodytų, taip paprasta ir logiška, savokas mes suvokiame, o žodžius, terminus vartojame. Bet ne, ima ir paplinta *vartojama savoka*. Esu girdėjusi įdomų (nebūtinai teisingą) paaiškinimą: tokią vartoseną išpopuliarino teisės aktų rengėjai, vengę *terminų*, kad po to jų nereiktų siųsti svarstyti į VLKK ir tam sugaišti daug laiko. Yra ir platesnių, daugiau aprėpiančių reiškinų nei vieno ar kito žodžio vartoseną, kad ir mūsų daiktavardžių daugiskaitėjimas. Visos tos *patirtys, poveikiai, naudos, žalos, apimtys, tapatybės, įtakos, pagrindai, ateitys, politikos, skirstymai, veiklos, trukmės, net grožiai, sniegai, turiniai*. Ką visa tai reiškia, kodėl imame skaičiuoti neskaičiuojamus dalykus? O kur nearti kalbos pritaipimo prie technologijų dirvonai? Yra tiek daug tirtinų ir svarstytinų dalykų, klausimų, į kuriuos reikia atsakyti *čia ir dabar*, o daugelis mūsų vis mėgaujasi jiems vieniems įdomiais ir reikalingais tyrimais savuosiuose dramblio kaulo bokštuose arba teberagina nevartoti *kad* su bendratimi. Bet labiausiai mane jaudina viešojo kalbėjimo apie kalbą retorika ir joje dominuojanti karo metafora. Mes arba giname, arba puolame, vieni

kitus mokome, kontroliuojame ir priekaištaujame, tik dažniausiai kalbame apie formos, o ne turinio dalykus. Įsigali nacionaliniai diktantai, bet ne rašiniai, taisome žodžius, bet ne esmę, kurios paisydami kalbėtume paprasčiau, suprantamiau ir išradingiau. Todėl ir nematome per medžius miško.

Nerijus Šepetys. Grįžtant prie militarinės retorikos: Jūs siūlote sveiko proto ir padoraus skonio žmonėms kovoti prieš vienovę, už įvairovę, – ne tik vartojimo lygmenyje, bet ir visuose kituose. Opozicija, kurią įvardijote, slepia dar vieną opoziciją – yra rašytinės kalbos standartas, kuris tarsi verčia valdytis bei tramdytis, ir visiškai žemas sakytinės kalbos statusas. Jeigu mes sugražintume sakytinę kalbą lygiavertį statusą – kad žmonės kalbėdami galėtų nebijoti, jog kirčiuos netinkamai ir bus už tai nubausti, gal kai kurie dalykai savaime susireguliuotų. Na ir kas, jei žmonės kai kuriuos žodžius ištars skirtingai, netgi neteisingai – *Brown*, o ne *Braun*?..

Rūta Marcinkevičienė. Tai tiesa – juk ir kalbose egzistuoja keli tarimo, tarties variantai.

Petras Kimbrys. Aš šiuo požiūriu esu skeptikas. Kad pliuralizmas duotų vaisių, pirmiausia žmonės turi turėti ką pasakyti. Aš jau gal per senas, bet vis mažiau girdžiu kalbant žmones, kurie turi ką pasakyti: ar jie taip, ar anaip pasakys, minties turinio tai nesustiprins. Sumenkinti gali – esą pasirinkta prasta forma. Bet ar jūs daug girdėjote, skaitėte puikių minčių, kurių kokybę sumenkino prasta forma? Ir atvirkščiai? Man atrodo, kad kalba yra taip neatsiejama nuo mąstymo! Tomas Sodeika kartą vaizdžiai man nusakė žmogų, kurio aš asmeniškai nepažinojau: „Tai visapusiškai mikčiojantis žmogus“, – ta prasme, kad kartais net fiziologinės ydos gali trukdyti mūsų mąstymui. Dabar aš dažniausiai tegirdžiu tik žodžių trydą, negražiai tariant, o ne kokią nors analizę, keitimąsi mintimis, nuomonėmis. Tos nuomonės dažniausiai tebūna dingtelėjimai.

Arūnas Sverdiolas. Mano nuomone, bendrinės kalbos ir kalbėsenų įvairovės dilemos negalime suprasti taip, kad turi likti kuri nors viena. Tačiau šiedu saviti imperatyvai (nes niekada nebuvo ir nėra tokių grynų tikrovių) turi būti kažkaip dialektiškai sukabinti ir rungtis tarpusavyje. Klausimas kitas – kas ir kaip atlieka neišvengiamą ir būtiną norminantį, vienodinantį darbą. Sutinku, kad vienu atveju tai kalbos gryninimas, šalinimas visko, kas negryna, kitu atveju – atsakymas į tam tikrą mąstymo metamą iššūkį kalbai: įvardyti naujoves. Šiuo atveju tai, ko prireikia mąstymui, tampa norma pačiam kalbos normintojui. Manto minėtas sprendimas labai iškalbingas – kai buvo uždrausta se-

kanti stotelė, kas buvo palikta vietoj jos? *Kita stotelė*. Bet juk *kita* – tai ne tas pats, kaip *sekanti*, tai bet kokia kita. O kokia stotelė bus po štai šios? *Tolesnė* juk irgi yra ne viena... Bet kalbininkai sutinka, kad gryninant kalbą, tiksliai minčiai būtų užkirstas kelias reikštis tautine kalba, kad tam tikros įvardijimo ir loginio skaidymo galimybės būtų iš jos pašalintos. O tai ne kas kita kaip kalbos susinimas.

Mantas Adomėnas. Aš atsimenu tuos debatus, ir loginiai argumentai, kuriuos Arūnas labai glaustai ir taikliai suformulavo, būdavo pasitinkami nesupratimu – o ką? Vadinasi, tam tikrų mąstymo būdų lietuviškai išreikšti neįmanoma, o neįmanoma – tai ir nereikia.

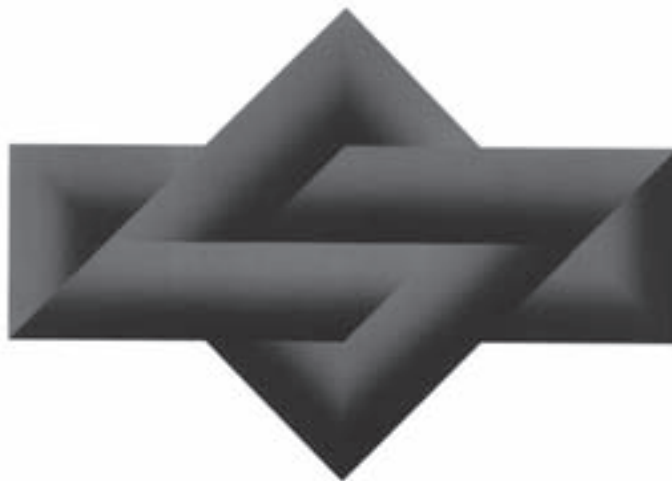
Kitas dalykas, kuo pasižymėdavo kalbos reguliuotojai – anuomet visi būdavo kaltinami rusicizmais, dabar turbūt anglicizmai yra mėgstamas kaltinimas. Dažniausiai tai rodo ne ką kita, o išsilavinimo stygių. Kai Rūta paminėjo, jog būtų gražu tam tikras taisyklingo kalbėjimo idealas, kažkur manyje sukirbėjo aliarmo varpeliai, nes aš pažįstu daug šunsniukių, kurie kalba visiškai taisyklinga lietuvių kalba. Labai lengva nuslysti į kalbinio absoliutizmo diegią mintį: jeigu žmogus gražiai kalba, tai turbūt ir pats visapusiškai teisingas. Kalbos mokėjimas tarsi pakeičia ir protą, ir dorą, ir išsilavinimą. Taigi matyt reikia ne tik grynios kalbos, – idant kalba atgytų, reikia doro, išsilavinusio ir kultūringo žmogaus idealo. Taip, jis ir kalbėtų taisyklingai, bet šalia to dar būtų ir išsilavinęs, turtingas ne vien rusų kalbos žiniomis. Tačiau toks idealas reikštų tam tikrą kultūrinį imperatyvą esamai, įgimtai būklei. O dabar visiems juk pakanka būti tokiais, kokie jie yra, kaip tie žmonės, kurie nebandė groti smuiku, bet, turbūt, moka, nes yra puikūs iš prigimties. Tai ir atsakymas, kodėl tie, kurie taip gina lietuvių kalbą, patys jos nekuria – nes lietuvių kalba yra tik tam tikra etiketė, kurią galima prisiklijuoti politinėse kovose, o paskui išėjus sėkmingai keiktis rusiškai.

Petras Kimbrys. Galbūt pernelyg nesupaprastinkime. Man tokia mintis atėjo: galbūt tie, kurie nori ginti lietuvių kalbą, instinktyviai jaučia kažkokį pavojų, tik visai ne toje pusėje. Iš tikrųjų pasaulyje nuo Platono iki mūsų dienų kalbos srityje vyksta ne itin geri dalykai. Visos pasaulio kalbos iš esmės sūsta – siaurėja jų žodynas, nunyksta gramatinės formos. Prancūzų kalboje iš šaknies iškrenta ištisi balsiai, ir jokios pažangos, plėtros ir vystymosi gerąja prasme aš čia nematau. O jeigu kalba susijusi su mąstymu, tai reikia daryti išvadą, kad visas pasaulis pamažėle sėkmingai debilizuojasi. Aš galbūt per daug drammatizuoju, bet norėčiau grįžti prie pasakymo, išslydusio iš Manto lūpų: ar aš kalbu, ar kalba kalba? Mano giliu įsitikinimu, kai aš kalbu, tai kalba kalba, nes iš savo darbo patirties su kalba ir su žodžiu galiu

pasakyti – man didžiausias Dievo įrodymas yra kalbos buvimas. Nes aš asmeniškai dar nesusidūriau su jokia mintimi, jokių specifinių terminu, kurio nebūtų galima perteikti lietuviškai. Lietuvių kalba yra labai dari, ja viską galima išreikšti. Bet man susidaro įspūdis, kad mes vis mažiau turime ja ką išreikšti. Esu girdėjęs iš vakariečių, kad jie yra nuliūdę dėl kalbos ir kalbinės kultūros degradacijos. Prancūzai bando kovoti kaip tie gynėjai, anglai dejuoja, kad pasaulinė anglų kalba virsta *lingua franca*. Juk yra daugybė ispanų kalbų: Ispanijos ispanų kalba, Karibų ispanų kalba, Čilės... Bemaž kiek valstybių, tiek kalbų. Jeigu jos iš tikrųjų yra plėtojamoms, o ne susinamos, tai reikėtų džiaugtis. Bet ar tikrai?

Rūta Marcinkevičienė. Bendra tendencija – kalbos abstraktėja. Juo toliau, juo daugiau atsiranda abstrakčių žodžių, ypač daiktavardžių. Be to, konkretieji, pagrindinė reikšmė anksčiau vartotieji juslėmis apčiuopiamiems dalykams įvardyti, šandien reiškia jau ką kita: *spraga* jau nebe *tuoros*, o *žinių*, *aktinas* – nebe *agraso spyglys*, o *paskata*. Dar viena labai įdomi tendencija – kasdien ir dažnai vartojamų žodžių mažėja. Tad kalbos piramidė yra labai stati – yra labai mažai žodžių, kurie vartojami labai dažnai, ir labai daug žodžių, kurie vartojami labai retai.

Mantas Adomėnas. Deja, turime pripažinti, kad lietuvių kalba yra mažiau turtinga negu turinčios daug ilgesnę raštijos tradiciją, per šimtmečius susikaupusią raštijos, intelektualinės raidos ir kultūrinių nuorodų klodą. Joje trūksta žodžių įvairioms kultūrinėms būsenoms išreikšti, tam tikroms jausenoms, nuotaikų atspalviams, moralinio santykio niuansams, tikslams loginiams santykiams, kultūriniais dalykams įvardyti. Pateiksiu tik vieną pavyzdį. Visi šie atsitiktinumo niuansus išreiškiantys būdvardžiai: *casual*, *adventitious*, *fortuitous*, *accidental*, *lucky*, *coincidental*, *chance*, *haphazard* – ta prasme teturi vieną lietuvišką atitikmenį *atsitiktinis*. Šiuo požiūriu lietuvių kalba yra gana skurdi. Ji labai turtinga konkrečių formų, tačiau iki galo neatliko perėjimo nuo buvimo valstiečių kalba iki kultūrinės kalbos. Ir užuot suvokę tai kaip iššūkį, kaip kvietimą kūrybai, užsimerkę tvirtiname: „Tai turtingiausia kalba pasaulyje!“

Kazys Varnelis. Idioma. 1975. Drobė, akrilas. Iš Lietuvos nacionalinio muziejaus leidinio *Kazys Varnelis* (2009)

Petras Kimbrys. Aš vis dėlto norėčiau skirti ne kalbos turtingumą, o potencialumą. Manau, kad daug kas priklauso ne nuo kalbos, o nuo paties kalbėtojo.

Mantas Adomėnas. Norėčiau pratęsti. Manau, kad kalbos sodrumas ir turtingumas leidžia tiksliai įvardyti ir išreikšti dalykus, kurie yra panašūs, bet vis dėlto esmingai skiriasi. O ką mes matome oficialiojoje dabar galiojančioje kalbos gryninimo doktrinoje? Iš artimų žodžių, kurie galėtų įgyti, o dažnai net ir išreiškia skirtingus prasmės niuansus, vienas kuris paskelbiamas mažiau taisyklingu. Nežinau jokių rimtų argumentų, dažniausiai taip daroma, matyt, todėl, kad kalbininkai neturi darbo, tai ir ieško, ką dar išravėti. Jau viskas, daržas išravėtas, piktžolių nebėra, liko tik daržovės, bet šita daržovė ne tokia graži, panašią tarsi jau turim, – nieko, išrausim ir ją.

Arūnas Sverdiolas. Bet tai neišvengiama, nes gryninimas niekada neturi ribų. Jei ką nors išgrynini, tai kitas

dalykas šalia pasirodo negrynas, išnaikini tą – dar kitas. Tai toks neurotinis begalinis ravėjimas.

Petras Kimbrys. Nereikia suabsoliutinti to draudimo. Jeigu kas nors uždraudžiama, tai dar nereiškia, kad visi nustoja tai vartoti.

Mantas Adomėnas. Dėl kalbos susimo ar nesusimo. Esu tikras, kad tai didžiąja dalimi priklauso nuo kultūrinio santykio. Iš savo XIX ar XVI a. anglų literatūros skaitymų pamenu, kad tai periodai, kai kalba iš tiesų turtėjo. Tada kalboje atsirado daugybė naujų patirčių, ištisi pasauliai, trūko net žodžių jiems nusakyti, tad buvo pasitelkiami lotyniški žodžiai, jie anglinti, ištraukiami senoviški, knyginiški Viduramžių žodžiai. Esti laikotarpių, kai kalbos plečiasi, kai randasi naujos patirtys, kurias reikia įpavidalinti, žmonės jaučia, kad jie turi visą tą tikrovę prakalbinti. Žinoma, ryškėja ir kitos tendencijos – kalbos abstraktėja, daiktavardėja, bet esminis dalykas man atrodo kultūrinis santykis. Kol nepasijausime kaip barbarai, gyvenantys Europos pakrastyje, kuriems dar tik reikia įsisavinti Europos civilizacijos lobyną, paversti jį savo savastimi, tol tikėtis, kad pati kalba mus kažkur nuves, neįmanoma.

Arūnas Sverdiolas. Kalbos kūrimo situacija būna vaisinga tada, kai tai, kas norima pasakyti, prašosi žodžio. Jau yra dalykas, ir jam reikia, bet dar nėra tinkamo, tikslaus žodžio. Ne kalbos gryninimas, o nebūto atitikmens suradimas, kalbinės formos suteikimas jau daugiau ar mažiau aiškiai turimam omenyje dalykui. Bene paprasčiausias pavyzdys – svetimų tekstų vertimas, kai jie lengvai neišsiverčia, ir turi rimtai padirbėti, kad rastum žodį. Klausime apie svetimžodžius glūdi keistas paradoksas: juos paprastai gali išversti į lietuvių kalbą, kai labai stengiesi ir visai vartai galvoje, ką gi jie iš tiesų reiškia. Bet yra tokia tarpinė būseną, kai svetimžodžio reikia. Sakyčiau, svetimžodis yra būtinas pačios kalbos gyvenimo etapas, kai jį plečiasi, artikuliuoja naujas sritis. Atsiranda svetimžodis, suvokiamas kaip ne visai tas pats, kaip įprastinis jo vertimas. Pavyzdžiui, ima nebepakakti *squokos*, šalia prireikia iš dabartinio prancūzų mąstymo einančio *koncepto*. Bet tada kyla klausimas, kada gi tradicinis *concept*

yra tiesiog *squoka*, o kada, ir ar apskritai, vis dėlto reikia *koncepto*? Mąstant ir kartu kalbant apie šiuos naujus dalykus lietuviškai, juos svarstant, tartum pati kalba atmeta svetimžodžius. Štai tada gimtosios kalbos žodis pasirodo geresnis už kurį laiką vartotą svetimžodį. Bet ne iš karto ir anaipol ne visuomet.

Ne visai sutikčiau su Petru dėl kalbos potencialaus visagališkumo reikšti: ši samprata man atrodo teisinga, bet perdėm spekuliatyvi. Iš tiesų, galima sakyti, kad kalboje viskas potencialiai jau glūdi, bet jei ta galimybė neaktualizuojama (o aktualizuojama visada tik labai maža potencialių galimybių), tai to niekada ir nebus. Vietoje potencialumo aktualizacijos verčiau galvoti apie kalbos įvykį (gal netgi nutikimą) ir tokių įvykių seriją, kuri kaip tik ir sudaro realų istorinį kalbos gyvenimą. Grįžtant prie vertimų ar kitos aktyvios svetimų kalbų tekstų vartojimo praktikos pastebėtina: kai vertimai daromi atsakingai ir iš tiesų dedamos pastangos, visa ši dialektika yra aktuali, ji tiesiog pulsuoja.

Rūta Marcinkevičienė. Vertimai išties dažnai neturi autoriniams tekstams būdingo savito braižo ir tikros,

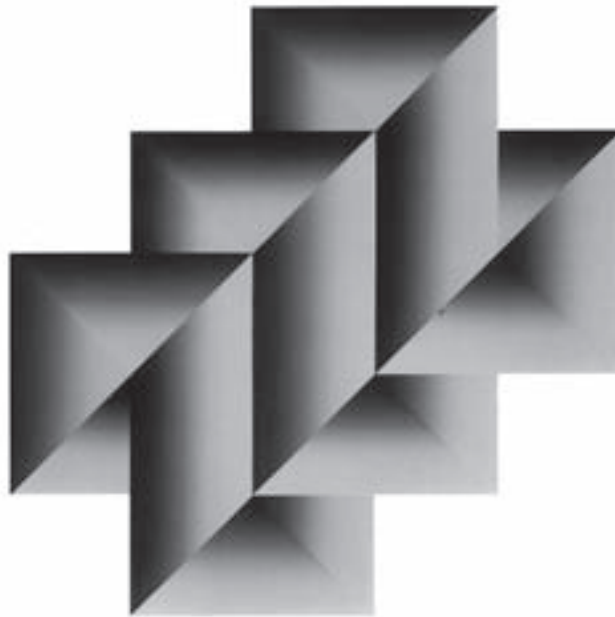
gyvos, vieno žmogaus kurtos kalbos. O šiaip aš nenorėčiau pripažinti bet kokios, ne tik lietuvių kalbos skurdumo. Kiekviena kalba kalbantys žmonės ją susikuria tokią, kokios jiems tuo metu reikia. Prisimenu Marko Zingerio tekstą pirmame *Baltų lankų* numeryje apie tai, kaip lietuvių kalbai stinga abstraktumo, kaip ji kliudo filosofškai mąstyti. Visiškai nesutinku, nors ir pripažįstu, kad taiklus žodis ar posakis kita kalba, pavyzdžiui,

to take for granted, išryškinantis tai, ko negalime taip trumpai ir aiškiai pasakyti lietuviškai, verčia sutrikti ir skatina keisti kodą – cituoti posakius užsienio kalba. Bet jei yra poreikis, tai ilgainiui atsiranda ir sava raiška, juk kuriame ne tik kalba, bet ir pačią kalbą. Arūnas tai daro meistriškai.

Petras Kimbrys. Beveik sutinku. Beveik su niekuo nesutikdamas, ką pasakė Mantas, aš turiu sutikti su vienu dalyku, kurį po to ir Arūnas patvirtino – aišku, kad viską lemia bendras kultūrinis aktyvumas. Be jo nebus nei kalbos,

nei kalbėtojų, nei apskritai jokių kūrinių – nei vertimų, nei originalų, nei ką versti, nei kam versti nebus. Manau, kad yra tam tikra problema – gal mažo krašto problema. Tas pats kalbininkų specializavimasis siaurose srityse... Bet jokio bendresnio bandymo pažvelgti į kalbą kaip kultūros dalį, netgi savitą kultūrinį rodiklį. Aš tikrai turėčiau daug priekaištų kalbininkams. Netgi formaliame darbe: be galo trūksta žinybų, žodynų – internete, nemokamų. Daugelis tautų tai turi ir tai visiems prieinama. Jeigu valstybė nesugeba visuomenės tokiais dalykais aprūpinti ir paskleisti, – tai yra rimta kultūros liga.

Nerijus Šepetys. Ar čia nebus dar vienos alternatyvos, kuri galbūt bus ištikusi prieš 100 metų – į ką reikia gilintis ir paskui išversti tautai? Nes vis tiek vertimo uždavinys yra šviečiamasis, ta pati adaptacija – kad žmonės suprastų. Šis argumentas ir vardų perrašoje galioja, jis yra rimtas ir į jį reikia atsižvelgti. Ir jeigu mes to neginčijame, tai tada lieka klausimas, iš kur turime semti ir ko žmonėms duoti – ar iš savo įsivaizduojamos istorinės, kalbinės gelmės, ar iš pasaulio? Viena

Kazys Varnelis. Sensacija. 1975. Drobė, akrilas. Iš Lietuvos nacionalinio muziejaus leidinio *Kazys Varnelis* (2009)

vertus, galima pamirštąjį lietuvių kalbos grožį pažadinti žmonėms, padedant tiems, kurie moka gražiai ir dailiai kalbėti, antra vertus, vertėjas, kuris šį tą kur nors atranda ir atneša, parodo, papasakoja apie tai. Arba žiniuonis, arba keliautojas...

Arūnas Sverdiolas. Man atrodo, kad čia nėra tikros alternatyvos. Susidūrimas su tikrove savaime nėra vienoks ar kitoks sumanymas arba projektas. Tai tiesiog duotis, sakyčiau, lemtinga duotis. Klausimas kitas: ką susidūręs darai? Ar sutinki, kad *sekančio* lietuviškai tiesiog nėra, yra tik *kitas*, kad taisyklingai taip nepasakysi, vadinasi, visai nesakai, leksikoje palieki lakūną, spraga? Ar vis dėlto ieškai, kaip vadinasi tai, ką supranti, tačiau kam dar neturi žodžio? Pastaroji nuostata ir pastanga visiškai nepaneigia kalbos gryninimo uždavinio, tik jis negali būti pagrindinis. Tikroji dabartinė mūsų situacija vis dėlto yra susidūrimas su globalizacija, visuotiniu naujų prasmų ir realiųjų plitimu, kuris kasdien kelia iššūkius. Kaskart, kai nepajėgiame ko nors išsiversti, rasti nebūto atitiktį, liekame nuo to dalyko atskirti, izoliuoti. Bet juk svarbiosios prasmės dėl to niekur nedingsta, jos tiesiog lieka neįvardijamos ir nepasakomos lietuviškai.

III. ASMENŲ VARDAI I: TARP ĮSISAVINIMO IR NACIONALIZACIJOS

Eligijus Raila. Man rūpi štai koks klausimas – kam priklauso asmenvardis? Yra kalbininkų grupė, netgi didesnė jų dalis, senesnės kartos žmonės, kurie suvokia, kad vardas, asmenvardis priklauso ne žmogui, o lietuvių kalbai. Jie tai vadina integracija. Ir tada iškyla klausimas, kaip mes tuos vardus rašome – štai kur didžioji drama, kuri ir Seime vyko. Jeigu mes jį sulietuvinam...

Rūta Marcinkevičienė. Jau pats terminas pribloškia – *tikrinės svetimybės*, juk *savumo* matas vardams netaikytinas. Vardas yra savas jo savininkui, visiems kitiems, kad ir kokia kalba kalbėtų, jis yra svetimas, bet gerbtinas.

Eligijus Raila. Ir nesuprantu, kaip galima atimti iš žmogaus tai, kas jam priklauso? Vardas, kuris ateina į kalbą, asmenvardis, tai netgi nėra kokia grafema ar fonetinė išraiška – tai yra tam tikros kultūros, civilizacijos dalis, žmogaus istorijos, genealogijos dalis. Ir aš noriu atpažinti tą žodį, asmenvardį, kaip priklausančią kitai kultūrai. Integruoti reiškia suteikti lingvistinės formos fonetinę išraišką lietuvių kalbai, ir tada aš nebeatpažįstu žodžio, štai kur didžioji problema. Kai kalba tampa daugiau nei kultūra, tampa nebeįmanoma atpažinti tekstų. Tarkim, *Ekas* – kas tai yra, Um-

berto Eco, vokiečių kompozitorius Egk ar švedų teatro režisierius Ek. Arba štai *Vaida*. Apie ką kalbama? Apie garsų lenkų kino režisierių Wajdą ar kitą garsų teatro režisierių vengrą Vajdą, ar kokį lietuvišką moterišką vardą? Sulietuvinimas visada reiškia ir tam tikrą informacijos nuslėpimą. Kitas klausimas – kaip originalią vardo formą įjungti į kalbą: pridėti galūnes, nepridėti? Kai kas ir su galūnėmis nebeatpažįsta – vakariečiams apskritai nesuvokiama, ką tos galūnės reiškia. Čia reikėtų sutelkti pajėgas – galvoti, kaip tą dalyką tvarkyti, o ne, kaip dabar mėgstama, radikaliai atsisakyti to Lietuvių kalbos komisijos 60-ojo nutarimo „Dėl lietuvių kalbos rašybos ir skyrybos“ (Žin., 1997, 63-1490) garsiojo 5 punkto, kuris dar kartais mus gelbsti, kuris leidžia rašyti asmenvardžius originalo kalba („mokslineje literatūroje, reklaminiuose, informaciniuose leidiniuose ir specialiuose tekstuose“), tik liepia pridėti galūnes. Kita vertus, ta gynybinė forma net paniekinanti, – suprask, lietuviai yra tokie menkystos, kad jokių svetimų kalbų nemoka. Girdėti iš tautinės kalbos gynėjų tokį dalyką tikrai apgailėtina.

Nerijus Šepetyš. Dabartinėje situacijoje, kai yra atskirta, – grožiniuose kūriniuose, populiariuose, vaikams ir jaunimui skirtuose leidiniuose asmenvardžius, atsižvelgiant į tarimą, adaptuojam, o akademiniame ir moderniam verslo pasaulyje leidžiama palikti originalo formą, – iš tikrųjų turime progą užimti ne originalių formų *gynimo* nuo lietuvintojų pozicija, o mėginti kelti švietimo vėliavą ir sakyti, kad kaip apskritai svetimų žodžiai ir tarptautiniai žodžiai reikalingi skatinti mąstymą vertime, taip ir asmenvardžių originalių formų reikia gausinti – ir jaunimo tekstuose, ir mokyklose, ir masėms. Kartą įsukus į mokyklinę lektūrą originalias vardų formas, po to jau sunku būtų jas išimti.

Kaip ten buvo su ta *Auszra*? Kokie buvo argumentai, kodėl moderniosios Lietuvos kūrėjai buvo tokie pakantūs lenkiškoms raidėms?

Eligijus Raila. Aš nežinau, ar reiktų sakyti „pakantūs“. Kiek aš žinau, paprasčiausiai nebuvo suspėta visko sulietuvininti. Nors yra vienas labai įdomus politinis momentas. Nuo 1939 m. skamba tie nuožmūs atgarsiai – tada Antanas Salys buvo parengęs visą plačią atgauto Vilniaus krašto atlietuvinimo programą. Joje rašoma, pavyzdžiui, jeigu yra žmogus, pavardė *Butkiewicz*, tai turi būti parengti keli jo išlaisvinimo variantai: *Butkaitis*, *Butkūnas*, *Butkus*, *Butkynas*... bet be lenkiškos priesagos. Kalbininkas tau turi pateikti, ir tu pasirinksi iš tų kelių. Bet kodėl aš turiu rinktis, gal aš ir toliau noriu būti *Butkiewicz*? Dar Jonas Aistis savo metu šaipėsi iš pastangų atlietuvininti įvairias pavardes, teigęs, kad pavardžių lietuvinimas labai panašus į kiaušinių dažymą.

Arūnas Sverdiolas. Sutinku su Eligijum. Tai tiesiog politinio mąstymo klausimas: kam priklauso asmens vardas? Jeigu jis priklauso pačiam asmeniui, tai jis ir sprendžia bei pasako kitiems, kai šitai neaišku, kaip reikia rašyti ir tarti jo vardą. Vardas yra asmens tapatybės dalis, o asmens tapatybė be saviemonės neįmanoma. O neaišku būna labai dažnai: atsiverti anglišką ar prancūzišką telefonų knygą ir randi daugybę pavardžių, rašomų vienodai, bet tariamų skirtingai, arba atvirkščiai. Todėl joks kalbos mokslas negali pasakyti, kaip tiksliai transkribuoti tradiciškai rašomas pavardes.

Reikalui esant, turi pasiklausti žmogaus, kaip tarti jo pavardę. Dabartinėje kultūroje viešpatauja rašto kalba, kaip tik ji yra tapatybės fiksavimo pagrindas, o ne tarimas.

Jeigu laikomės priešingos nuomonės, – kad asmens vardas yra tautos ar valstybės nuosavybė, – vadinasi, pateisiname asmens vardo nusavinimą – jo nacionalizaciją, suvalstybinimą. Tada valstybė ir jos kalbininkai sprendžia, kaip reikia rašyti asmens vardą. Tačiau tai anaipsole ne kalbos mokslas, kaip paprastai teigiama, o valstybės galios kalbai klausimas. Kai valstybė turi tautines mažumas, pastarasis politinio mąstymo būdas darosi ypač prievartingas asmenų atžvilgiu ir neišvengiamai kelia įtampas.

Petras Kimbrys. Čia jūs turbūt kalbat apie šiandienų vardų vartoseną. Istorinių vardų visai kita byla – visos pasaulio kalbos istorinius vardus iki tam tikro laiko, XVIII ar XIX a., adaptuoja. Garsus dailininkas itališkai vadinamas *Tiziano*, Prancūzijoje – *Ticiani*. Lotyniškai jis būtų *Titianus*, o lietuviškai – *Ticijonas*. Absoliučiai visi istoriniai vardai būdavo adaptuojami ir praturtindavo tą kalbą. Vyko importas – pusė mūsų vardyno yra vadinamasis pagoniškasis baltiškasis, kita pusė – krikščioniškasis. Šitaip mes pirmą kartą susilietėm su graikais, lotynais, hebrajais, germanais ir dar keliomis retesnėmis kalbomis. Nes daug vardų mes pasisavinome, sulietuvinome – Andriejus yra lietuviškas vardas.

Nerijus Šepetys. Bet čia lieka įvairovė, pažiūrėkite: gali būti *Adomas*, gali būti *Adamas*, net *Adomėną* turime... Juoba esama vardų, kurių gali būti keturios penkios formos, ir jos visos išlieka. Ir žmogus žino, ar jis yra *Andriejus*, *Andrius*, *Andrzej*, *Andriusz* ar *Endrius*.

Eligijus Raila. Taip pat svarbu, kaip pats žmogus rašė savo pavardę. Ticianas antai buvo ne raštininkas, o tapytojas. Po to tie vardai galėjo būti adaptuoti.

Arūnas Sverdiolas. Vis dėlto kai ką reikėtų skirti. Vienas dalykas yra norminimas, kuris, kaip sako Petras, vyko visada, tiksliau, pradėjo vykti tam tikru metu, nes anksčiau vardų rašyba būdavusi gana padrika: kaip raštininkas išgirdavo, taip ir užrašydavo, ypač beraščio žmogaus vardą. Be to, vyko tarpkultūrinė transliacija: kai *Tiziano* tapo prancūzų kultūros dalimi, atsirado ir

prancūziškas jo vardo variantas. Visa tai vyko dar nesant, jei taip galima pasakyti, aiškios raštininkos savimonės.

Bet visai kitas dalykas, man regis, yra dabar. Ir politinė, ir moralinė sąmonė šiandien yra tapusi labai jautria visokeriopai savasčiai, jos paskirumui, vienatimumui, nedalomumui, *quiditas*. Vis labiau gerbiami skirtumai ir įvai-

rovė. Dabar nebeįmanoma ramia sąžine pasakyti: „Tu savo vardą rašai neteisingai, aš tau pasakysiu, koks yra teisingas“. Iš tiesų tai reikštų suteikti asmeniui teisingą, mokslo ir valstybės, valstybinio kalbos mokslo nustatytą ir sankcionuotą vardą. Nenuostabu, kad tai suvokiama kaip prievarta. Anksčiau, kai žmogus pats nežinojo, kaip jo vardas rašomas, tai nebuvo prievarta. Filosofas Alphonso Lingis yra pasakojęs, kad jo tėvo pavardę pirmą kartą užrašė iš klausos imigracijos tarnybos karininkas, jam atvykstant į Ameriką. O štai Lietuvoje likęs ne vienas jo giminaitis yra Lingys. Tačiau neabejoju, kad Alphonso Lingis nesutiktų „taisyti“ nei savo „netaisyklingo“ vardo, nei pavardės. Juk tai sudėtingos jo tapatybės dalis, verta pagarbos.

Rūta Marcinkevičienė. Tęsdama tą pačią temą norėjau pasakyti, kad čia ir sinchronija-diachronija svarbu, ir tai, ar pavardės susijusios su Lietuva, ar ne. Mes negalime savintis viso pasaulio žmonių pavardžių ir jų perrašinėti. Tai ir nebūtina, ir nerealu. Tačiau būtina pasirūpinti Lietuvos piliečiais. Nelietuviškos kilmės Lietuvos pilietis turėtų turėti teisę į pavardę, užrašytą savo senolių kalba. Bet ta teisė apribota įstatymais ir daugeliu procedūrų, dėl kurių šios teisės nepaisoma, teisinantis nusistovėjusia tvarka ar lietuvių kalbos apsauga. Tačiau šie argumentai netinka Lietuvos pilietėms – užsieniečių žmonoms, kurioms tapatybė ir vyro pavardė yra svarbiau. Girdėjau esant nemažai atvejų,

Kazys Varnelis. Slaptas mazgas. 1975. Drobė, akrilas. Iš Lietuvos nacionalinio muziejaus leidinio *Kazys Varnelis* (2009)

kai net atsisakoma Lietuvos pilietybės siekiant išlaikyti visas santuokines teises. Teisiniai aspektai šiuo atveju turėtų būti svarbesni. Ir ne tik teisiniai, tiesiog reikia gerbti žmones ir jų vardus – savus ir svetimus. Mūsų noras sulietuvinti ir perrašyti – tai paprasčiausiai yra įžeidimas. Mano vardas ir pavardė svetur – leidiniuose ir konferencijų programose – užrašoma su visais reikalingais diakritikais, suprantama, ne be mano pačios rūpesčio.

Petras Kimbrys. Noras perrašyti vardus ne tik įžeidus ar agresyvus, bet ir racionaliai sunkiai paaiškina. Pradedant tapatybės nustatymu – ar čia tas pats? Ieškai informacijos žinyuose, žodynuose, enciklopedijose... Ir aš stebiuosi, juk dabar kompiuteris teikia galimybes kad ir arabiškus rašmenis sudėti, kiekviename standartiniame rašyklės pakete yra tas simbolių kvadratėlis – gali bet ką išsirinkti! Kai kas neseniai pareiškė, kad reikia uždrausti *w*, *q* ir *x* vartojimą. Tai kodėl tautininkai nekovoja už tautinę matematiką? Reikia kuo greičiausiai tas raides iš ten išguiti, uždrausti visų graikiškų simbolių vartojimą, neduok Dieve, dar yra koks hebrajiškas rašmuo... Neturėtume kompiuterio – galėtume sakyti: aš nemoku rašyti, reikėtų išmokti, o čia prašom: paveikslėlis, spust ir parašyta. O kaip kas ištars – jau ne tavo reikalas.

Arūnas Sverdiolas. Man atrodo, kad esminis, neatremiamas, jau daug kartų išsakytas ir vis tiek ignoruojamas argumentas prieš vardų perrašymą yra tas, kad tu neva pagal taisyklės transkribuotų vardų neįmanoma atstatyti. Tarkime, nori susirasti žinių apie asmenį, surenki jo vardą *Google* – ir nėra tokio. Kokiam tada pasaulyje gyveni? Tai kažkoks solipsizmas ar kraštutinis voliuntarizmas: pavadinai savaip ir dabar tik tu pats vienas ar su saujele artimųjų žinai, kaip tai perskaityti ir ką tai reiškia. Kažkokia vaikų kalba, kurią šiek tiek supranta tik tėvai... Deja, taip yra padarę latviai, ir kartais būna sunku suprasti, apie ką gi jie rašo, ką būtent turi omenyje.

Nerijus Šepetys. Bet gal čia ne baltai ir ne latviai kalbėti? Ar nebus čia lotynišką raidyną persekiojęs ir kirilicą skleidęs brandusis rusų imperializmas, o gal tarybų valdžia?

Petras Kimbrys. Šis įprotis susiformavo sovietiniais laikais, kadangi į rusų kalbą natūraliai visko perkelti neišeina.

Arūnas Sverdiolas. Rusams tai neišvengiamas dalykas dėl to, kad jų raidynas kitoks, tenka transkribuoti į kirilicą. Tačiau kodėl šios kalbos neišvengiamybę norima padaryti savosios privalumu, kodėl patys sau sta-

tome kliūtis? XIX a. kova dėl literatūros niekaip nesibaigia, tik dabar jau vidun įtraukus svetimą koliziją.

Petras Kimbrys. Kalbant apie sovietmečio patirtį, pamenu didelį atradimą, kai septinto dešimtmečio viduryje atvažiavęs į Kauną, Arvydo Šliogerio pamokytas, radau Viešojoje bibliotekoje „Neaktualių sisteminių katalogų“. Tai buvo tarpinė grandis tarp visiems skirtų knygų ir specialiojo fondo. O ten – daugybė geros literatūros rusų kalba ikireformine rašyba. Ir štai kone apstulbau pamatęs, kad toje spaudoje, net periodiniuose leidiniuose, pavardės rašomos lotyniškais raidėmis. Va čia tai šaunuoliai, ir aš susigaudžiau, kad tai buvo rankomis renkama, turėjo būti išsilavinęs rinkėjas, jis galėjo nemokėti lotynų kalbos abėcėlės, o sugebėdavo. O dabar jau nebeįsėina – nei perskaityti, nei surinkti...

Rūta Marcinkevičienė. Kita vertus, prieškarui būta ir kitaip. Rašydama apie vertimus tarp abiejų pasaulinių karų radau labai įdomių atvejų. *Ana Karenina* buvo išversta *Ona Šaknelė*.

Nerijus Šepetys. Bet buvo įvairovė, ir svarbiausia, kad ji išliko iki 1940-ųjų. Viena iš slaptų šio pokalbio užmačių ir buvo užklausti, kodėl mes turime taip bijoti ir ginti pozicijas, nustatytas šito 5-ojo punkto, *leidžiančio* kur ne kur originalią asmenų vardų rašybą. Kodėl mes negalim to paties, kaip su asmenvardžiais, daryti ir su vietovardžiais ir kitais dalykais? Arba tie asmenvardžiai, kurie kadaise buvo (lietuviškai, rusiškai ar lenkiškai) unifikuoti, – atverkime galimybę grįžti prie jų. Žmogus turi teisę, jei nori ir tai suvokia, atgauti savo pavardę. Tas pat yra su vietovardžiais, kuriuos esame įpratę bemaž be išimčių adaptuoti. Juk pasaulis dabar mums priartėjo, turime daug daugiau pavadinimų, negu buvo tais izoliuotais laikais. Kai ką verskime, kai ką tradiciškai transliteruokime, kai ką pagal tarimą transkribuokime, bet kai ką galima ir palikti. Atpažinimo momentas čia juk irgi svarbus – antai keliaujant, kai turi sunormintą, pusiau transliteruotą, pusiau transkribuotą pavadinimą, kurio tu niekur negali atpažinti...

Petras Kimbrys. Su vietovardžiais reikia būti atsargiems, nes yra vadinamieji egzozimai – kai kurių tautų gyvenamoje erdvėje tas pats vietovardis neatpažintamai tariamas skirtingų žmonių. Nereikia pamiršti ir to, kad lietuvių kalba yra kaitoma linksniais, o ne priešlinksniais. Jeigu mes visus vietovardžius rašysime... O jeigu ne visus – ir vėl, pasidaro klausukas: kuriuos rašysime, o kurių ne.

Nerijus Šepetys. Kurių nebeįmanoma išversti, tas pats argumentas. Kurių nebeįmanoma išversti atgal.

Petras Kimbrys. Na, tai beveik visus. Jeigu žinosi, kad Varšuva – Warszawa, tai Krokuvai tas nebelabai tinka.

Arūnas Sverdiolas. Man atrodo, kad tai panaši problema, bent jau logine prasme, kaip ir su asmenų vardais. Tai irgi tikriniai vardai, tik geografinių objektų. Perrašinėti kokių Afrikos savanų ar kalnų pavadinimus lietuviškai – beprotiškas ir visiškai tuščias darbas. Juk pasaulyje yra milijonai vietovardžių... Ir vėl vien tik lokaliai vartojimui. Vėl neatsiveriama pasauliui, nesusikalbama su juo, objektai lieka neatpažįstami jokiuose kitakalbiuose tekstuose ar lentelėse su jų pavadinimais.

Petras Kimbrys. Bet mūsų pokalbis jau per vėlyvas – jau pradėtas leisti *Pasaulio vietovardžių žodynas*, kuris pasklis ir užtikrins norma...

IV. ASMENŲ VARDAI II: VALIA, GALIA IR GARBĖ

Arūnas Sverdiolas. Mano manymu, taip pat nevykęs ir kompromisinis sprendimas palikti kelis vardų rašymo variantus – vieną, adaptuotą mokyklai ir „prastai liaudžiai“, kitą – mokslui. Jis tikėtų nebent tada, jei būtų aiškiai suvokiama, kad adaptuota rašyba tėra pagalbinė, o autentiška – pagrindinė. Kai tokio suvokimo nėra, pasirenkamas tas variantas, kuris prie širdies. Kadangi mokykloms skirtuose tekstuose leidžiama vardus adaptuoti, tai šitai daroma ir kituose, taip išreiškiant savo nuostatą. Televizininkai skundžiasi, kad nemoka ištarti užsienietiško vardų, ir dažnai iš tiesų nemoka. Tačiau nemokšiškas negali būti argumentas. Be to, juk yra transkripciniai ženklai, tinkantys bet kokiam kalbai ir daug tiksliau perteikiantys įvairiausias tartis, negu lietuviškos raidės. Viešo kalbėjimo profesionalai turėtų juos išmokyti, nors, pavyzdžiui, prancūzai nesigėdydami *Goethe* taria kaip *Giot*. Jeigu suvokiama, kad pagrindinė yra asmens tapatybę fiksuojanti vardo forma ir ji gerbiama, tai esant reikalui gali būti naudojamos ir visos kitos. Mokant mokykloje užsienio kalbos, reikėtų tiesiog kelias pamokas skirti apytikrėms vardų tarimo kitomis kalbomis taisyklėms, taip pat parengti paprastutes brošiūras. Bet subrendęs žmogus neturėtų pasirinkti visą gyvenimą sėdėti kūdikio kėdutėje, nes tai nesą draudžiama.

Petras Kimbrys. Ne kūdikystė, o netgi, sakyčiau, savitas savanoriškas neįgalumas...

Arūnas Sverdiolas. Taip, pasirinktas neįgalumas: kadangi negaliu ar man tai sunkiau, tai visą laiką sėdėsiu invalido vėžimėlyje arba gaminsiu vėžimėlius kitiems, laikomiems neįgaliaisiais.

Mantas Adomėnas. Man atrodo, kad Arūnas nurodė du labai svarbius momentus – vieną apie asmenis, kitą apie vardus. Kas iš tiesų turėtų spręsti, kaip asmuo turėtų rašyti savo vardą arba kaip kultūrinuose tekstuose reikėtų rašyti svetimšalių pavardes? Ne kalbininkai. Vienu atveju – politinės filosofijos sumetimai: būtent individo teisė į jo vardą ir tapatybę. Kitu atveju – kalbos filosofija: preferenciją turi turėti ta forma, kuri nustato tapatybę. Juk kalba turi sukurti tam tikrus tapatybės ryšius tarp žodžių ir daiktų. Dabar gi vis matau, kaip po kalbos doktrina – kalbininkyste – nuolat pakišamos politinės doktrinos, kurios yra ir juodžiausia prasme antiliberalsios, ir antikonservatyvios. Bet labai svarbu užfiksuoti, kad tai iš tiesų yra pateikiama kaip mokslas, tai ir yra baisiausia. O iš tiesų tai veikia tam tikros politinio susidorojimo strategijos ir kažkokia metafizinė doktrina apie kalbą, kuri neturi nieko bendra su kritine kalbos filosofija. Aš nesu prieš metafiziką, bet...

Arūnas Sverdiolas. Mantas pasakė – ne kritinė, o metafizinė kalbos samprata. Galima būtų pridurti, kad tai labai savita, būtent – valios metafizika. „Aš tau pasakysiu, kaip tu iš tikrųjų vadini, duosiu tau tavo tikrąjį vardą.“ Tai gryna valia, valios primetimas kitiems – Schopenhauerio ar Nietzsche's metafizika, be to, suvokta labai lėkštai, vien politinėje plotmėje, kurią jau palietėme.

Rūta Marcinkevičienė. Kita vertus, yra ir vietų, ir progų (ir tai dar ne per vėlu daryti), kur tą valią reikėtų primesti. Kalbos gynėjai galėtų pasirūpinti iš Lietuvos išvažiavusių žmonių, ypač vaikų pavardžių autentika. Užuot bandę sulietuvinti pasaulį, verčiau pasirūpintume savimi. Kaip atpažinsime savuosius, jei jų pavardės bus perrašytos neatpažįstamai?

Eligijus Raila. Žinote, kas yra nuostabu? Profesorius Vincas Urbutis *Lietuvių kalbos išdavystėje* rašo, kaip apdairiai Lenkijos lietuvių leido sulenkinti savo pavardę. Suprask, ir lietuviai, nuvykę kažkur, atsisako savo tapatybės, gražiai įsiterpia į vietinę lingvistinę sistemą.

Arūnas Sverdiolas. Tai dar vienas pavyzdys to, apie ką kalbame: Čiurlionis – *Churlionis*, *Tschurlionis* ir kitokios keistos išnaros daromos Lietuvoje užsienio kalbomis leidžiamuose tekstuose. Variantas ne vienas, o keli skirtingi, nes taisyklų, žinoma, nėra, niekas pasaulyje taip nedaro. Čia veikia ta pati galios metafizika: ten kitos kalbos teritorija, kitas suverenumas, turime jam paklusti taip pat, kaip savos kalbos teritorijoje paklustame savajam suverenui. Galia, kuri viską nori valdyti čia, pripažįsta kitą galią ten ir atsisako nuo savo suverenumo, nuo savosios teisės į vardus. Ten kita tau-

ta, kita valstybė, tegul ji mus pervadina savaip. Nepagarba kitam visada yra susijusi su savigarbos stoka.

Nerijus Šepetys. Visai padorus Šiaulių universiteto mokslinis žurnalas *Socialiniai tyrimai*, daugiausia skelbiantis Lietuvos autorių straipsnius, turi solidžią redkolegiją: kairėje ji surašyta lietuviškai (paliekant originalo vardus, išskyrus vieną rusišką pavardę, kuri rašoma transkribuota angliškai, užtat su tėvavardžiu Petrovna), dešinėje – angliškai, tik jau be lietuviškų diakritinių ženklų (tas pat ir turinyje, ir pačiuose tekstuose bei moksliniame aparate: *Siauliai*, *Krikščionas*). Tarsi sms. Surašyta, lyg neva būsią patogiau ištart eventualiam skaitytojui nelietuviui. Pirma, kas ten iš nelietuvių skaitys, antra, juk nebus patogiau ištarti – susidūręs su nepažįstama raide tu gali išmokti jos tarimą, bet jei darysi tokį surogatą, tai žmogus pagal sau žinomą kalbą išsivers ir tu šito nebeatkeisi.

Petras Kimbrys. Grįžtant prie svetur gyvenančių lietuvių – aš nežinau, kiek teisybę rašo toksai Anatolijus Lapinskas, muzikos pedagogas, bet, pasak jo, Lenkijoje iš 6000 (lyg ir galėjusių atlietuvinti savo pavardes) mūsų tautiečių tuo leidimu pasinaudojo tik apie 100.

Arūnas Sverdiolas. Bet juk tai savimonės ir, pagaliau, savigarbos reikalas: jeigu manai, kad labiau patiksi ir įtiksi, jei tavo pavardė bus užrašyta lenkiškai, tai tavo reikalas ir tavo pasirinkimas, į kurį niekas neturėtų kištis.

Rūta Marcinkevičienė. O Levinas ir liko Levinas... Kita vertus, jei muitininkas ar gubernijos raštininkas galėjo užrašyti iš klausos, tai kodėl šiandien pats žmogus dabar negali pasirinkti? Man rodos, pavardžių keitimas tik prasideda. Jį pradėjo moterys: kai kurios jų atsakė santuokos statusą rodančios priesagos, brūkšneliu sujungė lietuvišką mergautinę ir užsienietišką santuokinę pavardę. Žmonėms turėtų būti leista pasirinkti – atlietuvinti ar atlenkinti savo vardus ir pavardes.

Eligijus Raila. Pusėje pavardžių nėra tos *w*, kurios

taip bijo Gintautas Songaila, manantis, kad visi iš karto puls tą *w* rašyti. Žinomas Lietuvos lenkų kilmės istorikas – Ryšard Gaidis...

Petras Kimbrys. Man tai primena tokią maginę sąmonę, kai bijoma tų raidžių kaip tam tikrų ženklų, net nežinau, kabalistinių arba satanistinių.

Arūnas Sverdiolas. Maginė ir, sakyčiau, maginė-sterilizacinė sąmonė: „svetimos“ raidės – tai svetimkūnis, nuodas, kuris gali užteršti ir užnuodyti kalbą, netgi ją nužudyti.

Petras Kimbrys. Lietuvoje nerastum nė vieno žmogaus, kuris negalėtų ištarti tų raidžių. Nežinau, kas čia turėtų gąsdinti.

Mantas Adomėnas. Grįžtant prie savimonės ir savigarbos, mano supratimu, tiesą išreiškia Pindaro frazė, kai jis vienam Sicilijos tiranui sakė: „Tapk tuo, kuo esi, išmokdamas“. Yra įtampa tarp tų dalykų – to, ko negali pasirinkti, ką gauni gimimu, ir to, ką sąmoningai renkiesi. Esi ir kalbos, ir žemės, ir tam tikrų tėvų vaikas, ir tam tikros lyties ir t. t., bet tą pačią tapatybę turi įgyti dar ir „mokydamasis“, tai yra formavimusi ir sąmoningu pasirinkimu. Čia tas pat, kaip kūdikystėje pakrikštytas vaikas turi tapti ir sąmoningu krikščionimi. Lieka įtampa tarp šių dalykų – vieno dalyko jis nesirenka, kitą turi įgyti sąmoningai. Bet abu yra lygiai svarbūs. Turime visokių išimčių, kurias visą laiką galima pacituoti – žmogus, niekada nemokėjęs lietuviškai, sąmoningai tapo lietuviu. Bet tai yra išimtys, ir jos iš tiesų nekuria taisyklės.

Petras Kimbrys. Mes čia vieninagai kelis kartus pakartojome, kad blogiausia – kai kas nors pasako: va toks yra tikras lietuvis, jis turi tokią

pavardę turėti, taip turi kalbėti ir t. t. Šito norėtusi kuo mažiau. Pasitikėkime ir tais lietuviais – gal jis ir pats kažkaip mąsto, gal jis kitaip supranta, ir tai gali būti labai įdomu.

Mantas Adomėnas. Kai kalbame apie lietuvišką tautinę tapatybę – taip, yra valstybė, turinti savo sienas,

Kazys Varnelis. Amorul II. 1976.
Drobė, akrilas.
Iš Lietuvos nacionalinio muziejaus
leidinio *Kazys Varnelis* (2009)

kurios yra istoriškai nulemtos ir apibrėžtos – tai tas tautiškas susideda iš dviejų dalių. Vienas yra ne-kintamas, nepasirenkamas substratas: kalba, žemė, istorija, kurios nepakeisi ir nepasirinksi. Bet kitas dalys yra civilizacinė forma, kurią uždėjo Europa, krikščionybė. Nes mūsų tautiškas negalėtų egzistuoti be iš šalies atėjusio pavidalo, mes nebeatpažintume savęs, jeigu nebūtume tapę savimi per europietišką prizmę, veidrodį ar formą, jeigu nebūtume jos suformuoti kaip tauta atpažįstanti save kaip tautą. Ir todėl visi bandymai pabėgti nuo tos civilizacijos, užsisklęsti ir sakyti, kad mums užtenka tik šventų ažuolų giraičių ar tiesiog miško, pasislėpti archajiškiausios kalbos atvašynuose, – jie gali vėl sunaikinti tautą, kuri, kaip pranašavo Palemonas Dračiula, atvirs gentimi.

Šiame kontekste ir reikia galvoti apie kalbą, ji labai svarbi. Kalba yra tai, kas daro piliečių bendrabuvį įmanoma, užtikrina tam tikrą viešąją erdvę. Bet ji taip pat turi būti atvira išorei, be to neįmanoma, kad individai jaustųsi savimi. Girdėjau tokį pavyzdį apie šiuolaikines Vilniaus kapines, kur daugybė žmonių laidojasi lenkiškais vardais, užsirašo ant kapų vardus, kurių gyvenime negalėjo turėti.

Nerijus Šepetys. Tai turbūt Kairėnų kapinės, kuriose laidojasi ir stačiatikiai, ir ten atsiranda net neadaptuotos rašybos rusiškų raidžių – aptikau vaikščiodamas jose. Ir iš tikrųjų labai stebėtina – žmogus, gimęs dvidešimt kažkelintais metais, o pavardėje matai tuos tarsi gudiškus, tarsi senrusiškus ženklus...

Arūnas Sverdiolas. Sukrečiantis pavyzdys: miręs žmogus pagaliau tampa laisvas... Valstybė pasiima tai, kas liudija asmens tapatybę ir kas yra jos nuosavybė (juk pasą su legaliu vardu paima iš artimųjų, kai žmogus miršta), o tada jau paleidžia, kapinėse rašybos nebereguliuoja. Asmens vardas gali būti užrašytas kaip tik norėjo mirusysis ar nori jo artimieji. Mirusiojo vardas nebėra valstybės nuožiūroje. Tik kažin, ar dabar, kai valdininkai kalbininkai sužinos, kad taip yra, ar jie nesukrus valdyti ir šios srities? Juk praeities, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos vardai yra šitai retrospektyviai valdomi, perrašinėjami ir po mirties. *Barbora*

Radvilaitė ir tūkstančių tūkstančiai kitų, stambių ir visiškai smulkiųjų: pakanka, kad jie patektų į kokio istoriko akiratį ir būtų paminėti jo tekste.

Petras Kimbrys. Ko čia stebėtis? Man Antanas Gailius pasakojo, kad iki XX a. septinto dešimtmečio Prancūzijoje mokyklose per pertraukas buvo kategoriškai draudžiama kalbėti bretoniškai. Vienam korsikiečių polifoninio giedojimo folkroko ansambliui ilgai buvo draudžiama koncertuoti, vadinant tai politine demonstracija ir provokacija. Tai čia mes kalbame apie kultūringąją Europą, iš kurios mums reiktų mokytis... Mūsų kovotojai gal provinciškai, taip brutaliai nesireiškia. Žinoma, tai tik pavyzdys, kad mes turėtume bent jau didžiųjų klaidomis nesekti...

Rūta Marcinkevičienė. Didžiuoju pasaulio šalių yra įsivyravusi dvikalbystė. Juk iš tiesų tai, ką mes laikome viena kalba, viena tauta, viena valstybe, yra ne norma, o išimtis. Daug daugiau yra dvikalbių nei vienkalių šalių. O jose kalbama regionų, oficialiosiomis valstybinėmis, tautinėmis kalbomis, kai kada net keturiomis skirtingomis kalbomis.

Arūnas Sverdiolas. Prie to paties – savitas pirmojo tautinio atgimimo laikų paradoksas: žmonės, kurie žadino tautą, buvo daugiakalbiai ir daugiakultūriai, o sukūrė „monokultūrinę“, tautinę kultūrą. Sukūrė vienkalių kultūrą, nors kai kurie iš jų patys buvo kitakalbiai ir sąmoningai stengdamiesi turėjo mokytis lietuvių kalbos.

Eligijus Raila. Štai Didysis Vilniaus Seimas 1905 m. susirinko Lietuvos ateities spręsti, o per pertraukas dažnas tarpusavyje lenkiškai kalbėjo, nes dzūkas nemoka žemaitiškai, žemaitis – aukštaitiškai. Lenkų kalba tada buvo tarsi naujoji lotynų kalba, kas to meto sąlygomis buvo natūralu.

Rūta Marcinkevičienė. Aš randu visam tam paaiškinimą. Labai svarbu atsisakyti imitacijos ir dvigubų standartų. Kad ir kas ką darytų, jeigu tai daro iš širdies ir tikro noro, tai turi prasmę. ☒

ATITAIŠYMAS

Š. m. nr. 3–4 p. 101 (prieš straipsnio) dėl redakcijos kaltės buvo klaidingai užrašyta Lietuvių insituto Hüttenfelde direktoriaus Vinco Bartusevičiaus pavardė. Atsiprašome autoriaus ir skaitytojų.

LIETUVIŲ KALBOS NORMINIMO ŠIMTMETIS

Daug ideologijų ir šiek tiek vartosenos

Loreta Vaicekauskienė

Nuo lietuvių bendrinės, visų pirma, rašytinės, kalbos galutinio su(si)kūrimo praėjo geras šimtmetis. Šio laikotarpio chronologija iš esmės žymi esminius bendrinės kalbos (bk) funkcionavimo ir kalbos planavimo ideologijų pokyčius. Straipsnyje trumpai apžvelgiama bk istorija, aptariamoms kalbos gyvavimo sąlygoms sovietinio modernizmo metais ir galiausiai raida paspartėjusios globalizacijos laikotarpiu, kurio pradžia iš esmės sutapo su Nepriklausomybės atkūrimo lūžiu. Daugiausia vietos skiriama norminimui sunkiai pasiduodančios sakytinės, arba šnekamosios, bk atmainos raidai. Primenamas istorinis ir socialinis bk norminimo kontekstas, neišvengiamai veikęs ir formavęs Lietuvoje itin ryškias standartizavimo ideologijas. Kiek įmanoma, straipsnyje remiamasi negausiais duomenimis apie bk vartosena.

I. NACIONALINĖ VALSTYBĖ IR BK SUSIFORMAVIMAS. IDEALIOSIOS KALBOS SIEKIS

Kalbos istorikai lietuvių rašytinę bendrinę kalbą tipologiškai priskiria vėlyvajam, sąmoningai planuotam standartui: vienos tarmės parinkimo procesas Lietuvoje baigėsi XIX a. pabaigoje. Europoje su tam tikromis išlygomis tokiomis galėtų būti laikomos baltarusių, bulgarų, čekų, estų, farerų, kroatų, latvių, norvegų, nynorskas, rumunų, suomių, serbų, slovakų ir ukrainiečių bendrinės kalbos, kurioms viena tarmė buvo parinkta XVIII ar XIX a. Tipologiškai jos visos buvo stebiamos kitų kalbų ir neturėjo aukšto statuso¹.

LORETA VAICEKAUSKIENĖ (g. 1970) – kalbininkė, vertėja, hum. m. dr., Lietuvių kalbos instituto Kalbos kultūros skyriaus vadovė, VU Skandinavistikos centro lektorė. Mokslinių tyrimų sritis – sociolingvistika; domisi kalbos ir tapatybės, kalbos politikos ir kalbų kontaktų klausimais, yra išleidusi knygą *Naujieji lietuvių kalbos svetimžodžiai: kalbos politika ir vartosena* (2007). Straipsnis parengtas gerokai papildžius tarptautinio projekto *Standard Language Ideologies in Contemporary Europe* kolektyvinei monografijai (red. Tore Kristiansen, Nik Coupland) įteiktą tekstą apie lietuvių kalbos planavimą.

Lietuvių bk pagrindu, kaip žinoma, parinkta pietinė vakarų aukštaičių (kauniškių) patarmė (liaudiškai, suvalkiečių tarmė). Priešasčių tokiam pasirinkimui kalbos istorijos tyrimuose nurodoma ne viena. Visų pirma, stipri Vakarų Aukštaitijos ekonominė padėtis ir iš jos kilę nemažai patriotų inteligentų. Taip pat Mažosios Lietuvos įtaka. Prūsijoje raštams jau nuo XVII a. buvo naudojama kaip tik ši tarmė: ja rėmėsi pirmoji, 1653 m. Danieliaus Kleino lietuviška gramatika. Dėl spaudos draudimo lietuviški spaudiniai buvo nelegaliai vežami iš Prūsijos. Pirmiesiems laikraščiams, kurie ieškojo vienos tarmės, naudoti iš esmės tą pačią kalbos atmainą, suprantama, buvo praktiškiau.

Greta tradicijos, tarmės parinkimą turėjo veikti ir simboliniai veiksniai. Vakarų aukštaičių tarmė aprašyta vokiškose Augusto Schleicherio (1856) ir Friedricho Kurschato (Kuršaičio) (1876) lietuvių kalbos gramatikose. Schleicheris vakarų aukštaičių tarmę moksliniu požiūriu vertino labiau už kitas, nes ji buvo išlaikiusi sveikesnes žodžių galūnes. Šių gramatikų aprašytą modelį perėmė to meto vokiečių indoeuropeistai². Reikia pasakyti, kad archajiškų lietuvių kalbos duomenų naudojimas indoeuropeistikai ir iš to kylanti simbolinė lietuvių kalbos vertė iki šiol veikia oficialiąsias kalbos planavimo ideologijas.

Bendrinės kalbos normų kodifikacijai lemiama buvo taip pat iš Vakarų Aukštaitijos kilusio Jono Jablonskio (1860–1930) lietuvių kalbos gramatika (1901) ir aktyvi praktinė šio kalbininko veikla.

Kaip matyti, sostinės Vilniaus tarmė bk pagrindo galutiniam parinkimui didesnės reikšmės nesuvaidino. Nors spėjama, kad ji jau XV a. galėjo turėti įtakos kuriantis bk šnekamajai kalbai³, nuo XVIII a. Vilniaus krašte itin prestižiška tapo lenkų kalba. Intensyviausiu pradiniu šnekamosios bk kūrimosi laikotarpiu Vilniaus Lietuva išvis neturėjo.

¹ Žr. Giedrius Subačius, „Two Types of Standard Language History in Europe“, in: *Res Balticae*, Pisa, 2002, t. 8, p. 131–150.

² Zigmas Zinkevičius, *Lietuvių kalbos istorija*, t. 5: *Bendrinės kalbos iškilimas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1992, p. 83–84.

³ Petras Jonikas, *Lietuvių kalba ir tauta amžių būvyje*, Čikaga: Lituanistikos instituto leidykla, 1987, p. 106–108.

Apskritai miestuose Lietuvoje XX a. pradžioje gyveno tik per 20% gyventojų, jie buvo dvikalbiai arba trikalbiai. Lietuvių kalbos vartota nedaug, vyravo vietinis lenkų kalbos variantas, taip pat rusų, žydų kalbos. Kita vertus, prestižinės šnekamosios normos traukos centru nei Vilnius, nei Kaunas iš esmės ir negalėjo tapti, nes

Sigitas Virpilaitis. Pirštalai, kumštalai, antausiai. Iš ciklo „Priekūniai“. 2002. Medis. Iš LDS albumo *Sigitas Virpilaitis* (2008)

kuriamas rašytinis standartas savaime turėjo būti primamas kaip šnekamojo standarto pagrindas. Lietuvių kalbos istorikai yra radę dokumentų, iš kurių jau XIX a. pabaigoje matyti kai kurių viešųjų autoritetų sąmoningas nusiteikimas kalbėti „rašomąja kalba“⁴.

Tarpukariu lietuvių kalba buvo galutinai standartizuota. Ji įgavo valstybinės kalbos statusą ir imta vartoti kaip valstybės administravimo ir švietimo kalba⁵. Standartizuojant daug dėmesio skirta kalbos grynimui nuo polonizmo ir germanizmo. Garsynas ir kaitė perimta iš vakarų aukštaičių šnektų, o žodyno ir sintaksės dalykai – iš visų tarmių. Kaip vienas iš bk norminimo principų nustatyta, kad lietuvių bendrinė šnekamoji ir rašomoji kalba yra „idealiąja kalba“, kurios turi siekti visi lietuviai⁶. Kaip bus matyti toliau, šios nuostatos tebesilaikoma ir šiandien.

Palyginti su rašomąja kalba, šnekamosios bk išitvirtinimo procesas, nors ir palaikomas mokyklos, radi-

jo, teatro, vyko lėčiau; tarmių įtaka išliko labai ryški. Procesui paspartinti imtasi priemonių: išleista keletas tarties vadovų, sudaryta Teatro kalbos komisija ir pareikalauta, kad aktoriai, diktoriai laikytųsi tarties ir kirčiavimo normų ir rodytų gerą pavyzdį⁷. Apie tokią gana griežtą standarto idealo inžineriją lietuvių kalbotyroje esama įdomių minčių. Teigiama, kad vėlyvieji standartai, kurie rėmėsi jau susiformavusiais kitų kalbų rašomojo ir šnekamojo standarto konceptais, perėmė ir nevariantiškumo idėją – tai yra jie nebeteravo formų įvairovės ir nelaukė, kol jos nusistovės, bet siekė, kad vartoseną iškart būtų vienalytė⁸. Kitaip tariant, buvo labai aiškiai nubrėžta bendrinės kalbos riba, o kitų tarmių ar kitų kalbų interferencija ideologiškai netoleruota.

II. SOVIETINIS KALBOS STANDARTAS. PAVYZDINIS MONOLOGAS

Kultūros ir kalbos ideologijos

Tuo metu, kai Vakarų valstybėse intensyviai vyko natūralūs modernizacijos procesai, sovietų okupuota Lietuva išgyveno brežnevinę stagnaciją. Sociologai, kalbėdami apie vadinamojo Rytų bloko valstybių raidą sovietmečiu, yra linkę vartoti „sovietinės modernizacijos“ terminą, nes šios socialinės sistemos įgavo specifinių totalitarinio režimo bruožų⁹. Iš pirmo žvilgsnio čia vyko tie patys industrinės visuomenės raidos procesai. Partijos planuojama, urbanizacija Lietuvoje sparčiai keitė miesto ir kaimo gyventojų santykį: teigiama, kad didžiausias lūžis įvyko apie 1970 m., kai miestuose jau gyveno pusė gyventojų (1989 m. jis išaugo iki 68%)¹⁰. O štai internacionalizacija Sovietų Sąjungoje buvo gana specifiška: ji buvo vykdoma kaip planinga „tautų maišymosi“ politika, dėl kurios dalis miestų naujakurių buvo atkeliami iš Rusijos.

Didžiulį lūžį bk raidai lėmė primesta oficialioji ideologinė viešojo gyvenimo kontrolė. Gausiuose pastarųjų metų lietuvių mokslininkų tyrimuose pabrėžiamas totalitarinio režimo dehumanizacijos, mechanizmo momentas, eliminuojantis bet kokią savarankišką ir nesukontroliuotą kultūros judesį. Palyginti su prieškarinio Lietuvos ir viešosios komunikacijos raida Vakarų valstybėse, lietuvių bendrinės kalbos funkcionavimo sąlygos gerokai skyrėsi. Sovietmečiu viešojo lietuvių kalba tapo sistemai pavaldžiu hermetišku sovietinės naujakalbės

⁴ *Ibid.*, p. 352.

⁵ Iki tol lietuvių kalbos mokymo galimybės buvo minimalios. 1897 m. gyventojų surašymo duomenimis, pusė Lietuvos gyventojų buvo beraščiai, 1923 m. – trečdalis, o 1941 m. – 5,9% vyresnių žmonių. 1913 m. Lietuvoje ėjo 18 lietuviškų laikraščių ir žurnalų, 1938 m. – jau 128 (Arvydas Anušauskas (red.), *Lietuva 1940–1990*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2005, p. 25–26).

⁶ Zigmantas Zinkevičius, *op. cit.*

⁷ *Ibid.* 1926 m. pradėjo transliuoti Kauno radijo stotis. 1938 m. 1000 gyventojų teko 23 radijo abonentai. Palyginti su Rytų ir Pietų Europa, tai buvo neblogas rodiklis (Arvydas Anušauskas, *op. cit.*, p. 27).

⁸ Giedrius Subačius, *op. cit.*, p. 131–150.

⁹ Plg. Vylius Leonavičius, „Sovietinė modernizacija: Socialinės sistemos ir socialinio veikėjo sąvoka“, in: *Darbai ir dienos*, 2008, nr. 49, p. 219–233; 225–226.

¹⁰ Arvydas Anušauskas, *op. cit.*, p. 516.

konstruktu, ideologiniu žargonu¹¹. Gyvas, individualus kalbėjimas ar rašymas buvo neišsivaizduojamas. Lietuvos spaudos kalbos retrospektyvinė analizė rodo, kad ideologinis sovietmečio spaudos angažuotumas buvo toks stiprus, o viešoji kalba tokia medinė, kad ji nustelbė net tik žanro, bet ir individualius stiliaus skirtumus ir niuansus¹².

Su tuo susijusi ir dar viena viešosios kalbos ypatybė – monologiškumas. Paradoksalu, tačiau kaip tik iš išorės ir paties kalbėtojo kontroliuojama, iš anksto parengta arba skaitoma viešoji šnekamoji kalba galejo labiausiai priartėti prie nustatytojo bk idealo. Iš anuometinių normatyvinių straipsnių apie kalbos standartizavimą matyti, kad „geros kalbos“ etalonais laikyti aktorai ir diktoriai, tai yra tie, kurių viešas kalbėjimas rėmėsi parašytu tekstu. Bk buvo siejama būtent su monologiška forma. Štai vieno iš autoritetingiausių lietuvių kalbininkų to meto bk apibrėžimas:

Nuo teritorinių ir socialinių dialektų bendrinė kalba skiriasi tuo, kad [...] joje dominuoja *rašytinis ar sakytinis monologas*. [...] Yra ir kitokių bendrinės kalbos ir dialektų skirtumų, bet jie beveik visi išvedami iš pirmųjų dviejų – *rašytinės išraiškos prioriteto ir monologinės formos* [kursyvas mano, – L. V.].¹³

Bendrinės šnekamosios kalbos siejimas su rašomąja yra įprastas dalykas. Aptariamojo laikotarpio viešajai kalbai monologiškumas buvo būdingas ir kitur, tačiau viską persmelkianti sovietinės sistemos kontrolė šį viešosios komunikacijos bruožą itin sustiprino¹⁴.

Nuostatų ir elgsenos unifikavimas sovietinei ideologijai buvo parankiausias valdymo įrankis. Kol kas nėra

niasklaidoje, leidyklose. Oficialioji kalbos planavimo ideologija buvo grindžiama kalbos grynumo išsaugojimo, konservavimo nuostata. Vėlgi sunku pasakyti, kiek tą veikė dar prieškariniu suformuota tradicija, lietuvių kalbos istorinių formų naudojimas indoeuropeistikai, priešinimasis dvikalbystės poveikiui, o kiek neoficiali sovietinė ideologija, kuri siekė, kad tautinės tapatybės simboliai nebūtų imti naudoti moderniojo nacionalizmo tikslams. Dabartiniai sovietų Lietuvos kultūros tyrimai rodo, kad daugelis kultūros reiškinių sąmoningai buvo verčiami muziejiniais eksponatais ir monopolizuotai imti interpretuoti tik kaip meninės vertybės¹⁵. Ar dėl to, ar dėl penkiasdešimčiai metų sustabdytos natūralios nacionalinės valstybės raidos ir noro „atsigriebti“ lietuvių kalbos planavimo ideologijoje iki šiol yra deklaruojama grynos kalbos, kaip tautinės tapatybės simbolio, pirmenybė prieš komunikacinę ar instrumentinę jos funkciją. Mėginimas paabejoti šia tradicija ir remtis tik empiriniais, vartosenos, duomenimis, neretai traktuojamas kaip kalbos ir tautos išdavystė ir „vakarietiškos literatūros“ įtaka.

Dar vienas sovietmečio kultūrinės vertybinės orientacijos bruožų buvo žmogaus prigimties vertinimas kaip pasiduodančios neigiamoms įtakoms ar esančios netinkamos socialinės kilmės, todėl griežtai kontroliuotinos ir auklėtinos¹⁶. Iš šios perspektyvos interpretuojant oficialiąsias kalbos ideologijas aiškėja, kodėl individualius kalbos bruožus, tarmes ir sociolektus sąmoningai norėta atriboti kaip trukdžius siekti nustatytojo kalbos idealo. Jau minėta, kad griežtas homogeniškumo siekis tipologiškai būdingas vėlyviesiems standartams, tačiau sovietmečiu ir vėliau, posovietinėje Lietuvoje, idealo

Sigitas Virpilaitis. Pirštalai. Iš ciklo „Priekūniai“. 2002. Medis, sidabras. Iš LDS albumo *Sigitas Virpilaitis* (2008)

tyrimų, kurie leistų pasakyti, ar tam buvo pajungtas ir kalbos standartizavimas, tačiau faktas tas, kad visa viešoji kalba prieš ją skelbiant būdavo peržiūrima kalbos redaktorių, įdarbintų rašytinėje ir sakytinėje ži-

kartelė buvo iškelta labai aukštai. Štai koks apibrėžimas pateikiamas pirmuosiuose lietuvių bk istorijos vadovėlio studentams lituanistams puslapiuose: lietuvių bendrinė kalba – tai „iškultivuota, sunorminta, pavyz-

¹¹ Žr. Arūnas Streikus, „Kultūrinio ir religinio gyvenimo Sovietų Lietuvoje istoriniai tyrimai: šaltinių keliamos problemos“, in: *Darbai ir dienos*, 2009, nr. 52, p. 75–83; 77.

¹² Rūta Marcinkevičienė, „Žanrų kaita posovietinės Lietuvos dienraščiuose“, in: *Darbai ir dienos*, 2008, nr. 49, p. 197–217.

¹³ Aleksas Girdeinis, „Bendrinė (literatūrinė) kalba“, in: *Mūsų kalba*, 1973, nr. 3, p. 45–47.

¹⁴ Plg. panašią viešosios kalbos raidą Čekijoje: Tora Hedin, *Changing Identities: Language variation on Czech Television*, Stockholm: Stockholm University, 2005.

¹⁵ Žr. Rasa Čepaitienė, „Sovietinės kultūros šaltiniai: tarp futurizmo ir paseizmo“, in: *Darbai ir dienos*, 2009, nr. 52, p. 85–104; 100–101.

¹⁶ *Ibid.*, p. 93–94.

dinė kalba, kurios normas mes laikome taisyklingomis, visiems privalomomis ir vengiame jas laužyti¹⁷.

Sovietiniais metais prileista kalbos norminimo leidinių, ėmė eiti specializuoti žurnalai, standartizavimo klausimams spręsti įkurta Lietuvių kalbos komisija (1961), parengti *Kalbos praktikos patarimai* (1976) –

Sigitas Virpilaitis. Pirštalai, kumštalai, antausiai. Iš ciklo „Priekūniai“. 2002. Medis. Iš LDS albumo *Sigitas Virpilaitis* (2008)

leksikos ir gramatikos taisyčių rinkinys, tapęs privalomu visiems kalbos redaktoriams. Teigiama, kad raštų kalbos standartizavimo klausimais Lietuvoje prileista daugiausia iš visos SSRS, išskyrus nebent rusistiką¹⁸. Mokyklose imta mokyti bk tarties ir kirčiavimo. Tačiau, kaip bus matyti iš trumpos apžvalgos toliau, kalbos vartoseną rutuliojosi savo eiga ir prie kalbos idealo neartėjo. Kaip tik dėl jų atotrūkio normatyviniuose tekstuose įsivyravo standartizavimo apibūdinimai kaip „sunkaus ir nedėkingo, pasiaukojamo darbo kalbos labui“ su „nesusigaudančia visuomene“.

Idealas ir realioji bendrinė kalba

Bendrinės lietuvių kalbos vartoseną sovietiniais metais veikė tiek to meto ideologijos, tiek visuomenės raidos tendencijos, iš dalies bendros tam metui, iš dalies veikiamos sovietų okupacijos.

¹⁷ Jonas Palionis, *Lietuvių literatūrinės kalbos istorija*, Vilnius: Mokslo, 1979, p. 5.

¹⁸ Zigmąs Zinkevičius, *Lietuvių kalbos istorija*, t. 6: *Lietuvių kalba naujaisiais laikais*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994, p. 184.

¹⁹ Pvz., 1970 m. Lietuvos televizija transliavo tik apie 40% lietuviškų laidų, likusios buvo transliuojamos rusų kalba, ilgainiui rusiškų laidų procentas tik didėjo, o į lietuviškas būdavo įtraukiama rusiškų reportažų (Arvydas Anušauskas, *op. cit.*, p. 508–509).

²⁰ 1940–1953 m. buvo suimtas, ištremtas ar nužudytas 91 literatas (Arvydas Anušauskas, *op. cit.*, p. 364). Tris milijonus žmonių turinčiai

Vienas iš ryškiausių neigiamų lietuvių bk plėtros veiksnių buvo sąmoninga rusifikacijos politika ir dirbtinai diegiama dvikalbystė. Ji ribojo bendrinės kalbos vartojimą viešuosiuose domenuose (valstybės administravime, televizijoje¹⁹). Lemtingą neigiamą poveikį bk plėtrai ir socialiniam jos sluoksniavimuisi iš pat pradžių turėjo intelektualinio sluoksnio sunaikinimas – tremtys, išžudymai, emigracija²⁰. Tačiau tarmių niveliacija ir bk plitimas Lietuvoje vyko dėl tų pačių priežasčių kaip ir kitur: gyventojų mobilumo ir miestų plėtros, žiniasklaidos poveikio.

Konkretesnių duomenų apie bk vartosenos polinkius turime labai nedaug, daugiausia iš normatyvinių to laikotarpio straipsnių, kuriems nebuvo būdinga remtis sisteminga empirijos analize. Sistemingų metodikų sociolingvistinių tyrimų, tokių, kokie plėtoti Vakaruose, Lietuvoje dėl objektyvių priežasčių praktiškai nebuvo²¹.

Iš tuometinių kalbos taisyčių matyti, kad daugiausia kritikuota šnekamoji miesto kalba – pusiau privati ar retai pasitaikanti spontaniška viešoji, nes rašytinė ir skaitoma sakytinė žiniasklaida buvo redaguojama. Jau minėta, kad atitinkančiais kalbos idealo reikalavimus buvo laikomi tik diktoriai ir aktoriai, bet irgi ne visi. Kaip daugiau ar mažiau taisyklingai kalbantys dar minimi kalbininkai, redaktoriai, kunigai, kai kurie žurnalistai ir rašytojai. Taigi – galbūt keli šimtai kalbos vartotojų. Apie visus likusius išsilavinusius žmones, nekaltant jau apie paprastus, būdavo užgauliai sakoma, kad jie nesugeba išmokti bendrinės kalbos. Dėl „kalbos klaidų“ kaltinta ir dvikalbystė, ir tarmių poveikis, nes į miestus atsikėlusiu kitų nei bk pagrindo tarmių atstovų balsių kokybė ir kirčiavimas nuo bk skyrėsi. Tapo įprasta reikalauti, kad žiniasklaidos veikėjai ir viešai kalbantys asmenys specialiai treniruotų tartį ir kirčiavimą.

Kartu literatūroje konstatuojama sparti tarmių niveliacija. Ideologinis klimatas tarmėms buvo nepalankus. Sovietų buvo primesta nuostata, kad tarmės „esančios kliūtis žmonėms bendrauti, menko išsilavinimo požymis, feodalizmo liekana“²². Provincijos mokyklose vaikams būdavo draudžiama tarmiškai kalbėtis net per pertraukas, kaimo viešuose susirinkimuose irgi reikalauta bendrinės kalbos, kas, pasak kai kurių dialek-

tautai tai buvo milžiniška galinčio formuoti bendrinę kalbą kūrybinio sluoksnio netektis.

²¹ Iš Maskvos į tuometinį Lietuvos kalbos ir literatūros institutą buvo atėjęs užsakymas atlikti sociolingvistinių tyrimų, tačiau iš tiesų tai buvo prievartinis reikalavimas šlovinti dvikalbystę su rusų kalba ir teigiamą jos įtaką. Žymiausi prieškarinio kalbininkai buvo pasitraukę į Vakarų. Kontaktai su jais buvo draudžiami, neprieinami nei prieškarinio veikalai, periodika, nei nauji kalbotyros darbai.

²² Aleksas Girdenis, „Tarmės ir mokykla“, in: *Mūsų kalba*, 1981, nr. 3, p. 12–16.

tologų, virsdavo tikra parodija ir prisidėjo prie to, kad žmonės ėmė gėdytis kalbėti tarmiškai²³. Nuo devinto dešimtmečio tarminis kalbėjimas imtas po truputį reabilituoti, tačiau net ir tada aiškiai brėžiamos tarmių vartojimo ribos: tik kaime ir tik privačioje aplinkoje.

Tarmių nykimą neabejotinai skatino miestuose besiformuojančios savitos kalbos atmainos. Literatūroje esama užuominų apie vilniečių šnekamosios kalbos prestižą. Sakoma, kad sostinės tarmė ėmė daryti įtaką visai Lietuvai, nors nebūtinai teigiamą (vadinasi, siekiamo bendrinės kalbos idealo bruožų ji neturėjo). Net aštuntame dešimtmetyje vis dar konstatuojama, kad šnekamosios bendrinės lietuvių kalbos „standartiškumo koeficientas“ nėra labai didelis, nes nėra visuomenės sluoksnio, kuriam bendrinė kalba būtų gimtoji tarmė²⁴.

III. NEPRIKLAUSOMOS LIETUVOS LAIKOTARPIS. „ŽMONĖS TAIP NEKALBA“

Posovietinės kalbos standartizavimo ideologijos

Paskutiniu XX a. dešimtmečiu Lietuvoje susiklostė nacionalinės ir socialinės tapatybės požiūriu prieštaringa situacija. Atkūrus nepriklausomą Lietuvos valstybę natūraliai kilo nacionalinis atgimimas ir imtas gaivinti 50 metų draustas, bet nenutrūkęs istorinis ryšys su moderniąja prieškarinio Lietuva. Kartu, atsivėrus sienoms į pasaulį, ėmė veikti tie patys globalizacijos ir informacinių technologijų raidos procesai ir tos pačios postmodernios valstybės idėjos, prie kurių dėl sovietinio režimo nebuvo galima eiti pamažu. Orientacija vienu metu į praeitį ir į ateitį ir paveldėtos sovietinės

komisija prie Lietuvos Respublikos Seimo gauna visus įgaliojimus reglamentuoti lietuvių kalbos normas ir vartoseną įstatymais, *privalomais* visai viešajai erdvei, žiniasklaidai, valstybės administravimui, švietimo sistemai. Valstybinės kalbos įstatyme, be kita ko, numatoma, kad „siekiant pagerinti visuomenės komunikaciją ir skatinti bendrinės lietuvių kalbos vystymąsi, 20 straipsnyje nurodytais viešojo lietuvių kalbos vartojimo atvejais taikomi taisyklingumo reikalavimai“²⁵.

Įkuriamą Kalbos inspekcija kontroliuoti, kaip vykdomi Komisijos nutarimai, ir skirti baudas už specialiam didžiųjų (!) kalbos klaidų sąrašė esančių morfologijos, sintaksės, žodyno, tarties „klaidų“ vartojimą²⁶. Savivaldybėse įsteigiami viešosios kalbos tvarkytojų etatai, planuojama prie kiekvienos savivaldybės atidaryti po kalbos inspekcijos padalinį. Netgi Seimo posėdžiuose pradžioje įdarbinta kalbininkė kalbos klaidoms registruoti. Išleidžiama nemažai norminamųjų leidinių su kalbos taisyklėmis, tarties ir kirčiavimo žodynų ir mokomųjų kompiuterinių programų. Reikalaujama, kad TV ir radijas prisiimtų atsakomybę už idealiųjų šnekamosios bk normų sklaidą. Ir iš žurnalistų, ir iš valdžios (politikų) reikalaujama vartoti kalbininkų nustatytą „prestižinę“ kalbą, arba... atsisakyti savo pareigų.

Tokiai išplėtotai kontrolės sistemai pateisinti pasitelkiama iš ankstesnių epochų pažįstama retorika. Jos pagrindinė ašis – romantiškai personifikuota kalba, kurios archajiškai sistemai gresia pavojus. Kalbos saugojimas siejamas su nacijos išlikimu. Dėl kodifikuotų normų ir vartosenos atotrūkio (dažnai kodifikuojama ne tai, kas egzistuoja, bet nustatytos idealios formos,

Sigitas Virpilaitis. Pirštalai. Iš ciklo „Priekūniai“. 2002. Medis, sidabras. Iš LDS albumo *Sigitas Virpilaitis* (2008)

valstybės ir piliečio santykių administravimo praktikos tiesiogiai veikė standartizavimo ideologijas.

Bendrinei kalbai apsaugoti nuo „per didelės demokratijos“ (*sic!*) ir globalizacijos pavojų dar labiau sustiprinamas institucinis kalbos priežiūros aparatas. Kalbos

kurios vadinamos prestižinėmis!) kaltinamos istorinės lietuvių kalbos funkcionavimo sąlygos ir kalbos vartotojai, nevykdantys pareigos mokytis kalbos idealo. Kitaip tariant, kodifikacijos nesėkmės atveju ne keičiamos normos, bet norima pakeisti kalbėtojus. Kartu

²³ Aldona Jonaitytė, „Literatūrinė kalba ir tarmės“, in: *Lietuvių kalbos sekcijos sąsiuvinis*, 1969, nr. 13: *Kalbos kultūra ir tarmės*, p. 2–5.

²⁴ Aleksas Girdenis, „Bendrinė (literatūrinė) kalba“, p. 45–47.

²⁵ Įstatymo 20 str. žr. Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos įstatymas, 1995-01-31, I-779, in: *Valstybės žinios*, 1995, 15 344; 2002, 68-2760.

²⁶ Štai, pvz., kokie darbo efektyvumo rodikliai numatomi Kalbos inspekcijos darbo plane: „Padaugės TV ir radijo laidų, spaudos leidinių, interneto svetainių, kurių kalba yra taisyklinga: 2009 m. – 5%, 2010 m. – 5%, 2011 m. – 5%“ (<http://www3.lrs.lt/docs2/REUDFOSA.PDF>; žr. 2009-01-16).

visuomenės sąvoka operuojama per paternalistinį, globėjišką santykį, sakant, kad visuomenei reikia padėti, kad ji nemokanti bendrinės kalbos ir pati prašanti nurodyti, kokios normos yra prestižiškos (juk taisyklingai kalbančių autoritetų nėra)²⁷. Sociolingvistiniu požiūriu, toks kalbos prestižo suvokimas yra visiškai neįmanomas, nes socialiniai kalbos orientyrai visada egzistuoja ir yra susiję su kalbėtojų socialiniu patrauklumu. Tik štai klausimas, ar kam gali būti prestižiški preskriptyvistai²⁸.

Ypač už esą žalojamą kalbos sistemą kaltinama miestų aplinka (miestų kalba vadinama „puskalbe“). Kita vertus, tarmės bruožai bk taip pat netoleruojami, nors apskritai tarmių atžvilgiu ideologinis klimatas yra tapęs gerokai palankesnis ir stengiamasi plėsti jų vartosenos ribas (tarmiškai leidžiami laikraščiai, entuziastų žemaičių kalba netgi kuriama vikipedija).

Taigi nei institucinė tvarka, nei jos pagrindimas postmoderniojoje Lietuvoje niekuo nepasikeičia, priešingai, kalbos standartizavimas tampa dar labiau institucionalizuotas, o normintojai įgauna daugiau galių. Dabartinių Lietuvos kultūros filosofų teigimu, postsovietiniam (postkolonijiniam) mentalitetui tebėra būdingas kultūrinis priešinimasis modernizacijai ir laisvos piliečio valios nepripažinimas²⁹. Kalbos politika yra tapusi viena iš Lietuvai būdingos „išsaugojimo“ kultūros dalių, ja siekiama išlaikyti lietuvių kalbą kaip nekintamos tapatybės pagrindą, gryną ir išskirtinį, nesietiną su kitomis kultūromis:

Išsauganti kultūra deklaruoja pati iš savęs kurianti tikslus visuomenei, kuriuos ši turinti įgyvendinti (arba žlugti). Ši kultūra sieja save su visuomenės gerinimo, jos vedimo prie neva tikrųjų vertybių misija. [...] Tokia kultūra nesunkiai gali tapti kultūriniu ekstremizmu, kuris neleidžia kritikuoti ar kitaip interpretuoti jos iškeltų vertybių. Siekdama stabilumo išsaugančioji kultūra paaukvoja gyvybę ir aktualumą, ji nesugeba gyventi dabarties lauke, todėl įsikuria muziejuose.³⁰

Tą patį galima pasakyti ir apskritai apie viešąją sovietinės Lietuvos miestų erdvę, konservatyvią ir saugomą nuo nesterilių, negražių, nemonumentalių kitoniškumo apraiškų³¹.

²⁷ Apie tokią retoriką ir preskriptyvines nuostatas daugiau žr. Loreta Vaicekauskienė, „Apie kalbos praktikos straipsnių stilių“, in: *Kalbos kultūra*, 1997, nr. 69, p. 96–100; Loreta Vaicekauskienė, „Preskriptyvumas ir deskriptyvumas (skolinių) norminimo politikoje“, in: *Darbai ir dienos*, 2008, nr. 50, p. 31–41.

²⁸ Plg. Giedrius Subačius, „Standartinė kalba – valdžios nuosavybė“, in: *Kultūros barai*, 2003, nr. 12, p. 63–64; taip pat plg. formalizuoto ir schematizuoto norminimo kritiką: Pranas Kniūkšta, „Kalbos tvarkybos tikslas – ugdyti kalbą“, in: Pranas Kniūkšta, *Kalbos vartoseną ir tvarkybą*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2001 (1996), p. 140–151.

²⁹ Nerija Putinaitė, *Nenutrūkusi styga: Prisiatikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje*, Vilnius: Aidai, 2007.

Tuo tarpu visuomenės gyvavimo sąlygos pasikeitė iš esmės. Vėlyvosios modernybės kultūrinės ir socialinės vertybės bei galimybė laisvai reikšti savo nuomonę išryškino didžiulį neatitikimą tarp oficialiųjų kalbos ideologijų ir viešai besireiškiančių intelektualų nuostatų. Nepasitenkinimas normų nedemokratiškumu, individualios ir situacinės kalbinės raiškos varžymu, konservatyviomis norminimo nuostatomis kaip tik leidžia įtarti kalbos standartizavime glūdintį kultūrinio ekstremizmo pradą³².

Greta vertybinių lūžių išryškinusių viešųjų intelektualų diskusijų, dabartinėje Lietuvoje atsiranda unikalūs parodijos žanras – populiarių žurnalistų ar pramogų verslo atstovų kuriamos TV ir interneto laidos, kuriose, pasitelkiant normatyvisto kalbininko personažą, parodijuojama vadinamoji prestižinė kalbėsena ir preskriptyviniai taisymai. Neabejotina, kad tai simptomas, rodantis standartizavimo būdų neadekvatumą ir kodifikuojamų normų atotrūkį nuo vartosenos. Dar vienas lietuviškos standartizavimo ideologijos suformuotas reiškinys būtų viešajame diskurse atsiradęs įprotis „atsiprašyti kalbininkų“ prieš pasakant nenorminį (paprastai leksikos) variantą.

Bk valstybės ir viešosios kalbos laisvės sąlygomis

Iš istorinės bk apžvalgos matyti, kad Lietuvoje aktyviai ir net dirbtinėmis priemonėmis buvo siekiama įdiegti idealųjį sakytinį standartą. Iki tol visos viltys dėtos į žiniasklaidą, kaip bk normų sklaidos šaltinį, ir stengtasi viešąją kalbą kontroliuoti. Tačiau nepriklausomoje Lietuvoje žiniasklaida ėmė plėtotis sava eiga ir viešąją sakytinę erdvę sukretė milžiniškos permainos – 1993 m. atsiradę komerciniai kanalai, išaugęs transliuotojų skaičius ir – svarbiausia – spontaniška, gyva įvairiausių kalbėtojų ir įvairias vartotojų grupes orientuota kalba. Publicistinio stiliaus tyrėjai pastebi, kad dabartinei rašytinei ir sakytinei žiniasklaidai pasidarė būdingas mažesnis formalumo laipsnis, individualizuotas, autorizuotas kalbėjimas, intertekstualumas, ironija, humoras, stiliaus laisvė, slengo, žargono, skolinti elementai³³.

Sukontroliuoti pasikeitusią viešąją erdvę pasidarė nebeįmanoma ir neilgai trukus paaiškėjo, kad idealiojo standarto *gyvai* praktiškai niekas nesugeba realizuo-

³⁰ Tomas Daugirdas, *Sparnuoto arklio dantys: Šiuolaikinės Lietuvos kultūros profiliai*, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2008, p. 83–91.

³¹ Mindaugas Grigaitis, „Viešosios erdvės: tarp sovietinio monumentalizmo ir siaurakaktės LT cenzūros“, in: <http://www.kulturpolis.lt/main.php/id/465/lang/1/nID/2870/page/2>; 2009-08-25.

³² Įdomu, kad pasipriešinimo autokratiškam kalbos planavimui būta jau trečiame dešimtmetyje, kai žinomi rašytojai sukilo prieš, jų žodžiais, Jablonskio „diktatūrą“ ir reikalavo teisės kurti bk nesiremiant vien taisyklingumu matu. Sovietmečiu šis pasipriešinimas buvo pavadintas „tarmine anarchija“.

³³ Regina Koženiauskienė, „Žiniasklaidos retorika ir elitinė kalba“, in: *Kalbos kultūra*, 2001, nr. 74, p. 74–81; Rūta Marcinkevičienė, *op. cit.*

ti. Normatyvistus ištiko šokas. Pasipylė straipsnių su itin neigiamais padėties vertinimais tiek apie neberegduojamą rašytinę kalbą, tiek ypač apie „prestižinės“ kalbos nebetransliuojančius radiją ir televiziją: „visuomenės demokratėjimas atvėrė kalbai laisvę viešumoje būti tokiai, kokia ji dabar yra, o ne kokia turėtų [kursyvas mano, – L. V.] būti“³⁴.

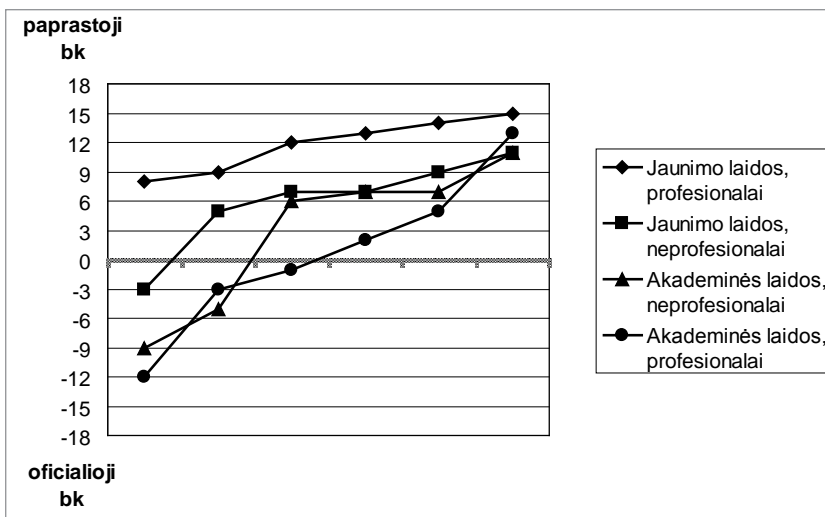
Tokia, kokia „dabar yra“ sakinė žiniasklaida, preskriptyvistų netenkina. Ji kritikuojama už tarties ir kirčiavimo normų nesilaikymą (tarminę interferenciją arba – išvis blogai – Vilniaus miesto tarmės atspalvius), „nestandartiškas“ intonacijas, paprastą, neformalų kalbėjimo stilių. Apgailestaujama, kad eteryje šiandien galima kalbėti be parengto popieriaus (*sic!*):

Tačiau mūsų laikais, kai eteryje atsirado daug improvizacinių laidų, kai galima kalbėti be iš anksto suregduoto ir sukirčiuoto teksto, iš radijo, o ypač iš televizijos galima išmokti ir tokių dalykų, kurie gali tikti tik garažų ar kalėjimų aplinkai.³⁵

Gimtosios kalbos draugijos iniciatyva sekamos televizijų laidos, o monitoringo ataskaitose kaip sovietiniame sienlakraštyje viešinant pavardes užgauliai linkniuojama griežtųjų normų nesilaikančių dešimčių žinomų žurnalistų kalba. Mokesčių mokėtojai kviečiami protestuoti. Nesusipainiokime: ne dėl mūsų žurnalistikos neretai kritinio analitinių gebėjimų ir pilietiškumo trūkumo.

Tokiame kontekste 2009 m. atliktas TV ir radijo žurnalistų požiūrio į viešąją kalbą ir kalbos politiką tyrimas: 24 struktūruoti interviu su tipiškais (iš tiesų populiariais ir gerai žinomais) analitinių ir populiarių pramoginių laidų vedėjais (32–42 metų vyrais), profesionalais ir neturinčiais žurnalistinio išsilavinimo³⁶. Patiriantys nuolatinį kalbos kontrolierių spaudimą, priešingai nei vadinamieji „naivieji“ kalbos vartotojai, žurnalistai galėjo profesionaliai įvertinti kalbos norminimą ir suteikti reflektuojančių, su darbo specifika susijusių atsakymų. Manytina, kad jų reiškiamos nuostatos, nors ir tirtos tiesioginiu metodu, galėtų sietis su realiaja kalbos vartoseną viešojoje erdvėje. Žurnalistų nuostatos įvertintos santykiniais balais, iš kurių teigiami rodo, kad respondentas pritaria neoficialios

kasdienės kalbos vartojimui viešumoje, o neigiami, kad jis palaiko griežtai standartizuotą, formalųjį kodą (žr. diagramą). Paaiškėjo, kad daugumos respondentų nuostatos krypta į paprastąją bk. Ją labiausiai palaiko pramoginių laidų žurnalistai, o mažiausiai – tie, kurie dirba su akademinė auditorija. Tačiau antrosios grupės atsakymų nehomogeniškumas (didelis svyravimas) rodo, kad net „rimčiausiam“ televizijos segmente vyksta pokyčiai.

TV ir radijo žurnalistų oficialiojo ir neoficialiojo standarto vertinimai

Įdomu, kad, pirminiais duomenimis, minėto tyrimo respondentų nuostatos iš tiesų koreliuoja su jų kalbos vartoseną. Dviejų kraštutines nuostatas išreiškusių respondentų viešosios kalbos palyginimas parodė, kad jų kalboje standartinio, formalaus, ir paprastojo, neformalaus, kodo variantų skaičius aiškiai skiriasi. Kita vertus, net ir formaliausia kalba idealo neatitinka.

Polinkį viešojoje erdvėje rasti paprastajai bendrinei kalbai patvirtina ir kiti bandomieji tyrimai³⁷. Kartu akivaizdžiai matyti, kad nei sakinėje žiniasklaidoje, nei apskritai vartosenoje idealiojo standarto per šimtą metų neatsirado. Kaip teigia vienas iš interviu davusių žurnalistų:

Nėra normalu, kad kiekvienoj žiniasklaidos priemonėje turi stovėti po kalbininką, kuris taiso kiekvieną tekstą, nes žmonės taip nekalba. Tai ką tai rodo? Tai rodo, kad oficialioji lietuvių kalba yra negyva kalba, va, štai ir atsakymas.

Pačių normatyvistų apžvalgose taip pat toliau konstatuojama, kad „pavyzdinai“ kalba tik nedidelė tau-

³⁴ Rita Miliūnaitė, *Dabartinės lietuvių kalbos vartosenos variantai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2009, p. 68.

³⁵ Aldonas Pupkis, *Kalbos kultūros studijos*, Vilnius: Gimtasis žodis, 2005, p. 335.

³⁶ Loreta Vaicekauskienė, „Žinios yra negyvos informacijos“: Žur-

nalistai apie sakinės lietuvių kalbos standartą, 2010, [rengiama spaudai].

³⁷ Giedrius Tamaševičius, „Blogo kalba ir sociolingvistinė kompetencija“, in: *Darbai ir dienos*, 2010, nr. 53, [iteikta].

tos dalis – lituanistai, rašytojai, redaktoriai; pusėtinai – kai kurie mokytojai, žurnalistai, aktoriai, o kiti išsilavinę žmonės, parlamentarai, verslininkai bk esą nemoka. Atliekami specialūs mokinių ir mokytojų tarties tyrimai ir daromos išvados, kad regionuose mokinių ir mokytojų bk kompetenciją iki šiol neigiamai (*sic!*) veikia tarmės³⁸.

Regioninės tarmės Lietuvoje iš tiesų tebėra ryškios, tačiau duomenų apie tai, kiek regionų centrai funkcionuoja kaip kalbinio prestižo orientyras, neturime. Užtat esama apklausų, rodančių, kad tarminio kalbėjimo socialiniai koreliatai yra vyresnis amžius ir žemesnis išsilavinimas, kad atvirasis tarmių prestižas palyginti su bk yra menkas, tačiau palaikomas grupinio solidarumo³⁹. Tačiau reikia pabrėžti, kad nuostatų apklausoje bk sąvokos turinys paprastai nekonkretizuojamas ir nėra aišku, kurią bk atmainą vertintojai turi galvoje, kalbėdami apie aukštesnį jos prestižą. Mažai tikėtina, kad tai būtų idealioji, retai girdima atmaina. Veikiausiai tarmių atstovų kalbinę orientaciją veikia paprasčiausi bendrinė kalba, daugelio tapatinama su Vilniaus tarme. Kaip tik tai matyti iš eksperimentiniais metodais atliktų tyrimų, kur Vilniaus kalbą vartojančių kalbėtojų asmeninės savybės visais atvejais įvertinamos aukščiau nei kalbančių tarme, išskyrus nebent socialumo dimensiją⁴⁰. Literatūroje taip pat esama užuominų, kad prestižinės normos centru gali būti laikoma Vilniaus kalba⁴¹.

IV. BENDRINEI KALBAI – ŠIMTAS METŲ. KALBĖTI SAVO KALBA

Dabartinė lietuvių bendrinės kalbos situacija, sociolingvistiškai žiūrint, labai įdomi. Oficialieji standartizavimo ideologai tebekuria idealiąsias normas, vadina jas prestižinėmis ir įteisina įvairiausiais įstatymais, nutarimais, jų papildymais, pakeitimais ir įstatymais dėl įstatymų įgyvendinimo.

Praktiškai idealioji kalba realizuojama tik dedant nemažas pastangas: rašytinį idealą iš esmės palaiko kalbos redaktoriai, o sakytinį vartoja specialiai jo išmokęs nedidelis skaičius žmonių. Žiniasklaidoje jis girdėti labai retai, dažniausiai tik profesionaliems diktoriaus skaitant parašytą tekstą. Bendrinės kalbos socialinės atmainos ir variantai normatyvistų praktiškai nepri-

³⁸ Sociolingvistikos mokslo raidos kontekste tokios išvados atrodo anachroniškos, tačiau norminamosios krypties lietuvių kalbotyrai jos labai būdingos. Šios krypties tyrimų apklausoje, pvz., galima aptikti tokių apibrėžimų: „Lietuvius yra žmogus, kalbantis taisyklingai lietuviškai“.

³⁹ Daiva Aliūkaitė, „Tarminis kalbėjimas: (galimi?) socialiniai kalbėjimo koreliatai“, in: *Lituanistica*, 2005, t. 61, nr. 1, p. 38–47; Meilutė Ra-

pažįstami, į sociolingvistinių procesų poveikį neatsižvelgiama. Apibrėžiant bk akcentuojama, kad tai „sunnorminta“ ir *per se* geriausia kalbos atmaina ir kartu apgailestaujama, kad vartotojų sluoksniu, kuriam ji būtų gimtoji, vis dar nėra susiformavęs.

Taigi standartizavimo ideologijos Lietuvoje nesikeičia, skiriasi tik jų pagrindimas: XX a. pradžioje reikėjo skubiai sukurti bendrą kalbą tautai, sovietmečiu – gintis nuo rusifikacijos, dabartiniais laikais – nuo globalizacijos ir demokratijos pavojų. Perdėtas kalbos grynumo ir vienalytiškumo siekimas kelia smarkų tam tikros visuomenės dalies nepasitenkinimą: prieštaravimų būta jau prieškarinio Lietuvoje, bet dabartinėmis sąlygomis įtampos tapo dar ryškesnės. Šiokiū tokiū ideologiniu poslinkiu galima laikyti nebent šylančius tarmių vertinimus, skatinimą jas išsaugoti, tačiau tarmių interferencijos netoleravimas bendrinėje kalboje yra išlikęs.

Tuo metu sparčiai vyksta tarmių niveliacija. Kaip jos procesus veikia regioninės kalbos ir bk prestižas, lietuvių kalbotyroje tebėra neištirta. Permainos TV ir radijuje paskleidė tai, ką galėtume pavadinti *realija* šnekamąja bk. Tai variantiška atmaina su savitais prozodijos ir tarties bruožais, kurių vartojimas gali būti siejamas su formaliuoju ir neformaliuoju stiliumi. Jos santykis su Vilniaus sociolektais tebelaukia atskiro tyrimo. Likęs neišspręstas ir sudėtingas sakininės žiniasklaidos taikymosi prie adresato kalbos klausimas. Štai kaip pasikeitusią situaciją apibūdina vienas iš straipsnyje minėto žurnalistų tyrimo respondentų:

Tendencija apskritai yra tokia, kad pati žiniasklaida, jinai vis labiau sluoksniuojasi, vis labiau stengiasi surasti *savo* auditoriją, *savo* vartotoją. Ta tendencija ypač ryški iki 2003 metų, galbūt tiktai kaip tendencija, o nuo 2003 metų tai jau yra kaip taisyklė. [...] Ir ta bendrinė kalba, jinai, aišku, reikalinga, stengiamasi jos prisilaikyti, nes norima vis tiek turėti *visą* auditoriją, bet tendencija yra, kad labiau *savo* auditorijai kalbėti *savo... jų* kalba.

Polinkis viešojoje erdvėje vartoti neformalųjį, paprastosios kalbos kodą rodo, kad prestižinės normos orientyras visuomenėje keičiasi. Teliėka išsiaiškinti *kieno* kalba tampa iš tiesų prestižine. ❏

monienė, „Nuostatos dėl bendrinės kalbos ir tarmės: Joniškėlio atvejais“, in: *Kalbos kultūra*, 2006, nr. 79, p. 137–148.

⁴⁰ Monika Širvytė, *Radviliškėčių nuostatos bendrinės kalbos atžvilgiu*, Bakalauro darbas, Vilniaus universitetas, 2009.

⁴¹ Laima Grumadienė, „Subjektyvusis kalbos vertinimas“, in: *Kalbos kultūra*, 1980, nr. 39, p. 91–93.

Žaliojo tilto skulptūros ir *damnatio memoriae*

MANTAS ADOMĖNAS

Ketinau rašyti apie Baroką, bet realybė sugrąžino prie socialistinio realizmo: viešojoje erdvėje vėl iškilo Žaliojo tilto skulptūrų klausimas. Vilniaus meras ir kai kurie miesto tėvai pareiškė ketinantys kaip nors šias skulptūras pašalinti, o menotyrininkų, šiuolaikinių menininkų ir šiaip kultūros žmonių pusėje kilo protestų bei pasipiktinimo banga dėl filistiniško, ideologiškai motyvuoto siekio naikinti meno vertybes bei „klastoti istoriją“. Šitaip vėl kuriam laikui plykstelėjo ginčas, su didesniais ar mažesniais pertrūkiiais rusenęs jau beveik porą dešimtmečių.

Nesunku pastebėti besikartojant būdingą nesuskalbėjimą, mat abi pusės kalba skirtingose plotmėse. Skulptūrų priešininkai apeliuoja į istoriją ir traktuoja skulptūras kaip paminklą sovietinei okupacijai, taigi netiesiogiai ir sovietų karo nusikaltimams; ypač kliūva tilto šiaurės rytiniame kampe stovinčios sovietinių karių skulptūros. Dėl šios priežasties skulptūros negalinčios būti laikomos meniškai vertingomis ir netgi išbrauktinos iš paminklų sąvado. Tiltas netgi neturįs teisės būti vadinamas „Žaliuoju“ – mat taip šis sovietinis tvarinys uzurpuoja tikrojo, per karą sugriauto Žaliojo tilto vardą. Griovimo priešininkai, – kurie dažniausiai nėra nei sovietų režimo gynėjai, nei apimti nostalgijos jam, – Žaliajį tiltą regi pirmiausia kaip meno paminklą, o visi meno paminklai yra savitai „šventi“ ir saugotini, nepaisant jų ideologinių kredencialų ar politinės genealogijos. Menas esąs „aukščiau už politiką“. Į Žaliojo tilto skulptūras siūloma žvelgti kaip į istoriją liudijantį meninį dokumentą, o iš istorijos, kaip ir iš dainos, žodžių neišmes.

Tačiau klausimas yra ne apie skulptūrų kaip meno paminklų vertę, o apie santykį su sovietine praeitimi ir jos regimomis liekanomis miesto audinyje. Šis klausimas yra ne estetinis ir netgi ne politinis kasdiene prasme, nes Žaliojo tilto skulptūros, kitaip negu Bronzinio kario skulptūra Talline, nėra politinės grėsmės šaltinis ar kokios politinės jėgos tapatybės atributas.

Jeigu klausimas būtų vien estetinis, atsakyti būtų paprasta. Grynai formaliu meniniu požiūriu dabartinis tiltas su klasicistiniu balansu bei harmoningai išspręsta įtampa tarp akmeninių atramų monumentalumo ir vidurinės dalies veržlumo, su jo figūratyvumo ir abstrakčios formos deriniu, su vizualinėmis linijomis, kruopščiai sustyguotomis į aplinkinius pastatus ir reljefą, yra vienas iš trijų stilingų, meniškai visaverčių Neries tiltų Vilniuje (kituodu – senasis Žvėryno ir Mindaugo tiltai).

Čia kiek nukrypstant į šoną galima pastebėti, kad mūsų tragedija yra ta, jog Žaliajį tiltą nugriovę, turbūt neįstengtume jo pakeisti panašaus lygio, charakteringo stiliaus ir vietai bei laikui pritaikytos formos statiniu. Pirmiausia todėl, kad šiuolaikinė Vilniaus ir Lietuvos architektūra tėra svetimų formų apropiacija, integracija į Vakarų ar globalią architektūrą: naujai iškilę dangoraižiai, kotedžai, daugiabučiai lygiai sėkmingai gali stovėti bet kur. Tokia pat derivacine nuoroda į svetimą kultūrą pagrįsta yra ir „savotiškiausio“ Nepriklausomybės laikų statinio – Valdovų rūmų – architektūra: dirbtinai iš-

pūstas, Vilniui nebūdingas mastelis, kad tik „mūsų valdovų rūmai“ nenusileistų „jų“ (bent jau lenkų) valdovų rūmams, – architektūra kaip kultūrinio nepilnavertiškumo komplekso autoterapijos seansas.

Architektūra šiuo atžvilgiu tiksliai atspindi politinės vizijos būklę. Juo daugiau metų prabėga nuo įstojimo į ES ir NATO, juo aiškiau, kad autentiškos valstybės politinės vizijos neturime. Iki 2004-ųjų politinė vizija buvo aiški – integracija į Vakarų politines, ekonomines ir saugumo struktūras. Tačiau integracija (kurios reikalingumas ir gėris jokių būdu neginčytini) yra tokia pat išvestinė politinė programa, kaip ir globalų architektūros stilių perimantys dangoraižiai. Integracijos programa politinio veikimo svorį nuo valstybės idealo kūrimo perkelia ant narystės išorinėse struktūrose siekio, o ši narystė tarsi turėtų išspręsti valstybės kūrimo uždavinius. Integracija ilgą laiką buvo autentiškos politinės vizijos pakaitalas, o integracijos tikslus pasiekus, pradėjo atsiverti tokios vizijos stygius. Dabar dėl to susirūpinta, buriamos plataus masto akademinės ir visuomeninės iniciatyvos Lietuvos vizijai iki 2030 metų artikuoti. Aišku, galimas daiktas, kad šioje epochoje Lietuvos dydžio valstybei

autentiška vizija apskritai nėra įmanoma. Galbūt tėra likę skirtingi „integravimosi“ į globalią pasaulio būklę bei naudojimosi globalizacija būdai, pripažinus jos hegemoniją? Ir ar galimos kitos alternatyvos izoliacionistinei „nativizmo“ nuostatai, kurios simbolis yra Valdovų rūmai? Tai klau-

simas, kurį turėtume bent jau kelti ir apmąstyti.

Tačiau grįžkime prie Žaliojo tilto ir jo skulptūrų. Nors jas pašalinti nebūtinai tereiškia paprastą kultūrinės klausos stygių ir supaprastintą istorijos sampratą, kaip kad teigia šalinimo oponentai. Jis sietinas su dviem senovės Romos praktikomis – *damnatio memoriae* ir *lustratio*. *Damnatio memoriae* atveju Romos Senatas nutarė, kad išdavyste nusikaltusio ar kitaip valstybei negarbę užtraukusio asmens vardas ir atvaizdai būtų pašalinti iš viešųjų įrašų, atvaizdų, monetų ir pan. – taip, tarsi tas žmogus nebūtų egzistavęs, taip siekiant atstatyti pažeistą valstybės garbę. *Lustratio* metu miestai, pastatai ar ištiesos teritorijos būdavo apvalomos nuo juos teršiančio nusikaltimo. Tačiau šis ritualas taip pat būdavo praktikuojamos ir devynių dienų naujagimiui apvalyti nuo tų piktųjų dvasių, kurias jis galėjo paveldėti gimdamas.

Atsikratyti praeities nusikaltimų suteršimo, slegiančios negarbės naštos, paveldėtų „piktųjų dvasių“, pasmerkiant užmarščiai nusikalstamos bei kruvinos galybės simbolius, įgyti galimybę atverti naują pradžią – tai aiškiai, nors ir instinktyviai juto Sąjūdžio minia, versdama Lenino paminklą Lukiškių aikšteje. Idoloklastiška paminklų vertimo laisvė – ne barbarybės proveržis, kaip tvirtino senoji režimo bičiuliai ir kai kurie intelektualai, o jausmas, kad įmanoma nauja pradžia, jausmas, išlaisvinantis kurti naują civilizaciją ir kloti pamatus naujos valstybės statiniui. Ir atvirkščiai: neatmetus, nesulaužius regimų praeities pavidalų, jie tampa tikrovės formantu, iškreipia matymą, slopina radikalią požiūrio kaitos galimybę.

Ginče dėl Žaliojo tilto skulptūrų abi pusės apeliuoja į istorinę tiesą – tačiau į skirtingas jos sampratas. Griovimo priešininkai laikosi pasyvaus, deskriptyvinio istorinės tiesos supratimo: istorija turi fiksuoti viską, kas buvo, o skulptūros yra to, kas buvo, atspindys. Skulptūrų griovimo šalininkai į istorinę tiesą žvelgia kaip į

aktyvų, normatyvinį tiesos ir teisingumo ieškojimo įrankį: privalu nuvalyti tautos politinę tikrovę iškraipiančių užrašų klodą, atsikratyti to melo, kuriuo miestą ir istoriją užvertė sovietai, ir grįžti prie kadaise prievarta nutrauktos istorinės tautos gijos.

Tačiau kur tos istorinės tiesos siekimo ribos? Ar nugriovę Žaliojo tilto skulptūras nenorėsime nuversti ir „okupacinio“ lenkų laikotarpio namų, „okupacinio“ carinio paveldo (toks likimas tam tikra prasme jau ištiko Šliosbergo namą), „okupacinės“ Liublino unijos architektūrinių padarinių (pasitaiko, kai barokinis dekoras nuardomas, jei po juo galima aptikti paslėptą „ikiunijinę“ gotiką)? Ribą turėtų brėžti sveikas protas ir moralinė nuojauta – tačiau kiek tokio santykio apraiškų buvo pastarųjų metų viešose diskusijose?

Kitas neraminantis klausimas yra ankstesniojo versija: kaip plačiai ir giliai galima imtis šalinti sovietų atliktos regimos tikrovės deformacijos padarinius? Prieš keletą metų būta pasiūlymo nuo tilto nukelti tik sovietinių karių skulptūras kaip labiausiai papiktinančią komunistinės sistemos relikvą. Tačiau tilto skulptūrinės grupės išreiškia sovietinio visuomenės idealo visumą: darbininkai ir valstiečiai, sovietinė inteligentija, „pergalingosios Raudonosios Armijos“ kariai. Net ir visas skulptūras nuėmus, liks stalinistinio klasicizmo formos, liks sovietų pristatytas (ir nepriklausomybės metais nepakoreguotas) „liaudies rašytojų“ kanonas: Petras Cvirka, Salomėja Nėris, Liudas Gira, liks stalinistiniai pastatai ir sovietiniai daugiabučiai. Sovietinės deformacijos yra prasiskverbusios į toliausias miesto ir visuomenės gyvenimo kerteles, tebėra persmelkusios jo audinį, tebeveikia jo tikrovę.

Kaip šioje situacijoje brėžti ribą, kas rautina su šaknimis, o kas paliktina? Viso sovietų palikimo išgriauti juk nepavyks. Dainius Žalimas, kalbėdamas apie restituciją ir sovietinės okupacijos nepripažinimą, pasiūlė tokią galimą perskyrą: neteisėtais ir negaliojančiais

neturėtų būti laikomi tie okupacinės valdžios sprendimai, kuriais įgyvendinami iš normalaus visuomenės gyvenimo kylantys poreikiai, pavyzdžiui, santuokos sudarymas ar bausmė už vagystę. Šią perskyrą *mutatis mutandis* galima pritaikyti ir architektūrai. „Normalius“ visuomenės raidos poreikius atitinkantys (gyvenamieji, administraciniai) pastatai skirtini nuo komunizmo hegemonijos siekį išreiškiančių paminklų ir skulptūrų ar antai nuo Profsajungų rūmų, kurie, pastatyti ant sunaikintų kapinių, turėjo nuo kalno viršūnės skelbti sovietinės ideologijos triumfą. Tačiau net ir ši perskyra nėra aiški. Ar prasminga griauti sovietinę visuomenės tvarką išreiškiančias skulptūras nuo tilto, kai pati visur esančių sovietinių daugiabučių sandara tyliai, bet atkakliai tebebruka į savo gyventojų sąmones *homo sovieticus* būdingas mąstymo ir socialumo struktūras?

Paliekant neatsakytus klausimus – kai kuriais atvejais ne mažiau svarbu juos iškelti, – baigsiu dar vienu architektūriniu pavyzdžiu, kuris man itin vaizdžiai iliustruoja sunkumus, susijusius su sovietinės istorijos įveika: Darsūniškio vartus. Trejais vartais – Šv. Agotos, Šv. Jurgio ir Šv. Kazimiero – garsėjęs miestelis dešiniajame Nemuno krante neteko visų savo vartų 1963 m., kai juos išgriovė su „religiniais prietaisais“ kovojantys komjaunuoliai. 1990 m. visi treji vartai atstatyti, tačiau ne visai ten pat, kur jų stovėta anksčiau: keletą metrų į šoną nuo naujai asfaltuoto kelio, mat pro senuosius vartus netilptų pravažiuoti nei šiuolaikiniai autobusai, nei sunkvežimiai. Tačiau ne kelias buvo apvestas aplink atstatytus vartus, bet vartai patraukti į šalikelę, kad netrukdytų „pamatinei tikrovei“ – ūkio reikmėms. Atkurtosios vertybės liko „tikro gyvenimo“ šalikelėje.

Šis vaizdinys iliustruoja restitucijos likimą Lietuvoje apskritai: restitucija nusileido pragmatizmui, ir jos projektas liko nebaigtas. Tačiau gal dar ne per vėlu prie jo grįžti – politiškai, jei ne architektūriškai? ☒

KRIKŠČIONIŠKASIS LAIKAS

Liturginės šventės ir šventieji brolių Klauberių kalendoriuose

Sigita Maslauskaitė

TRUMPAI APIE KRIKŠČIONIŠKOJO LAIKO SAMPRATĄ

Šiuo tekstu nemėginama išskleisti krikščioniškojo mąstymo apie laiką, tik primenama, kad laiko skaičiavimo sistema, dienoms priskiriant kalendorines datas, krikščionybėje savo žydėjimą pasiekė Viduramžiais, o juos, priimant Jacques'o Le Goffo siūlymą, galima traktuoti trukus iki XIX a. vidurio¹. Tad čia ir drįstama keliais štrichais nužymėti krikščioniškojo kalendoriaus istorijos etapus, kviečiant detaliau apžvelgti žodžio ir vaizdo sintezės meistrų, Baroko virtuozų sukurtą krikščioniškojo laiko pasaulį.

Idėja skaičiuoti metus nuo Kristaus gimimo yra pagyrinti jauna. Pirmuosius penkerius krikščionybės amžius to nebūta ne tik mažose vietinėse bendruomenėse, – net ir po Milano edikto vis krikščioniškesnės tampanti valstybės administracija laiko taip nepradėjo skaičiuoti. Velykų lentelių² rašytojai tikrai negalvojo įvedantys naują laiko matavimo principą. Tiesa, tai jie 284 m. Diokleciano valdymo metus pavadino „kankinių era“, tačiau tik VI a. pradžioje Dionizas Mažasis (~ 470–540) pasiūlė kankinių erą pakeisti „Įsikūnijimo era“ ir metus pradėti skaičiuoti nuo Apreiškimo arba nuo Kristaus gimimo. Pirmą kartą tikslingai „Įsikūnijimo eros“ (*Anno incarnationis, anno Domini*) sąvoką pavartojo Beda Garbingasis (~ 672–735) VIII a. pradžioje veikale *Historia ecclesiastica gentis Anglorum*³. Vis dėlto reikėjo sulaukti popiežiaus Jono XIII (965–972), kad būtų pradėtas Įsikūnijimo eros datavimas, nors ir prieš jį Jonas VIII vienoje bulėje pasirašė: *Anno Incarnationis Dominice 878*⁴.

Taigi kai kurie kalendoriai mėnesius pradėdavę skaičiuoti ne nuo Kristaus gimimo, o nuo Apreiškimo (kovo 25 d.) – *Annum ab annuntiatione Domini*, taip kalen-

SIGITA MASLAUSKAITĖ (g. 1970) – dailės istorikė, hum. m. dr., tapytoja, Bažnytinio paveldo muziejaus direktorė. Tekstas parengtas pagal pranešimą, skaitytą Vilniaus dailės akademijos Dailėtyros instituto surengtoje konferencijoje *Dangiškieji globėjai, žemiškieji mecenatai* (2010-05-13).

dorius tapdavo Įsikūnijimo eros alegorija, pristatančia žmogaus laiką ir Antrojo Kristaus atėjimo laukimą. Šis laikas vadinamas *sub gratia* (malonės) laiku, paaiškina laiminančios Dievo rankos bei kristologinių figūrų atsiradimą daugelyje kalendorių⁵. Nors krikščioniškojo kalendoriaus pagrindas yra antikinis laiko skaičiavimas, tačiau laikas krikščionims yra perkeistas evangelinės žinios ir tikėjimo. Šis evangelinis originalumas kaip visiška naujovė pasirodo Pauliaus teologijoje: „O dabar, numirę tam, kuris mus laikė surištus, esame išvaduoti nuo įstatymo, kad tarnautume, laikydamiesi Dvasios naujumo, o ne raidės senumo“ (*Rom 7, 6*). Paulius kalba apie atnaujintą gyvenimą (*Rom 6, 4*) ir apie atsinaujinimą (*Rom 12, 2; Kol 3, 10*), buvimą nauju (*2 Kor 5, 17*). Evangelija jam nurodė šią perspektyvą ir Jėzaus mokymas buvo suprastas kaip naujas (*Mk 1, 27*), kaip jaunas vynas, kurio nebegali išlaikyti seni vynmaišiai (*Mk 2, 21–22*). Šis naujumas turi daug reikšmių. Pirmiausia žmogaus egzistencijos tęstinume jis žymi virsmą, inauguruoja naują, prieš tai gyvenusiems nesuprantamą tvarką: „Kitados“ buvę taip, bet „dabar, pažinus Dievą“, bus kitaip (*Gal 4, 8–11; Rom 6, 19*). Bažnyčios Tėvai dažnai pabrėždavo, kad „krikščioniu ne gimstama, bet tampama“ (Tertulijonas, *Apologeticum*, 18, 4). Jie rėmėsi Jėzaus patvirtinimu Nikodemui: „Jei kas neatgims iš aukštybės, negalės regėti

¹ Jacques Le Goff, *Viduramžių vaizduotė*, iš prancūzų kalbos vertė Diana Bučiūtė, Vilnius: Alma littera, 2003, p. 17: „Aš siūlau ilgus, labai ilgus viduramžius, kurių pagrindinės struktūros lėtai plėtojosi nuo III a. iki XIX a. vidurio. Tada pramoninė revoliucija, Europos įsiviešpatavimas, tikros demokratijos susiformavimas (antikos miestas tebuvo labai ribotas jos pirmavaizdis) sukuria iš tikrųjų naują pasaulį, nors perimamas tam tikras paveldas ir išsaugomos kai kurios tradicijos“. Autorius pateikia ilgųjų Viduramžių periodizaciją ir, remdamasis Lucieniu Febvre'u, pažymi, kad Viduramžių gyvybė aiškiai jaučiama „XVI a. tikinčiojo širdyje“ (*Ibid.*).

² Velykų lentelės yra sąrašas, kuriame, remiantis saulės ir mėnulio kalendoriais, keliems metams į priekį fiksuojama Velykų data.

³ Brigitte-Marie Le Brigand, Ghislain Brunel, „Le temps des chrétiens“, in: *De temps en temps: Histoires de Calendries*, Paris: Editions Tallandier, 2001, p. 28–29.

⁴ *Ibid.*, p. 29.

⁵ Manuel A. Castineiras Gonzáles, „Mesi“, in: *Enciclopedia dell'arte medievale*, t. VIII, Roma: Istituto della enciclopedia italiana fondata da Giovanni Treccani, 1993, p. 332–333.

Dievo karalystės“ (*Jn* 3, 3). Klemensas Aleksandrietis kalbėjo apie grožio pilną „naują giesmę“, nuo šiol interpretuojamą per Žodį-Logo (*Protrepticus*, 1, 2, 3). Šv. Augustinas reikalavo evangelinio tikėjimo pagimdyto perėjimo, tikro „tranzito“ į Dievą (*Enarrationes*, 36 ir t., 3, 14). Tačiau pabrėžtina, kad krikščioniškasis naujumas Bažnyčios Tėvų raštuose pirmiausia remiasi ankstesnėmis dovanomis Išrinktajai tautai, kurių Naujoji sandora neanuliuoja (Ireniejus, *Adversus haereses*, III, 16, 6). Priešingai, Kristaus įvykis – tai ne praetis neturintis išiveržimas, o Senojo Testamento pažado išsipildymas (*Jer* 31; *Ez* 36)⁶.

Kalendorių buvimas liturginėse knygos, altoriuose, paveiksluose, bažnyčių portaluose skelbia, kad ten, kur vyksta liturgija, vyksta žmogiškojo ir dieviškojo laiko susitikimas. Todėl kalendoriuose dažnai vaizduojamos Išganymo istorijos scenos: Sukūrimas, Nuopulis, Apreiškimas Marijai, Kristaus gimimas, Kristaus apsiareiškimas, Krikštas, Apaštalų pašaukimas, Paskutinė vakarienė, Sekminės, Dangun žengimas, Paskutinis teismas. Vaizduojami taip pat zodiako ženklai, planetos, metų laikai, dorybės, ydos. Pasitelkiami pasaulietiniai motyvai: pasakos, riterių legendos, istoriniai pasakojimai. Norint išsiaiškinti temines sąsajas, reikėtų plačios studijos, tačiau joms išskleisti bet kuriuo atveju pirmiausia reikėtų remtis Šv. Raštu ir Bažnyčios Tėvų egzegeze, žiūrėti, kaip ir kokiomis metaforomis patristikoje nusakomi mėnesiai ir zodiako ženklai, kaip jie tampa dvylikos apaštalų prefigūracija ar žmogaus gyvenimo paveikslu. Viena vertus, krikščioniškajame laike atsiskleidžiančios formos yra paženklintos evangelinės žymės, kita vertus, jos panašios į tai, ką praktikuoja nekrikščionys. Krikščionybėje esama privilegijuotų momentų, kaip antai sakramentai ir liturginės šventės. Krikščioniškasis laikas remiasi pagrindiniais Išganymo istorijos įvykiais ir pirmiausia Kristaus Prisikėlimu, tačiau linijinio arba istorinio laiko opozicija senajam cikliniam laikui nėra tvirta, nes krikščioniška patirtis apima pasikartojimus, kasmet išgyvenamus liturgijoje ir ypač ryškiai matomus bažnytiniuose kalendoriuose⁷.

KALENDORIUS KRIKŠČIONYBĖJE: KELI ISTORIJS IR IKONOGRFIJOS BRUOŽAI

Kalendorių ikonografijos turtingumas, formų ir medžiagų įvairovė yra susijusi su daugybe specifinių dalykų, kaip antai menologais, martirologais, dangaus kūnų, zodiako ženklų vaizdavimo tradicijomis ir pan.

⁶ Henri Bourgeois, „Tems“, in: *Dictionnaire de Spiritualité, ascétique et mystique, doctrine et histoire, fondé par M. Viller, F. Cavallera, J. De Guibert, S.J., continué par A. Rayez, A. Derville et A. Solignac, S.J. avec le concours d'un grand nombre de collaborateurs*, t. XV, Paris: Beauchesne, 1991, p. 162–163.

Pati termino kilmė yra „pagoniška“, ji susijusi su skolų mokėjimu pirmąją mėnesio dieną Romos imperijoje (lot. *calendarium* – „skolų knyga“ arba „mokėjimų registras“). Remdamasis romėnišku (nuo 46 m. reformos vadinamu Julijaus), krikščioniškasis kalendorius pradėjo formuotis IV a., patyrė žydų įtaką. Antikos meistrai mėgo vaizduoti laiką, žvaigždynus, paros metą. Panašiai elgėsi ir krikščionys (prisiminkime Karolingų miniatiūras, vaizduojančias evangelistus kartu su nakties, aušros personifikacijomis), tačiau pamažu krikščioniškasis laikas įgavo savitą veidą.

Tarpinė (tarp romėniško ir viduramžiško) kalendorių ikonografija pasirodo pop. Damazo I kaligrafo Furijaus Dionizijaus Filokalo *Chronographus anni 354* sukurtuose vaizduose (išlikusios IX a. kopijos)⁸. Romos aristokratui krikščioniui Valentinui dedikuotas veikalas be kitų tekstų pristato kalendorių, jį iliustruojančias pagoniškas šventes, planetas, mėnulio fazes, saulės įėjimą į zodiako žvaigždynus, pastarųjų bei mėnesių personifikacijas. Karolingų epochos šaltiniai liudija, kad tuo metu kalendoriuje įvyksta reikšmingi pokyčiai (*Officia XII mensium*, parašyti tarp 848 ir 877 m. veikiausiai benediktinų Fleury-sur-Loire abatijoje). O viename IX a. *Zalburgo kalendoriuje* (Valstybinė Bavarijos biblioteka Miunchene) matome įrankius arba gyvūnus rankose laikančias figūras. Jie reiškia tam tikrus žemės darbus. Būtent konkrečios figūros su darbo temos atributais žymi kalendorių vaizdavimo tradicijos perėjimą, kaip pasakytų Le Goff'as, į „didįjį Viduramžių sužydėjimą“⁹. Tokia ikonografija išryškina darbų ryšį su kosminiu laiku ir gamtos ciklais (*Ps* 104 (103), 10–11, 22–23).

Darbo sureikšminimas kalendoriuose nuo pat pradžių buvo suvokiamas pagal Pradžios knygos trečio skyriaus pasakojimą apie nuopuolį ir pikto kilmę. Remiantis šiuo pasakojimu buvo aiškinama ir žemdirbystės pradžia žmonijos istorijoje. Čia atsivėrė galimybė (ir būtinybė) įvaizdinti ir atgailos temą (Santiago de Compostela katedros portalas), nes juk būtent pirmųjų tėvų nuodėmė lėmė žmonijos prakeikimą: „Tebūna už tai pasmerkta žemė, – triūsų maitinsies iš jos visas savo gyvenimo dienas. Erškėčius ir usnis tau ji želdins, maitinsies laukų augalais. Savo veido prakaitu valgysi duoną“ (*Pr* 3, 17–19).

Biblinės egzegezės šviesoje skaitydami Viduramžių kalendorių kaip specifinį darbų kalendorių matome, kad žmonijos laikas krikščionybėje teka nuo Kristaus Įsikūnijimo iki Antrojo atėjimo (Vezelay, Autun, Aulnay-de-Saintonge, Paryžiaus, Saint-Denis, Chartres

⁷ *Ibid.*, p. 164.

⁸ Kartais šis veikalas vadinamas seniausiu krikščionišku kalendoriumi: „Kalender“, in: *Lexikon für Theologie und Kirche*, t. 5, 1996, Freiburg-Basel-Rom-Wien: Herder, p. 1145.

⁹ Jacques Le Goff, *op. cit.*, p. 17.

katedrų ikonografinė programa). Nepamirština, kad mėnesių darbai atspindėjo viduramžišką kosmologiją kaip laiko, tvarkos, gamtos ir žmogaus gyvenimo atvaizdą – *imagines mundi*, kalendoriai kaip tikri mikrokosmoso paveikslai tarnavo dieviškosios žinios stiprinimui: metų darbai yra pašvęsti Dievui, nes ir žmogaus darbo laikas yra Dievo laikas. Kalendorių ikonografijos susitelkimas į darbo (daugiausia žemdirbystės) motyvus yra paliudytas romaninių ir gotikinių rankraščių¹⁰, vis dėlto maksimalų populiarumą mėnesiniai kalendoriai pasiekia XII–XIII a.: jie yra matomi visur, ne tik kodeksuose, Šv. Rašto nuorašuose, maldynuose, bet ir monumentaliojoje bei vaizduojamojoje dailėje, – ir bažnytinėje, ir sekuliariojoje (Perugia, *Fontana Maggiore*, 1278). Tuo metu itališkuose kalendoriuose dienos ir mėnesiai, šventės ir mėnulio fazės pradedami numeruoti, visa tai komponuojant su būdingais darbais ir liturginiame kalendoriuje minimomis šventėmis¹¹.

Pastebėtina, kad ankstyvaisiais Viduramžiais kalendorius buvo grynai vietinio pobūdžio dokumentas: jis būdavo sudaromas konkrečioje bažnyčioje ar vyskupijoje kaip čia švenčiamų švenčių sąrašas. Nuo VIII a. tokie lokalūs kalendoriai vis turtėjo ir pildėsi naujomis datomis, pavyzdžiui, katedros konsekracijos, titulinio globėjo, relikvijų perkėlimo šventėmis, kol pagaliau XII–XIII a. tapo universaliais bažnytiniais kalendoriais. Bažnyčia surinko šventųjų *dies natalis*, kartu nurodydama jų palaidojimo vietas. Būtent kalendoriai davė pradžią martirologams Vakaruose ir menologams Bizantijoje¹².

BROLIAI KLAUBERIAI – KATALIKIŠKOSIOS REFORMOS DAILININKAI

Visuotinis Tridento Susirinkimas (1545–1563) patvirtino Nikėjos II Susirinkimo (787) atvaizdų doktriną¹³, o šv. Ignaco Lojolos dvasingumas atvaizdą padarė būtinu įrankiu maldos ir Bažnyčios gyvenime¹⁴: Išganyto istorijos slėpiniai, šventųjų minėjimai, Evangelijų palyginimai atvaizdų pavidalu užtvindė mišiolus, „dvasinių pratybų“ vadovus, maldynus, homiletikos vadovėlius. „Šventasis susirinkimas“ visiems, turintiems

pareigą mokyti ir ganyti sielas „pagal katalikiškos ir apaštališkos Bažnyčios paprotį, perduotą nuo ankstyvųjų krikščionybės laikų“¹⁵, įsakė stropiai mokyti tikinčiuosius apie šventųjų užtarimą, jų šaukimąsi, apie reikiamą relikvijų gerbimą ir teisingą atvaizdų naudojimą. Vyskupams įsakyta su dideliu stropumu mokyti, kad per Išganyto slėpinių istoriją, reiškiamą atvaizdais ir kitais būdais, tauta yra šviečiama ir sutvirtinama tikėjime. Ji gauna priemones, padedančias atminti ir uoliai medituoti tikėjimo tiesas, be to, visi šventieji atvaizdai neša gausių vaisių ne tik todėl, kad tautai primenamos Kristaus jai suteiktos malonės ir dovanos, bet ir kad per šventuosius tikinčiųjų akys gali matyti Dievo stebuklus ir išganingus pavyzdžius, taip jam dėkoti, modeliuoti savo gyvenimą ir papročius pagal šventųjų pavyzdį, garbinti ir mylėti Dievą, ugdyti gailestingumą¹⁶.

Kad krikščioniška dabartis yra perversa ašies, artikuliuojančios praeitį ir ateitį, – įtaigiai ir išradingai liudija Augsburgio graverių brolių Klauberių kūryba. Pasirašinėje „Klauberiai katalikai“ (*Klauber Cath. Sc. et exc. A. V.* – „Klauberiai Kat[alikai] (Cath[olici])“¹⁷, broliai Josephas Sebastianas Klauberis (1700–1768) ir Johannas Baptista Klauberis (1712–1787) daugiausia dirbo Augsburgėje. 1740 m. jie čia įkūrė Klauberių spaustuve. Dinastijos pradininkas – krautuvininkas Franzas Christophas Klauberis; yra žinoma jo vedybų ir išikūrimo Augsburgėje data – 1687 metai¹⁸. Klauberiai Augsburgėje viešpatavo visą XVIII a. ir sukūrė neįtikėtiną kiekį raizinių, skirtų liturginiams metams, šventųjų globėjų liturginėms šventėms, Marijos litanijai iliustruoti. Brolių meninė kūryba pasižymi barokiniu turtingumu, meniškumu, simbolių ir lemų gausa, iš pirmo žvilgsnio sudėtinga, tačiau pasigilinus – aiškia ir suprantama ikonografinė struktūra. Nėra žinoma, kas buvo toliau aptarsimo kalendoriaus teologinės ir vaizdinės programos kūrėjas ar mecenatas. Labai tikėtina, kad leidinio koncepcija rūpinosi jėzuitai. Taip teigti leidžia istoriografijoje žinomas faktas apie brolių bendradarbiavimą su Jėzaus Draugija ir vieno garsaus Klauberių sukurto leidinio – Loreto Marijos litanijos knyga, kurioje nurodoma, kad ją *invenit* (sukūrė, sugalvojo) tėvas Uldarico Probsas SJ¹⁹.

¹⁰ Plačiau: Jacques Le Goff, *Droit du travail et société*, Rennes: Presses universitaires de Rennes, 2001.

¹¹ Plačiau žr. Perrine Mane, *La vie dans les campagnes au Moyen âge à travers les calendriers*, Paris: La Martinière, 2004.

¹² Melinda Mihályi, „Calendario“, in: *Enciclopedia dell'arte medievale*, t. IV, Roma: Istituto della enciclopedia italiana fondata da Giovanni Treccani, 1993, p. 70–71.

¹³ Apie Tridento Susirinkimo nutarimų įtaką Lietuvos (ir ne tik) kultūrai žr. *Tridento visuotinio Bažnyčios susirinkimo (1545–1563) įtaka Lietuvos kultūrai: Susirinkimo idėjų suvokimas ir sklaida Vidurio Europos rytuose*, sudarytoja Aleksandra Aleksandravičiūtė, (ser. *Religinės kultūros paveldo studijos*, 2), Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno ins-

titutas, 2009.

¹⁴ Frédéric Cousinié, *Images et méditation au XVIIe siècle*, Rennes: Presses universitaires de Rennes, 2007, p. 48–49.

¹⁵ Čia ir toliau cituojama iš: *De invocatione, veneratione et reliquiis sanctorum, et de sacris imaginibus*, in: *Conciliarum Oecumenicorum decreta*, Bologna, MCMLXXIII, p. 774–776.

¹⁶ *Ibid.*

¹⁷ Kartais neteisingai nurodoma: „Klauber Catharina“.

¹⁸ „Klauber“, in: *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*, t. XX, hrsg. Hans Vollmer, Leipzig: Verlag von E. A. Seemann, 1927, p. 411–414.

¹⁹ Giuseppe Santarelli, „Litania loretańska w historii i sztuce“, in:

Pav. 1. Iliustracijos iš Josepho Sebastiano ir Johanno Baptista Klauberių kalendoriaus *Calendarium ecclesiasticum continens festa duplicia breviarii per singulos sanctorum menses*. Augsburgas. Apie 1750

Antraštiniame *Bažnyčios kalendoriaus* puslapyje (1 pav.) pasitinka alegorinė Bažnyčios figūra su tiara, kryžiumi ir knyga rankose. Knygoje matyti įrašas: *Fructus mei* („Mano vaisiai“), nuo kryžiaus driekiasi banderolė su citata iš Apreiškimo apaštalui Jonui: „Aikštės viduryje, tarp upės atšakų, auga gyvybės medis, duodantis dvylika derlių, kiekvieną mėnesį vedantis vaisių, o to medžio lapai tinka tautoms gydyti“ (*Lignum*

Giorgio Basadonna, *Litania loretańska*, Warszawa: Verbinum, 1999, p. 41. Vis dėlto galima neabejoti, kad ir patys broliai Klauberiai nebuvo paprasti amatininkai, bet gerai išmanė liturgijos, atvaizdų kanonus. Pasirašydami „Klauberiai katalikai“, broliai aiškiai pažymi savo katalikišką angažuotumą ir sąmoningumą.

²⁰ Lietuvių kalba pateikiama išplėstos Šv. Rašto citatos. Čia ir toliau naudojama Juozapo Jono Skvirecko vertimu: *Šventasis Raštas*, t. I–III, iš lotynų kalbos vertė Juozapas Jonas Skvireckas, Vilnius: Vaga, 1990–1991. Siekiant aiškumo, kai kurie raiziniuose matomi įrašai loty-

*vite, [afferens fructus duodecim per] menses singulos, reddens fructum [suum]; Apr 22, 2)*²⁰. Figūra pamynusi eretiką ar nusidėjėlį, jo knygoje parašyta: „Turėjau laisvus mėnesius“ (*Habui menses vacuos*). Fone ir aplinkui apibendrintai vaizduojama tai, ką tikintysis versdamas mėnesius iliustruojančius lapus matys detaliai: bažnyčios, galerijos, fontanai, sodai, kapinės, žvaigždynai. *Bažnyčios kalendoriaus* antraštiniame puslapyje yra paaiškinimas, perspėjantis, kad leidinyje bus vardijamos tik *festa duplicia* rango šventės²¹.

Sausis (2 pav.): „Teisusis žydės kaip palmė“ (*Justus ut palma florebit; Ps 92, 13*). Kompozicijos centre palmė („Panaši į palmę“ (*Assimilata est palmae; Gg 7, 8*)), prie jos kamieno pririštas strėlių suvarpytas pirmasis kankinys – šv. Sebastijonas (20 d.). Fone – kalvotas peizažas ir sausio mėnesio įvykis – šv. Pauliaus atsivertimas (25 d.). Kitoje pusėje vaizduojami šventieji atsiskyrėliai Antanas ir Paulius (15 d.). Palmės šakose komponuojamos keturios liturginių metų šventės ir keturių teisiųjų atvaizdai: viršūnėje – Apipjaustymas (1 d.), iš šonų: Trijų Karalių aplankymas (6 d.), Švč. Mergelės Marijos bei šv. Juozapo sužadėtuovės (23 d.) ir Šv. Petro Sostas (18 d.)²², taip pat šv. Agnietė (21 d.), šv. Petras Nolas (31 d.), šv. Jonas Auksaburnis (27 d.), šv. Pranciškus Salezas (29 d.). Palmės viršūnėje tarsi saulė šviečia Jėzaus vardo monograma IHS, susijusi su čia pat vaizduojama Jėzaus apipjaustymo scena. Šis įvykis dažnai matomas jėzuitų bažnyčių altoriuose, nes Apipjaustymas – tai Jėzaus vardo šventajam Kūdikiui suteikimo ir šį vardą nešiojančios vienuolijos šventė. Žemė – vandens žvaigždyne.

Vasaris (3 pav.): „Išmintis pasistatė namus“ (*Sapientia aedificavit sibi domum; Pat 9, 1*), ji „pastatyta iš gyvųjų akmenų iki pačių aukštybių žvaigždėto dangaus“ (*Celsa de viventibus Saxis ad astra tolleris*): vaizduojama tarsi triumfo arka, jos centre *Purificatio B. M[ariae] V[irginis]* – Marijos Apsivalymo šventykloje (2 d.) paveikslas, antrajame tarpsnyje – Šv. Petro Sostas (22 d.), „apaštalu kunigaikštis“ sako prakalbą. Arkos viršūnėje – šv. evangelistas Matas (25 d.), šonuose: šv. Romualdas (29 d.), šv. Ignatas Antiochietis (1 d.), šv. Jonas Matietis (8 d.), šv. Skolastika (10 d.), antrajame tarpsnyje – šv. Apolonija (9 d.) ir šv. Agota (5 d.). Zodiako ženklas – žuvis.

Kovas (4 pav.): „Jūs esate Dievo šventovė“ (*Vos estis Templum Dei; 2 Kor 6, 16*) – graviūroje atsiveria

nų kalba laužtiniuose skliaustuose taip pat praplečiami. Šį darbą atliko ir išversti padėjo Vilma Tamulaitytė.

²¹ To meto Romos brevijoriuje žemiausio rango šventė *sub ritu simplici*. Bažnytinių minėjimų ir švenčių hierarchija liturginiame kalendoriuje kiltų taip: *duplex, duplex maius, duplex secundae classis* ir *duplex primae classis*. Šiandien šventojo paminėjimas *duplex* prilygsta *memoria obligatoria* (privalomo paminėjimo) laipsniui.

²² Šv. Petro katedra Antiochijoje. Dabar švenčiama Romos Šv. Petro katedra – vasario 22 d.

2 pav. Sausis

3 pav. Vasaris

4 pav. Kovas

barokinės bažnyčios interjeras, didžiajame altoriuje – pagrindinė mėnesio šventė – Apreiškimas Švč. Mergelėi Marijai. Angelo pasveikinimas Marijai atsidūrė bažnytinės erdvės gilumoje tikriausiai ir dėl savo išskirtinumo (didysis altorius) ir dėl to, kad pati šventė mėnesio pabaigoje (25 d.). Prie šio slėpinio (tarsi skulptūros) budi šventasis Marijos sužadėtinis Juozapas (kovo 19 d.) ir jos tėvas šv. Joakimas (20 d.). Pirmame kovo mėnesio „plane“ tikintįjį pasitinka šv. Kazimieras (4 d.) ir šv. Grigalius Didysis (12 d.), jie, kaip ir Dievo Motinos tėvas bei sužadėtinis, yra tie, apie kuriuos galima pasakyti: „Jie bus atminimo ženklas Viešpaties šventykloje“ (*Erunt – memoriale in templo Domini; Zach 6, 14*). Grigalius Didysis ir Kazimieras vaizduojami itin realistiškai: mūsų karalaitis – jaunas putlus sarmatiškas didikas, linksmai žvelgiantis į dangų ir rankos mostu kviečiantis įsijungti į šio mėnesio liturginių datų šventimą. Kiti kovo mėnesio šventieji pavaizduoti santūriau, skulptūriniai biustai ir paveikslai, puošiantys iliuzinės erdvės frizą: šv. Benediktas (kovo 21 d.) ir šv. Dievo Jonas (8 d.), šv. Tomas Akvinietis (7 d.) ir šv. Pranciška Romietė (kovo 9 d.). Barokine kalba kalbant, nėra svarbu, ar tai šventieji, ar jų atvaizdai, svarbiausia yra jų atminimas. Nepamirštama pažymėti, kad žemė kovo mėnesį yra avino žvaigždynė.

²³ Šiandien minimas sausio 2 d.

²⁴ Neevangelinis pasakojimas „Apie šventą Joną priešais Lotynų vartus“, in: Jokūbas Voraginitis, *Aukso legenda, arba Šventųjų skaitiniai*,

Balandis (5 pav.): prieš mūsų akis biblioteka ir „tie, kurie įrašyti Avinėlio gyvenimo knygoje“ (*Scripti sunt in libro vitae; Apr 21, 27*) bei priminimas: „Jis paskyrė ganytojais ir mokytojais, kad sustiprintų šventuosius“ (*Dedit Pastores et Doctores ad confirmationem Sanctorum; Ef 4, 11*). Pirmame plane – rašantis evangelistas šv. Morkus (26 d.), šalia šv. Izidorius (4 d.), gilumoje veikiausiai Šv. Raštą skaitantys ir diskutuojantys šv. vyskupas Leonas (11 d.) ir šv. popiežius Anzelmas (21 d.), bibliotekos gilumoje – šv. Jurgio (24 d.) skulptūra, aukštai ant balustrados – šv. Vincentas Fereras (5 d.), šv. Pranciškus Paulietis (2 d.), šv. Petras Kankinys (29 d.) ir šv. Kotryna Sienietė (30 d.). Jaučio žvaigždynas.

Gegužė (6 pav.): „Kaip žiedai pavasario dienomis, [kaip lelijos prie tekančio šaltinio]“ (*Quasi flos – in diebus vernis; Sir 50, 8*) ir „iš jo šaknies pražys pumpuras“ (*Flos de radice ejus ascendet; Iz 11, 1*). Graviūroje – uždaras sodas, jame auga tulpė su šv. Petro Celestino (19 d.), šv. Pilypo Nėrio (26 d.), šv. Grigaliaus Nazianziečio²³, šv. Monikos (4 d.) ir šv. Atanazo (2 d.) atvaizdais žiedlapiuose. Šalia gėlės apaštalų šv. Pilypo (1 d.) ir šv. Jokūbo Jaunesniojo (7 d.) figūros. Nors sodo idilė su fontanais ir tvenkiniais primena rojų, tačiau jo gilumoje vaizduojamos dvi kankinystės: šv. Jono Nepomuko (16 d.) ir šv. Jono Evangelisto išbandymas verdančiu aliejumi prie Lotynų vartų (6 d.)²⁴. Taip pat vaizduoja-

Pirma knyga, vertė Veronika Gerliakienė, Sigitas Narbutas, Vaidilė Stalioraitytė ir Tomas Veteikis, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008, p. 467–468.

ma Šv. Kryžiaus Atradimo (3 d.) scena ir šv. arkangelo Mykolo pasirodymas (8 d.)²⁵. Dvyniai.

Birželio (7 pav.) mėnesį trykšta gaivus fontanas, nes jame pirmiausia prisimenama šv. Joną Krikštytoją (24 d.): „Jis pavers jo tyrus gėriais ir jo tyrlaukį – Viešpaties sodu“ (*Ponet desertum ejus quasi delicias et solitudinem ejus quasi hortum Domini; Iz 51, 3*). Vandens kaskados leidžiasi trimis barokinio fontano pakopomis, pirmame plane šalia versmės ant postamentų užkeltos šv. Petro ir Pauliaus (29 d.) figūros; antrą fontano tarpsnį puošia šv. Vito (15 d.), šv. Bazilijaus (14 d.), trečią – šv. Antano Paduviečio (13 d.), šv. Barnabo (11 d.) ir šv. Norberto (6 d.) atvaizdai.

Liepos (8 pav.) mėnesį netikėtai pasitinka kapinių vaizdas: vaizduojami karaliaus šv. Henriko (15 d.) ir vyskupo šv. Udalriko (4 d.) kapai su puošniais antkapiais. Tolumoje, už kapinių vartų – Švč. Mergelės Marijos Apsilankymas, danguje – amžina laime besidžiaugianti šventųjų bendruomenė: šv. apaštalas Jokūbas (25 d.), šv. Bonaventūra (14 d.), šv. Apolinaras (23 d.), šv. Ona (26 d.), šv. Jonas Galbertas (12 d.), šv. Ignacas Lojola (31 d.) ir šv. Marija Magdaliėtė (22 d.). Dangaus džiaugsmas išryškinamas ir psalmės eilutėmis: „Šventieji džiaugsis garbėje“ (*exultabunt Sancti in gloria*), „linksminsis savo pataluose, iš džiaugsmo giedos visą naktį“ (*laeta-*

buntur in cubilibus suis; Ps 149, 5). Liūto žvaigždynas.

Rugpjūtis (9 pav.): Tikintieji kartu su šventaisiais „džiūgauja lyg pjūties metu“ (*Laetantur in messe; Iz 9, 3*), „žemė savaime duoda vaisių: pradžioje želmenį, pas-kui varpa, pagaliau pribrendusį grūdą varpoje. Derliui prinokus, žmogus imasi pjautuvo, nes pjūtis atėjo“, o „pribrendęs grūdas varpoje“ (*Plenum frumentum in spica; Mk 4, 28–29*). Tai derliaus nuėmimo mėnuo, jo kulminacija – Kristaus Atsimainymas (6 d.), taip pat švenčiama: Švč. Mergelės Marijos Dangun ėmimas (15 d.), šv. Jono Krikštytojo nukirsdinimas (29 d.), Švč. Mergelė Marija Snieginė (5 d.), šv. Petro išvadavimas iš kalėjimo (1 d.) ir šv. Dominykas (4 d.) – šios šventės išskirtos figūrinėmis kompozicijomis. Kiti mėnesio šventieji pavaizduoti Atsimainiusio Kristaus spinduliuose – sodriose kviečių varpose: šv. Kajetonas (7 d.), šv. Laurynas (10 d.), šv. Augustinas (28 d.), šv. Baltramiejus (24 d.), šv. Bernardas Klervietis 20 d.), šv. Liudvikas (25 d.), šv. Klara (12 d.).

Rugsėjis (10 pav.) prasideda laiminimu: „Teželdina žemė augmeniją [...] ir visų rūšių vaismedžius, duodančius vaisius“ (*Lignum pomiferum faciens fructum; Pr 1, 11*) ir kvietimu: „Vaisių jaunų ir senų, mano mylimasis, tau palaikiau“ (*Poma nova, et vetera Dilecte mi Servavi tibi; Gg 7, 13*). Graviūrą užima vešlus figme-

²⁵ Pasak tradicijos, 490 m. gegužės 8 d. arkangelas Mykolas pasirodė Siponto (šiandien – Manfredonia) vyskupui šv. Laurynui ir įsakė vieną Gargano grotą pašvęsti krikščioniškojo kulto reikmėms. Viduramžiais ji tapo garsiausia šv. Mykolui dedikuota šventove Italijoje,

čia iškilo Monte Sant Angelo miestas. 663 m. gegužės 8 d. lombardų pergalė prieš saracenus taip pat buvo priskirta stebuklingai ark. Mykolo pagalbai.

5 pav. Balandis

6 pav. Gegužė

7 pav. Birželis

dis (obelis?), figūriniemis kompozicijomis išskirtos: šv. Kryžiaus Išaukštinimo (14 d.), Švč. Mergelės Marijos Gimimo ir Vardo (8 d.) ir šv. Eustachijaus (20 d.) liturginės datos. Vaisingo medžio šakose noksta šv. Jeronimo (30 d.), šv. Rozalijos (4 d.), šv. Angelo Sargo (30 d.), šv. arkangelo Mykolo (29 d.), šv. Mikalojaus Tolentiečio (10 d.), šv. Mato (21 d.), šv. Januarijaus (19 d.) ir šventųjų Kozmo ir Damijono (27 d.) atvaizdai. Svarstyklės. Pirmame plane – kryžių nešantis Kristus. Kenčiantis Visatos valdovas vaizduojamas su šarvais, karališku apsiaustu ir erškėčių vainiku.

Spalis (11 pav.): „Paleisk darban savo aštrųjų pjautuvą ir nurink žemės vynmedžio kekes, nes uogos jau prisirpo“ (*Maturae sunt uvae ejus; Apr 14, 18*). Raižinyje vaizduojamas vynuogių medis, augantis iš Kūdikio Jėzaus krūtinės: „Aš esu tikrasis vynmedis“ (*Ego sum vitis vera; Jn 15, 1*). Kūdikis sėdi ant Motinos kelių – ir šis atvaizdas skirtas dviem Dievo Motinos šventėms įvardyti: Pergalės Švč. Mergelė Marija ir Rožinio karalienė. Dievo Motinos atvaizdą tapo evangelistas šv. Lukas (18 d.), šalia medituoja šv. Pranciškus Asyžietis (4 d.). Susivijusiose ir nuo vaisių svorio linkstančiose vynmedžio šakose vaizduojami kiti šio mėnesio šventieji šv. Brunonas (6 d.), šv. Pranciškus Borgija (10 d.), šv. Teresė Avilietė (15 d.), šv. Uršulė (21 d.), šv. Petras Alkantarietis (19 d.) ir apaštalai šv. Simonas ir šv. Judas Tadas (28 d.). Skorpiono žvaigždynas.

²⁶ Dabar minimas rugpjūčio 15 d.

Lapkričio (12 pav.) mėnesio kompozicijos centre – dangaus kūnus tyrinėjantis astronomas, nuošalioje vietovėje mokslininkas per teleskopą stebi žvaigždes. „Švytės tarsi žvaigždės per amžių amžius“ (*Fulgebunt quasi Stellae in perpetuas aeternitates; Dan 12, 3*), „Šlovinkite Viešpatį, dangaus žvaigždės“ (*Benedicite stellae coeli Domino; Dan 3, 63*). Didžiausias dangaus šviesulys, į kurį ir nukreiptas teleskopas, skirtas Švč. Mergelės Marijos Paaukojimo šventykloje (21 d.) scenai. Kitose žvaigždėse spindi šv. Felikso Valua (20 d.), ap. Andriejaus (30 d.), šv. Elzbietos Vengrės (19 d.), šv. Karolio Boromiejaus (4 d.), šv. Stanislovo Kostkos (13 d.²⁶), šv. Martyno (11 d.), šv. Kotrynos (26 d.) ir Visų Šventųjų atvaizdai (1 d.). Svarbi vieta kompozicijoje tenka maldos už mirusius tikinčiuosius (2 d.) priminimui. Jie pavaizduoti kaip skaistyklos liepsnose artimųjų maldų meldžiančios sielos. Ant skaistyklos grotos jau sprogsta alyvmedis...

Gruodis (13 pav.) vainikuoja visų mėnesių ikonografinę programą ir paaiškina tokio vaizdingo bažnytinio kalendoriaus įprasminimo idėją: „Jis [žmogus] yra Dievo atvaizdas ir šlovė“ (*Imago et gloria Dei est; 1 Kor 11, 7*) ir „pagal savo paveikslą Dievas sukūrė žmogų“ (*Ad imaginem Dei factus est homo; Pr 9, 6*). Raižinyje tikra barokinė tapybos studija – galerija, kurios skliautą puošia „mūsų Viešpaties Jėzaus Kristaus gimimo“ (25 d.) freska. Bažnyčia su palete rankoje tapo Nekaltojo Prsidėjimo Švč. Mergelės Marijos atvaizdą (8 d.). Studijos gilumoje angelas trina pigmentus ir maišo dažus, ša-

8 pav. Liepa

9 pav. Rugpjūtis

10 pav. Rugsėjis

11 pav. Spalis

12 pav. Lapkritis

13 pav. Gruodis

lia padėtas paveikslo eskizas, kitos tapybai reikalingos priemonės. Jau nutapyti ir įrėminti ant galerijos sienų kabo šv. Liucijos (13 d.), šventųjų Nekaltųjų Vaikelių kankinių (28 d.), šv. Tomo (21 d.) ir šv. Stepono (26 d.) paveikslai. Ką tik sukurtos ant grindų išdėstytos drobės su šv. Mikalojaus (6 d.), šv. evangelisto Jono (27 d.), šv. Pranciškaus Ksavero (3 d.) ir šv. Ambraziejaus (7 d.) atvaizdais. Tolumoje matyti šv. popiežiaus Silvestro (31 d.) atvaizdas. Žemė Ožiaragio žvaigždyne.

Teologai sako, kad tikėjimo požiūriu „žmogiškasis laikas negamina praeities, bet per ją virsta galutinybe. Todėl laikas yra pozityvus kūrinijos dalyvavimo Dievo amžinybėje būdas“²⁷. Čia nėra nei fatališkumo,

²⁷ Herbert Vorgrimler, *Naujasis teologijos žodynas*, iš vokiečių kalbos vertė Gediminas Žukas, Kaunas: Katalikų interneto tarnyba, 2003, p. 307.

nei iliuzijų kūrimo. Antras svarbus elementas – laikas yra kristologinis. Tai reiškia, kad Kristus žmogiškajam laikui suteikia naują galimybę, nes jį persmelkia savo dieviškąja tikrove (*Kol* 1, 16; *Rom* 14, 9; *Gaudium et spes* 22, 5). Paulius laiškuose nušviečia Kristaus padėtį kūrinijos atžvilgiu: jis yra visų kūrinijų galva ir prigimtinėje, ir antgamtinėje išganymo srityje, „Kristaus kančios atperkamajai galiai nieko netrūksta“ (*Žyd* 7, 27; 9, 12; 10, 10), bet apaštalai, kankiniai ir šventieji išpildo jo mistinio kūno vargų saiką²⁸. Taigi pagal Dievo paveikslą sukurtam žmogui laikas yra malonė, kuri kartu su egzistencija sudaro būtį, nes, kaip teigia šv. Augustinas, pasaulis ir laikas buvo sukurti kartu (*De civitate Dei*, XI, 6). Čia pristatytas brolių Klauberių *Bažnyčios kalendorius* taip pat patvirtina, kad laiko, kuriame gyvena tikintieji, kūrėjas yra Dievas. ❧

²⁸ Antano Rubšio komentaras: *Šventasis Raštas*, Lietuvos vyskupų konferencija, Katalikų pasaulis, 1998, p. 1843, išnaša Nr. 1, 24.

ALFONSAS NYKA-NILIŪNAS IR MODERNIZMAS

Eugenijus Žmuida

Modernizmo pradžia siejama su klasikinės filosofijos krize XIX a. viduryje, su Charles'io Baudelaire'o, Arthuro Rimbaud, Stéphanė'o Mallarmé poezija, o pabaiga – su XX a. šeštu septintu dešimtmečiais (tada pasirodo pirmieji svarstymai apie modernizmo pabaigą, atsiranda postmodernizmo sąvoka). Tai daugiau kaip šimtmetį trukęs perversmas kultūroje – ne mažesnis už Renesansą ar Romantizmą, epochas, išreiškusias kardinalius poslinkius žmonių psichikoje ir pasaulyje. Modernizmas sunkiai skynėsi kelią į pripažinimą, ilgai buvo nesuprantamas ir neapibrėžiamas, tačiau dabar, jam pasibaigus, į modernizmą žiūrime su tam tikra nostalgija – tiek daug jis davė kultūrai, menui, literatūrai, poetinei kalbai, daug tiesos pasakė apie žmogų ir jo pasaulį.

Lietuvių kultūroje modernizmas, kaip žinome, vėlavo, – prieškarinio literatūra dar tik sukūrė prielaidas modernizmui, ją iš esmės galima vadinti premodernistine. Neoromantizmas, dominuojantis meno reiškinyse Lietuvoje ir kai kuriose kitose Rytų Europos valstybėse XX a. pirmoje pusėje, filosofine ir estetinė dvasia buvo artimesnis XIX a. romantizmui. Jis įsileido ir išbandė kai kuriuos modernizmo elementus, bet daugiau deklaratyviai ir dekoratyviai, neužgriebdamas modernizmo ontologinės esmės – tragizmo. Vakarų Europos modernizmui jaunų tautų kultūros dar nebuvo subrendę – jose buvo per daug meilės istorijai, tautai, žmoniui, daug tikėjimo šviesiaja gyvenimo puse. Lietuvių mene modernizmas prasideda su valstybės žlugimu ir Antruoju pasauliniu karu, kaip visuotinis reiškiny

EUGENIJUS ŽMUIDA (g. 1963) – literatūrologas, hum. m. dr., Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Naujosios literatūros skyriaus mokslo darbuotojas. Tyrinėja Vinco Mykolaičio-Putino kūrybą, istorinius, semantinius, folklorinius bei mitopoetinius aspektus XIX–XX a. lietuvių literatūroje. Paskelbė monografiją *Disonansų būtis: Vinco Mykolaičio-Putino lyrikos interpretacijos* (2007). Straipsnis parengtas pranešimo, skaityto konferencijoje *Alfonso Nykos-Niliūno fenomenas: poetas ir jo pasaulis* (Vilnius, 2009-11-05), pagrindu.

jis tęsiasi iki amžiaus pabaigos. Okupuotoje Lietuvoje modernizmo natūraliam išgyvenimui bei raiškai sąlygos buvo nepalankios net antroje amžiaus pusėje, tad Vakarų meną savo kokybe pasiekiančią modernistinę lietuvių literatūrą iš esmės sukuria išeivija – Alfonsas Nyka-Niliūnas, Antanas Škėma, Algimantas Mackus, Henrikas Radauskas, iš dalies Vytautas Mačernis, Juozas Kėkštas. Niliūnas modernizmo paradigmą realizavo našiausiai ir turiningiausiai.

Modernizmo (kartu ir Niliūno poezijos) vidinis turinys geriau išryškės palyginime. Ta proga trumpai prisiminsime klasikos (sąlyginai taip pavadinkime literatūrą iki modernizmo) modelį ir aptarsime postmodernizmo poetiką.

Teorinės modernizmo definicijos aiškiau buvo suformuluotos XX a. pradžioje. Thomas Ernstas Hulme (1883–1917) „Paskaitoje apie modernią poeziją“ (1908), vėliau knygoje *Romantizmas ir klasicizmas* (1911) rašė apie naująją poeziją kaip apie „sausą ir kietą“, lyginant su „emocingai seilėta“ išsikvėpusio romantizmo mada¹. Ezra Poundas (1885–1972) „Įvadinėse pastabose“ (*Prolegomena*, 1912) XIX a. poeziją vadina sentimentalialia ir manieringa nesąmone, nuspėja sveiką ir asketišką norą vaduotis iš emocijų vingrybių². Thomaso Stearnso Elioto (1888–1965) esė „Tradicija ir individualus talentas“ (1919) apie modernizmo estetiką sako, jog čia „poezija nėra emocijų išlaisvinimas, bet bėgimas nuo emocijų; ji – ne asmenybės raiška, bet bėgimas nuo asmenybės kūmo“³. Rusų literatūroje panašiu metu baigiasi simbolizmo epocha, ją keičia radikalčiai priešingas nuostatas *Apolone* (1907–1917) deklaruojantis akmeizmas. Recenzuodamas Jurgio Baltrušaičio poezijos rinkinį *Žemės laiptai* (1912), akmeizmo ideologas Nikolajus Gumiliovas (1886–1921) rašo: „Tankus praėjusio amžiaus žmonių kraujas trukdo poetui ištrūkti iš metaforų voratinklio, ir jo eilėraščiai, be galo vienas į kitą

¹ *The Collected Writings of T. E. Hulme*, edited by Karen Csengeri, Oxford: Clarendon Press, 1994, p. 66.

² *Literary Essays of Ezra Pound*, edited by Thomas Stearns Eliot, London: Faber, 1960, p. 11–12.

³ Thomas Stearns Eliot, *Selected Essays*, London: Faber, 1980, p. 21.

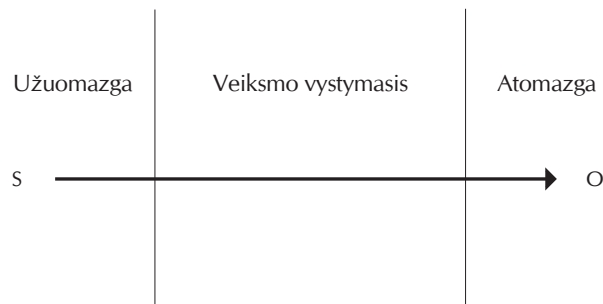
panašūs, žygiuoja pro skaitytoją griežti, iškilmingi ir niekam nereikalingi“⁴.

Jau apibendrinamas moderniosios literatūros poetiką išsamiausiai nušvietė Roland'as Barthes'as „Nuliniam rašymo laipsnyje“ (1953). Iš ne kartą cituotų minčių svarbesnės tos, kuriose jis pabrėžė žodžio išsilaisvinimą nuo įprastų priklausomybių ir atsivėrimą visiems įmanomiems ryšiams: „po kiekvienu modernios poezijos žodžiu slypi kažkokia egzistencinė geologija. [...] Čia Žodis enciklopediškas, [...] jis įkūnija būseną, įmanomą tikrai žodyne arba poezijoje; [...] kiekvienas poetinis žodis yra netikėtas objektas, Pandoros skrynia, iš kurios išlekia visos kalbos potencijos“⁵. „Šis visai moderniai poezijai bendras Žodžio Alkis paverčia poetinę kalbą baisia ir nežmogiška. Jis sukuria diskursą, pilną tamsių užkampių ir pilną šviesos, praleidimų ir pertekliaus ženklų, neturinčių nei numanomos, nei nuolatinės intencijos. [...] netolydaus kalbėjimo priebėga atveria kelią visiems įmanomiems Stebuklams“⁶. Lietuvių literatūrinės kalbos sąmonėjimą tyrinėjusi Dalia Satkauskytė pagrįstai teigia, kad „nemaža dalis šių definicijų tiktų ir Niliūnui“⁷.

Bet mus šįkart, be kalbos problemos, domina ir Niliūno poetinio pasaulio ontologinė struktūra ir jos santykis su tuo, ką Barthes'as vadina klasikinės literatūros mitu. Darbe *Mitologijos* (1957) jis kalba apie visagalį mitą, kuris pagrobia įprastą pasakojimą, pagrobia kalbą – „savanoriškas nusilenkimas mitui būdingas visai mūsų tradicinei Literatūrai“⁸. Poetinė kalba, anot Barthes'o, visomis jėgomis priešinasi mitologizacijai. „Mitas siekia kurti ultrareikšmes, plėsti pirminę sistemą; poezija, atvirkščiai, bando rasti infrareikšmes [...], t. y. siekia paversti ženklą reikšme. [...] kiek tikrai įmanoma susilpnina signifikanto ryšį su signifikatu“⁹. „Nūdienė poezija yra kalbos žudikės vaidmenyje“¹⁰; „rašytojai ėmė linkti į kažkokią antinaturalią kalbą. Rašymo nuvainikavimas buvo radikalus aktas, kuriuo kai kurie rašytojai bandė paneigti literatūrą kaip mitologinę sistemą“¹¹, tačiau „įnirtingai priešindamasi mitui, ji vis dėlto jam pasiduoda supančiotomis rankomis ir kojomis“¹².

Taigi modernioji poezija, nors ir sudėtingai užkoduota kalba, vis dėlto kuria conceptualų pasaulio vaizdą, o kad bylotų kitai sąmonei, jis turi įgauti mitui artimo reikšmingumo matmenį. Niliūno poezija kuria mitą, kuris mums kalba apie žmogaus situaciją pasaulyje, jo pastangą išlaikyti buvimo „čia“ prasmę absurdo ir nebūties akivaizdoje. Kaip visuma, šis mitas gali būti ly-

ginamas su ligtol klasikinės literatūros kurtu ir plėtotu mitu. Ir čia norėtume pasiūlyti visai literatūrai universalia, bet kartu ir paprastą, iš esmės visiems gerai žinomą schemą, kuri sąlyginai apimtų ir kartu leistų tarpusavyje palyginti ligšiolinės literatūros sukurtus struktūrinius modelius. Taigi bendroji (literatūros) kūrinio schema būtų tokia:

Bet koks pasakojimas ar pasakymas (naratyvas) turi tas pačias struktūrinės dalis – pradžią, vyksmą ir pabaigą, taip pat nukreiptumą – tam tikrą intenciją, vektoriinę kryptį, kuri gali būti nusakoma kaip judėjimas nuo taško A į tašką B, arba subjekto (S) objekto (O) siekimu. Kai kalbame apie siekimą, tai mūsų schemoje atsiranda judėjimo motyvacija, „energija“, valdanti kūrinį. Struktūralistinė analizė prasidėjo, kaip žinome, nuo pasakų analizės, kur tokia schema lengviausiai mato. Tačiau savas pasakas, arba mitus, kad ir gerokai sudėtingesnius, kuria kiekvienas rašytojas ir poetas, netgi kiekviena apibrėžiama epocha, vadinasi, nuo šios paprastos schemos nėra lengva pabėgti (jeigu apskritai įmanoma), nes bet koks užbaigtas naratyvas modeliuoja žmogaus gyvenimą – čia ir slypi schemos universalumo paslaptis, nors kiekvienas laikotarpis pripildo ją skirtingo turinio.

Tačiau žmogaus (ar tautos) kelias į tikslą nėra visiškai paprastas ir nekomplikuotas, jis neina tiesia linija (kaip pavaizduota pirmoje schemoje). Siekdamas tikslo, herojus turi palikti savo vaikystės namus, tėvus, sau artimą pasaulį, kartais – prarasti tėvynę ir žengti į nepažįstamą, neprijauktą, svetimą erdvę, kurioje bus išbandomos jo savybės (taigi pirmoji schema įgauna „gelmę“). Vladimiras Proppas (1895–1970) pasakos siužeto schemą kildino iš iniciacijos ritualo – išbandymo, kurį atlaikius seka apdovanojimas, „iššventinimas“, atpildas. Pasakoje, kaip žinia, toks atpildas yra karalaitė ir pusė karalystės (arba našlaitės išbandymų virtinė ir

⁴ Николай Гумилёв, *Сочинения в трёх томах*, Москва: Художественная литература, 1991, p. 89.

⁵ Rolanas Bartas, *Teksto malonumas*, iš prancūzų kalbos vertė Galina Baužytė-Čepinskienė, Vilnius: Vaga, 1991, p. 45.

⁶ *Ibid.*, p. 46.

⁷ Dalia Satkauskytė, *Lietuvių poezijos kalbinė savimonė: Raidos tendencijos*, (ser. *Naujosios literatūros studijos*), Vilnius: Lietuvių literatū-

ros ir tautosakos institutas, 1996, p. 116.

⁸ Rolanas Bartas, *op. cit.*, p. 108.

⁹ *Ibid.*, p. 107.

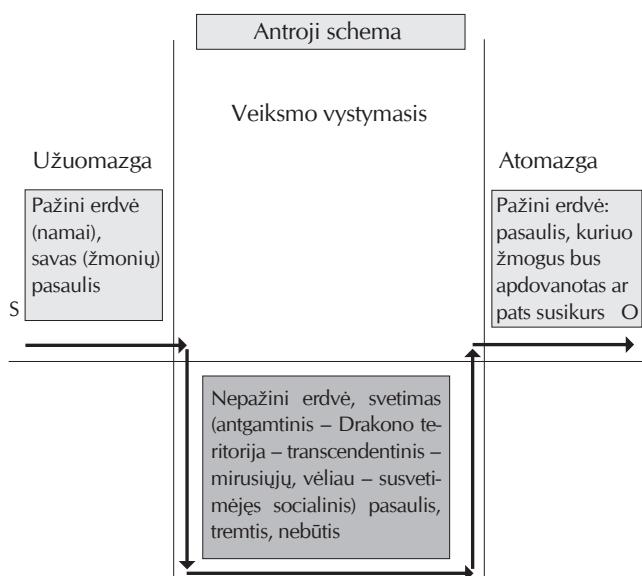
¹⁰ *Ibid.*, p. 108.

¹¹ *Ibid.*, p. 109.

¹² *Ibid.*, p. 108.

sėkmingos vedybos). Žmogaus išbandymų kelias eina per nežinomą, nepažįstamą „tamsos“ teritoriją (erdvę), pasakoje valdomą žvėrių bei (ant)gamtinių jėgų (vėliau jas pakeičia priešiškas žmonių pasaulis, anoniminės socialinės institucijos, psichologinės paties žmogaus problemos ar įsitikinimai). Pasakos herojus įveikia slibinus, drakonus, žvėris, bet, reikia atminti, dažnai kitų jėgų padedamas. Pagalbininkai paprastai simbolizuoja už žmogų didesnes jėgas – liaudies pasakose tai dažnai žvėrys (žvėrys galbūt buvo patys pirmieji dievai), animizuoti gamtos reiškiniai ar antgamtinės būtybės; Antikos pasaulyje tai dievai, palaikantys vieną ar kitą herojų, kartais per juos suvedantys savo „sąskaitas“. Bibliniuose siužetuose, dažnai ir pasakose, matome Dievo ir velnio kovą už žmogaus sielą, pagaliau gėrio ir blogio dvikovą žmogaus viduje. Be tų didžiųjų pagalbininkų herojus dažnai savo tikslo nepasiekę (iš dalies taip atsitinka modernistinėje literatūroje, kur herojus atsidūręs desakralizuotame pasaulyje).

Dabar antroji schema, kurioje reikia atkreipti dėmesį į horizontalią liniją per vidurį: ji dalija viršuje esančią „savą“ erdvę (iš kurios herojus išeina pradžioje ir į kurią sugrįžta pabaigoje) ir „svetimą“, esančią apačioje. Šalia trijų laiko juostų horizontaleje atsiranda dvi erdvės juostos vertikalėje. Gali kilti klausimas, koks šios schemos santykis su lyrika, kurioje, tarkime, nėra siužeto, yra tik būseną, išgyvenimas. Vis dėlto, mūsų nuomone, lyrika tokios abstrakčios schemos neatmeta, ji lieka numanoma – medituojantis herojus yra kažkuriame „kelio“ nuo A į B taške. Nuo to, kurioje vietoje jis yra, priklauso herojaus išgyvenimo turinys (saulėtas vaikystės pasaulis, nelaisvė, pasipiktinimas socialine tikrove, meilės ilgesys, triumfo valanda ir pan.), netgi kūrinio žanras (idilė, epitafija, satyra, odė ir t. t.).

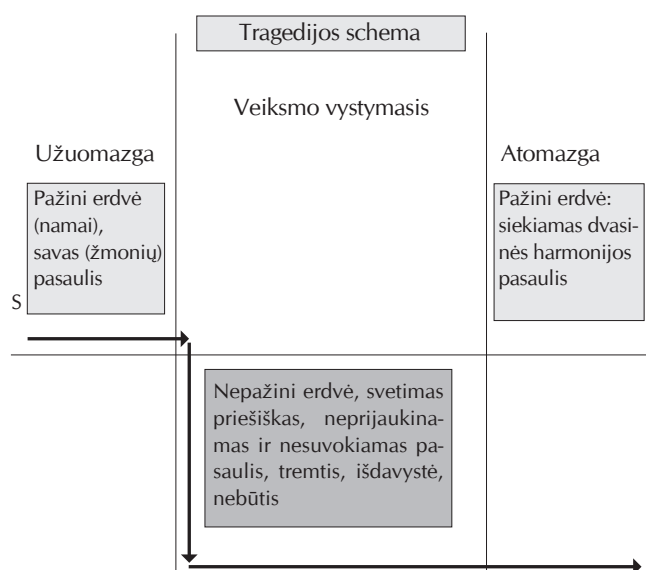

Šumerų epe Mardukas kovoje įveikia vandenų pabaisą Tiamat ir iš jos kūno dalių sukuria visatą; Gilgamešas su Enkidu nugali kedrų girios pabaisą, o vėliau – dangiškąjį jautį; biblinis Nojus išgyvena tvaną, argonautai – išplaukia ieškoti aukso vilnos, Homero Odisejas ilgai keliauja į savo gimtąją Itakę, Beovulfas – užmuša pabaisą Grendelį, pasakos herojai (dažnai pradžioje „kvailėliai“, o vėliau – šaunūs riteriai) nugalė slibiną ar drakoną ir išlaisvina žemę, žmones ar pagrobta karalaite, – visi jie, iškeliaję iš saugių namų, daugybę kartų patenka į antgamtinės žabangas, susiremia su blogio jėgomis ir jas įveikia, švęsdami triumfą atomazgoje. Kartais herojus turi nusileisti į mirusiųjų karalystę arba net pats numirti, tik vėliau yra atgaivinamas. Jono Biliūno pasakoje „Laimės žiburys“ herojai siekia laimės visiems tik įveikdami priešiškas jėgas ar vidines pagundas. Naujųjų amžių psichologinėje literatūroje tos tamsiosios jėgos gali būti perkeltos į žmogaus vidų: tarkim, Fiodoro Dostojevskio *Nusikaltimo ir bausmėje* Raskolnikovas finale laimi tikėjimą ir meilę, tai, ko jis neturėjo pradžioje, įveikęs savyje tūnančias egoistines jėgas. Vinco Mykoliaičio-Putino poemos Vergas ištrūkti iš valdovo pilies, virtusios kalėjimu, gali tik peržengęs save. Panašiai su savimi kovoja ir Liudas Vasaris, išsivaduojantis iš giminės ir socialinių santykių beprasmybės, savo abejonių ir baimių, tuo laimėdamas išsvajotą kūrybinės laisvės „karalystę“ ir moterį. Taigi klasikinis metanaratyvas mito, vėliau pasakos, dar vėliau individualaus kūrinio forma skelbė šviesos pergalę prieš tamsą, gėrio pergalę prieš blogį, išsakė tikėjimą būties prasme, teigė ontologinės pilnatvės pasiekiamumą. Iniciacija klasikiniame kūrinyje yra sėkminga.

Šis optimizmas galbūt savo aukščiausią tašką pasiekė Šviečiamajame, vadinamajame „proto“, amžiuje. Šviečiamoji literatūra nepripažino transcendencijos, ją laikė kvailomis (neprotingomis) baimėmis, prietarais, todėl jos herojus kaip ir neturi leisti į kažkokius požemius. Štai Motiejaus Valančiaus Palangos Juzė išeina iš namų ir po kelių metų – lygiai kaip pasakoje – parsideva pačią ir turi pinigų žemei. Nors savo išbandymų kelyje, apie kurį pasakoja per tryliką vakarų, jis kelis kartus dalyvauja ir laidotuvėse, ir šermenyse, vis dėlto Lietuvos kaimo pasaulis Valančiaus kūrinyje racionaliai tvarkingas ir visiškai nežlugdo jaunuolio, kuris ir šiaip yra pranašesnis už visus. Danieliaus Defoe Robinzonas Kruzas, tiesa, patenka į negyvenamą salą, tačiau protingai viską apskaičiuodamas, sukuria patrauklią ir saugią civilizaciją.

Modernistinėje literatūroje herojus negali įveikti už jį stipresnių jėgų, nes nėra ir to, kas jam padeda. Nėra ne tik pasakos pagalbininkų, mistinių jėgų (vėjo, saulės), antikinių dievų ar deivių, krikščioniško Dievo ar tikėjimo. Čia net ir protas yra bejėgis – save diskreditavęs, o jausmai apgaulingi, nepatikimi. Dažnai naudoja-

mi ar naujai revizuojami klasikiniai pasakojimai (pvz., Šviečiamojo amžiaus siužetai apie žmogų negyvenamoje saloje – Williama Goldingo romane *Musių valdovas* ar Michelio Tournier *Penktadienis, arba Ramiojo vandenyno limbai*). Liudas Vasaris vieną rytą (juo prasideda romanas – lygiai kaip Franko Kafkos *Procesas*) suvokia patekęs į galingo proceso eigą, iš kurio nori ištrūkti, išsilaisvinti. Vasariui galiausiai tai pavyksta, Jozefui K. – ne. Socialinių, biurokratinių, teisminių institucijų absurdiškas labirintas jį sunaikina. Lygiai taip pat susvetimėjusio pasaulio sumalamas Antano Škėmos žmogus: nelaimi savo moters, netampa žymiu poetu. Paprastai moderniojoje literatūroje herojus tradiciškai suprantamo tikslo nepasiekia, ir ši literatūra yra tragiška. Kiekvienas Niliūno eilėraštis modeliuoja tragediją, kad ir asmenišką bei subjektyvią, kaip ir viskas modernizme, bet kartu be galo universalią.

Tragedijos, kurios mus pasiekia nuo seniausių laikų (netgi Gilgamešas jau yra tragiškas herojus), savitai „iškrinta“ iš literatūrinių epochų raidos savąja specifika matyti pasaulį kaip galingesnę už žmogų ir netikėti gėrio pasaka. Jos paliečia universalius, tai yra nuo laiko nepriklausomus santykius. Shakespeare'o Hamletas svarstydamas būti ar nebūti, iškelia žinojimo tragišką klausimą, kuris buvimą paverčia pragaru. Bet tai atsitinka jau ir Sofoklio *Edipe*, nors tarp šių dviejų autorių jokie istorinio ryšio nėra. Žinojimas, pažinimo kartus vaisius mirtinai sužeidžia Niliūno eilių subjektą. Tragiški herojai praregėjimo akimirkomis išsako tiesas, artimas XX a. netikėjimui bei ironijai. Makbetas žmogaus gyvenimą pavadina kvailio sekama pasaka, kupina triukšmo bei įniršio, kurie nieko nereiškia. Tragedijos herojus nešvenčia pergalės, lieka neišėjęs į viršų, nes čia visa ko sprendimas yra mirtis. Būties žė-

mėje yra amžinas klausimas, į kurį atsakymo nėra. Yra tik sprendimas. Alfonsas Nyka-Niliūnas:

GEDULAS

Mirtis pašovė lakų paukštį, drąsiai
Plasnojusį sparnais;
Vivaldi, vėjas ir vargonai
Vejasi sidabro strėlę
Būties hiperbole. Jokia Jorindė
Nebesapnuos kaip kraujas raudonos gėlės
Tavo šventei.

Saulės vietoje – kraupi dėmė.
Akis ir šviesą
Uždengusi gigantiška ranka
Grėsmingai dunkso horizonte.

Mirtis pašovė lakų paukštį. Kraujas
Ir plunksnos krito
Būties hiperbolėn,
Nes tu buvai tik klausimas;
Dabar esi sprendimas,
Kurio nei kraujas, nei naktis nebepakeis.

Modernistinė literatūra perima tragedijos schemą, nes ji pati yra pažymėta tragiško (mirties, netikėjimo, iliuzijų žlugimo) ženklo. Mirtis yra fundamentalus konceptas Niliūno poezijos filosofijoje. „Aš gyvenu rūsčiam nesugrįžimo labirinte“, – dar 1943 m. rašo Niliūnas (eil. „Veidas“). Tomas Venclova pastebi, kad Niliūno poezijoje „dažnai kalbama nelyginant jau iš anapus, iš mirties karalijos, kuri, anot kito didelio lietuvių poeto, „nebus nugalėta“¹³. Klasikinėje tragedijoje vis dėlto lieka tai, ką Aristotelis pavadino katarsiu – moraliniu apsisvalymu. Herojui mirus, lieka skaitytojas (ar žiūrovas), kuris gali pasmerkti priežastis, lėmusias herojaus mirtį. Moderniojoje literatūroje pasmerkti nėra ką. Mirtis, prieš kurią atsiduria personažas, nėra tragiškos klaidos ar nelemtų aplinkybių pasekmė. Mirtis yra žmogaus gyvenimo tiesa. Modernistinėje literatūroje žmogaus išbandymas ir yra pakelti šią tiesą, prieš kurią jis atsidūrė desakralizuotame pasaulyje. Alfonsas Nyka-Niliūnas:

JĖZAUS ATISISVEIKINIMAS

Jie sakė: Pasiliki su mumis,
Nes vakaras artėja, ir diena
Palinko jau žemyn. Bet Jis išnyko,
Nepasakęs jiems nė vieno žodžio,

¹³ Tomas Venclova, „Akmens kalba“, in: *Alfonsas Nyka-Niliūnas: kūrybos studijos ir interpretacijos*, sudarė Saulius Žukas, (ser. *Atspindžiai*), Vilnius: Baltos lankos, 2000, p. 201.

Žinodamas, kad jų kvietimo
 Prasmė yra sudie, kad pasilikti reikštų
 Užnuodyti šaknis kartu sodinto medžio,
 Jau pasiruošusio savim pražysti;
 Nes ne susitikimas, žudas
 Meilę ir ištikimybę, bet išsiskyrimas
 Sukuria pasaulį, kurs, jam pasilikus, būtų
 Praradęs teisę tapti ir gyventi.

Ne tik Dievas pasitraukė iš žmogaus gyvenimo, bet ir geroji Deivė motina, kuri neatskiriama nuo gimtosios žemės. Technikos amžiuje žmogus prievarta ar savo noru apleido žemę, kuri tūkstančius metų buvo jo ontologinė atrama. Dažnas prarado ir tėvynę. Žmogus tapo *heimatlos*, benamis, „prarastosios“, arba praradusiųjų, kartos dalyvis. Praradęs Dievą, žemę ir tikėjimo egzistencijos prasmę idealą, nihilizmo amžiuje žmogus rizikuoja prarasti ir savo sielą – taigi modernistinė literatūra kuria kovos už savo sielą mitą, kovos, kurioje nėra pagalbinių, nėra išganymo. Žmogui tenka pačiam save išganyti: „Metafizinį Dievo palikimą paveldi žmogus“, – sako Nicolai'us Hartmannas¹⁴. Metaforiškai kalbant, sielą tenka užpildyti kitu turiniu – netekties ir praradimo simfonijomis. Visas buvimas virsta nuolatiniu atsisveikinimu („Mano poezija – paskutinio žemėje / žmogaus / Dienoraštis ir testamentas“, Niliūno eil. „Testamentas“). Būdamas iki galo ištikimas savo principams, Niliūnas negali įsileisti į savo poeziją meilės temos, nes meilė – tai išeitis, tai išsigelbėjimas, tai amžinybės dalis. Visose didžiose tragedijose meilė neįmanoma, autorius ją „atima“ – iš herojų, iš žiūrovų, iš skaitytojų. Niliūnas čia dar radikalesnis, nes tos temos netgi neliečia. Netekties ir skausmas yra vienintelis turtas: „Tu nežinotai, kaip ir aš, kad tik skausmu pralobsim“ (Niliūno eil. „Žuvę namai“). Kančia žmogų pakelia virš beprasmiškos kasdienybės rutinos („Šis skundas yra vienintelė būties prasmė“, Niliūno eil. „Mistiškas rudens peizažas“). Bet kokių iliuzijų griūtis sukuria nesibaigiančios nakties išpūdį – ateina stokos laikas, sukilusiai nelaimingai sąmonei gyvenimas tampa nuolatinė trauma, būties grožis juntamas tik per skausmą. Akistata su būties absurdu, būties erozija ir beprasmybe reikalauja kasdienės pastangos gyventi. Gal kiek paradoksalu, bet tokia akistata nenuprasmina paties buvimo modernistinio kūrėjo sąmoneje, atvirkščiai, ji kūrybiškai angažuoja. Gyvenimas – nuolatiniai praradimai, galiausiai jis pats baigiasi mirtimi, bet dėl to jis ypač vertingas. Gyvenimas yra absurdiškas, bet tai mobilizuoja mane rasti prasmę sau ir ginti savo laikyseną. Gyvenimas nėra tik bergždžių pastangų odisėja

¹⁴ Nicolai Hartmann, *Ethik*, 1949, p. 49, cit. iš: Juozas Girmius, *Raštai*, t. 2, sudarė Giedrė Baurėnienė, Vilnius: Mintis, 1994, p. 248.

¹⁵ Jurgis Blekaitis, „Alfonsas Nyka-Niliūnas: apie savo pasaulį poezijoje“, in: *Alfonsas Nyka-Niliūnas*, p. 34.

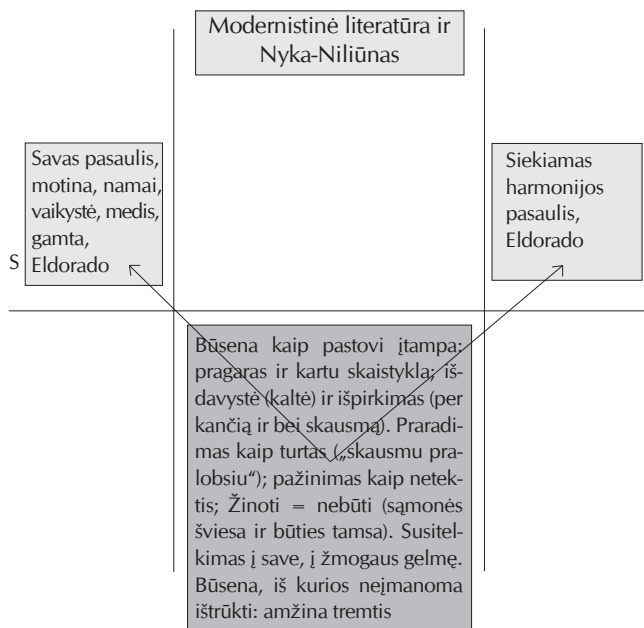
ir mirties laukimas, jis yra kvietimas užpildyti jį grynai žmogišku turiniu. Nors akivaizdu, kad kūrėjas kaip vabalėlis, „su amžinybės ir prisikėlimo viltim“ nešiojęs nepakeliamus rąstus bus vieną kartą sumindžiotas, jis nenustoja to daryti – kaip ir Alberto Camus Sizifas risti į kalną akmens. Modernistinėje literatūroje vienas svarbiausių tampa išsigelbėjimo per kūrybą mitas. Kūrybai angažuojamasi kaip vienintelei tikrovei. Menas išgyvenamas ir kuriamas kaip aukščiausia prasmė. „Visa jo poezija veržiasi įprasminti, suabsoliutinti, tikru vardu pavadinti savąjį pasaulį ir taip išgelbėti jį nuo išnykimo – jį, pasaulį, ir save jame, kaip jo integralią dalį“, – sako Jurgis Blekaitis apie Niliūną¹⁵. Menas padeda įveikti ar bent pateisinti metafizinę kaltę ir ilgesį – dvi pasijas, valdančias kūrėjo sąmonę ir grauziančias ją iš vidaus. Kartu suvokiant, kad menas yra saviapgaulė, bėgimas nuo gyvenimo ir mito kūrimas. Alfonsas Nyka-Niliūnas:

MARKAS AURELIJUS, CARNUNTUM, A. D. 180

2. Sūnui

Visa, kas gimsta ir nenori
 Mirti, sūnau, yra legenda.
 Mes esame legenda. Už mūsų sienų
 Tykančio barbaro mes niekad
 Nelaikėme žmogum ir savo tiesą
 Vadinome vienintele. Tvirtoves
 Statėme tik prieš save,
 Prieš savo neapykantą ir skausmą.
 Bet barbarų visad tiesa.
 Vandens tiesa. Ugnies tiesa.
 Mirties tiesa. Ir mūsų kraujas
 Buvo mitas, nes gyventi, ne statyti,
 Yra vienintelė tiesa,
 Todėl ir mes abu, sūnau,
 esame ir būsime legenda.

Be pradžioje aptarto perversmo poetikoje, žodyje, modernistinis autorius kuria savo ideologiją ir konstruoja savo mitą, kuris yra jam, o iš tiesų ir visai jo kartai reikšmingas ir kalbantis. Moderni poezija nėra vien žodžių junginių pasažai, modernus kūrinys nepanaikina universalumo, bet irgi jį kuria, turi savo išmatavimus ir ribas, organizuoja savo laiką ir erdvę. Klasikinės kalbos „suplėšymas“ buvo reikalingas naujoms patirtims perteikti, bet modernizmas kaip toks tik iš pradžių šokiravo ir atrodė iškrentąs iš visos ligtolinės literatūros istorijos (taip atrodo kiekvieno perversmo pradžioje). Iš tiesų jis neiškrito iš dėsningos sekos, tik ryškiai ją reformavo ir todėl sugebėjo pratęsti. Prielaidos modernizmui susidaro dar XIX a. filosofijoje bei literatūroje, ten pasirodo ir pirmieji ryškūs jo ženklai. Lygiai taip pat ir lietuvių mene. Būties pilnatvės, tuštumos baimė

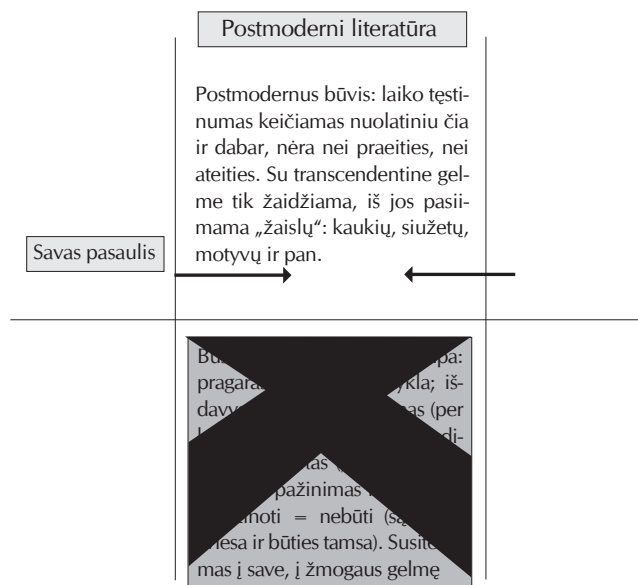

jau ženklina Putino herojaus savijautą. Putinas apskritai pasuka lietuvių literatūrą į žmogaus ontologijos ir būties gnoseologijos problematiką – būtent šį jo judesį pratęsia ryškiausi jo mokiniai – Mačernis, Niliūnas, Krivickas. Savo ruožtu modernizmas subrandina postmodernizmą, kuris modernizmą neigia ir kartu modifikuodamas tęsia, kaip tęsia ir visą literatūros istoriją.

Postmodernizmas, perimdamas daugelį modernizmo bruožų, yra totalus sukilimas prieš modernizmą, prieš jo „sunkų“, metafizinį svorį, tą naštą, kurią jis buvo prisiėmęs. Vėl vyksta transcendencijos atmetimas, baubų nusikratymas. Postmodernistinis žmogus save atleidžia nuo slegiančių išipareigojimų. Modernizme pasaulis savaip nuvertėjo (kaip nepavykęs žmonijos projektas), bet jo vertė susikoncentravo į žmogų, kuris išliko didingas – pirmiausia meno dėka, kuris buvo sakralizuotas ir atliko religijos funkcijas. Postmodernizmas desakralizuoja patį meną, neieško vertybių nei pasaulyje, nei savyje. Viskas tampa vienodai reliatyvu, svarbu ir nesvarbu vienu metu. Viskas liberalizuojama. Žaisti kuo išradingiau, nesuteikiant tam svarbos, bet turint naudos – galbūt vienintelis šūkis. Karnavalas be hierarchinių verčių, arba vertybė yra viena – malonumas. Įsivyrėja simuliacrai ir dingsta tikrovė, reliatyvizmo triumfas. Istoriją keičia pseudoistorija (Dano Browno romanai, J. R. R. Tolkienuo ekranizacijos, dinosaurai ir robotai veikia vienu metu kompiuteriniuose žaidimuose). Siekiama nutrinti ribas tarp tikrovės ir meno, elitinio ir popsinio meno, tarp lyčių, kodų maišymas ir stilistinis eklektizmas. Menininkai – ne išrinktieji ar

¹⁶ Jurgis Blekaitis, „Alfonso Nykos-Niliūno Balandžio vigilia“, in: *Alfonso Nyka-Niliūnas*, p. 172.

pašauktieji. Kiekvienas, įsijungęs kompiuterį, gali tapti menininku – eiliuoti, rašyti muziką ar dėti savo fotografijas. Kurti ir iškart skelbti. Meno gelmė reiškiasi išradingumu. Masiškumas duos ir kokybę. Meno kūrinys gali neturėti autoriaus ar juo būti kolektyvas, į meną tinka visa kasdienybės atributika, menas tėra sukurtų dalykų mėgdžiojimas, citavimas, kompiliacija, pakartojimas, žaidimas, kūrinys naikinama struktūra, įmanomas skaitymas iš visų pusių, turinį keičia stilius, mėgaujama anarchija, machinacija, gudrių pokštu, trinama riba tarp meno ir gyvenimo (fluxus, hepeningas, performansas ir kita). Visa to niekaip negalėtume išivaizduoti visais atžvilgiais preciziškoje ir aristokratiškoje, savo vidine šviesa spindinčioje Niliūno poezijoje. „Nykos-Niliūno poezija yra be galo uždara, kupina individualių įvaizdžių, originali ir sudėtinga savo emociškai pakrova. Ištikima savo vidiniams dėsniams, toji poezija niekur nerodo mažiausios pastangos prieiti arčiau kasdienio pasaulio“, – Jurgis Blekaitis¹⁶. Postmodernizmo schema:

Postmoderniame būvyje netenka reikšmės tėvynės, gimtinės sąvoka (skaudžiai svarbi Niliūnui). Nėra svarbu, kur gyveni, nes vienas kraštas mažai skiriasi nuo kito, tėvynė gali būti ta vieta, kuri garantuoja gerą savijautą, buitinį komfortą ir kuo mažiau reikalauja idealistinio angažavimosi. Postmodernizmas siūlo naują požiūrį į gyvenimą: siekia atsiriboti, neįsijausti, taip išsigydyti paveldėtą suskilusią sąmonę. Globalizacija ir visuotinis perteklius garantuoja gyvenimą be pastangų. Žmogus prisijungia prie maitinimo aparatų, patenka į malonių priklausomybių ratą ir jame tuščiai sukasi, vengdamas aštresnių susidūrimų, pavojingų gelmių, psichikos traumų ir trokšdamas tik sterilaus saugumo. Nebekvaršinama galvos metafiziniais klau-

simais, nebejaudina, ar pasaulis baigtinis, ar jis vienintelis, išmokstama *To take it easy*. Ar transcendentinio matmens praradimas mene apskritai įmanomas, ar įmanoma žmonijos egzistencija, praradus transcendentinį matmenį? Šie klausimai dar neseniai galėjo atrodyti beprasmiškai, nes mitologija, religija, kultūra radosi kaip tik iš santykio su transcendencija. Bet postmodernioji savijauta į šiuos klausimus atsako „Taip“. Žiūrėdami istoriškai, galėtume pasakyti, kad literatūra visą laiką atspindėjo ir modeliavo žmonijos kovą su tamsa, už šviesą, už lengvesnį gyvenimą, už išlaisvinimą, tad postmodernizmas yra dar vienas, dar tolimesnis mūsų kovos su baimės drakonais etapas.

Postmodernistinis menas savaip sugražina Šviečiamosios epochos schemą, kurioje einama paviršiumi, neįklimpstant. Poetikos vertę dabar lemia sugebėjimas kurti išradingas mozaikas, panaudojant, kaip ir modernizme, visą kultūros palikimą, tik jau kitais tikslais. Gerame postmodernistiniame kūrinyje (tarkime, Pedro Almodovaro filme) kelis kartus sukuriamas traagiška aplinka, bet ją netrukus keičia komiška, rimtas

motyvas netrukus nuvainikuojamas – skaitytojui ar žiūrovui kelis kartus primenama, jog čia – tik fikcija. Yra taip, bet gali būti ir kitaip (*Bėk, Lola, bėk*, rež. Tom Tykwer). Kraujas yra netikras, netikra mirtis (žuvę herojai keliskart prisikelia ar gali mirktelti žiūrovui „po mirties“ Jeano-Luco Godard'o filme). Postmodernistiniame pasaulyje neišnyksta traagiškos istorijos, tačiau jos neturi totalaus, visa apimančio pobūdžio kaip modernistiniame mene. Postmodernus menas išlaiko stiprų santykį su gyvenimu, yra socialus, ne elitarinis, ne hermetiškas, ne „šventas“, bet masinis – pirmą kartą žmonijos istorijoje. Postmodernistinė „viskas galima“ poetika tą leidžia ir skatina. Tuo tarpu modernistinė literatūra, ypač Niliūno poezija, tęsė romantizmo tradiciją meną sakralizuodama ir netgi ontologizuodama: menas – vienintelis išsigelbėjimo ir išlikimo būdas (Marcelio Prousto romanų ciklas). Postmodernizmo estetikos platesnis suvokimas padeda matyti, kaip giliai modernizme yra išsiskynęs Alfonsas Nyka-Niliūnas, kaip aistringai jis angažuojasi, išreiškdamas jo turinį, estetiką bei poetiką. ❧

Paulius Subačius

ANTANAS BARANAUSKAS

Gyvenimo tekstas ir tekstų gyvenimai

Leisdami laisvai veikti diachroninės rekonstrukcijos

vaizduotei tartume, kad rašydamas „Kalnai ant kalnų, é ant tų kalnų...“ Antanas Baranauskas sueiliavo Himalajų Lietuvą, nes poezija slaptu būdu „atsiminé“ indoeuropiečių protėvynę.

Tačiau ši knyga atsisako tradicinės literatūros istorijos puoselėtų keitimų „stebuklingu būdu“ it gyvą atkurti klasiko asmenį ir pateikti pavyzdinę jo kūrybos apžvalgą. Apie poeto gyvenimą ji kalba kaip apie tekstą, kurio rišlumą lemia skaitymo pastanga. Todėl dėmesys tenka ligšiolinių skaitymų, interpretacijų kritikai, jų įtrūkių ir vidiinių prieštaravimų paieškai.

Tekstologinis žvilgsnis į poeto tekstų gyvenimus arba istorijas, kurias tik iš pradžių kontroliuoja rašytojas, atskleidžia, kokios svarbos turi redaktoriai, leidėjai, skaitytojai. Išryškunami paradoksai, kurie kyla paisant „Anykščių šilelio“ tekstualinės visumos. Pasitelkiamos šiuolaikinei teksto teorijai svarbios intencionalumo, socialumo, kalbinio ir bibliografinio kodo perspektyvos, į ankstyvas poemos publikacijas žvelgiama kaip į visos Europos kontekste unikalų daugialypį tekstą.

Paulius Subačius Vilniaus universitete dėsto literatūros teoriją ir tekstologiją, tyrinėja XIX–XX a. literatūrą, kultūrą, mentalitetą, religiją. Poleminė studija apie Baranauską yra devintoji jo parašyta arba parengta knyga. Greta Europos tekstologų draugijos tarybos nario ir Lietuvių katalikų mokslo akademijos centro valdybos pirmininko pareigų daug laiko skiria mokslo ir studijų politikai.

TREČIAS DAIKTAS

Savos uodegos gaudymas

Ričardas Kalytis

Studentai – būsimieji mokslininkai. Nuotrauka iš knygos *Rusijos meridianai* (Maskva, 1980)

Šitai pavadinasiu pasakojimą apie techninę kūrybą Sovietų Sąjungoje. Kodėl mes, turėję daugybę inžinierių konstruktorių, technologų, eksperimentinių gamybos bazių, nieko vertinga ir išliekama nesukūrėme. Į šį klausimą atsako anų laikų anekdotas. Tarptautinėje parodoje vakariečiai sovietinei delegacijai labai smulkiai aiškina apie savo eksponuojamą įrenginį, atskleidami visus veikimo principus, o štai su japonais – nesikalba. Į klausimą, kodėl taip elgiasi, firmos atstovas

RIČARDAS KALYTIS (g. 1931) – rašytojas, inžinierius, išradėjas, technikos mokslų daktaras. 1949 m. išvežtas į Sibirą, nuo 1961 m. gyvena Lietuvoje. 1992 m. paskelbta tremties metų memuarinio pobūdžio knyga *Mūsų – ne dainų metas*, vėliau pasirodė trejetas romanų: *Verksmo vieta* (1995), *Karklų rožės: pasmerktųjų romanas* (1999), *Juodanugarių laikai* (2002). *NŽ-A* 2009 m. Nr. 6 spausdinome nepublikuotos rašytojo knygos *Trečias daiktas* pratarbę ir vieną skyrelį; dabar skelbiame tęsinį.

atsako: „Matot, jūs, parvažiavę namo, parašysite ataskaitą savo darbovietai, ta nusiųs *glavkui*, tas gal nusiųs ministerijai, ten ją apsvarstys, tada gal po metų įtrauks į planus... O jeigu mes šitai išaiškinsime japonams, tie čia pat bėgs prie teletaipo ir viską išdėstys savo firmai“.

Sovietų Sąjungoje buvo sukurtas oficialus scenarijus, kaip pradėti ir kuo baigti naujos technikos kūrimą. Buvo priimtas standartas ESKD (*Edinaja sistema konstruktorskoj dokumentacijai*). Norint sukurti ir paleisti naujos mašinos gamybą, reikėjo pateikti techninį ekonominį pasiūlymą, vėliau techninį pasiūlymą, techninį projektą, parengti technines sąlygas, pagaminti bandomąjį pavyzdį, sudaryti valstybinę komisiją, gavus jos teigiamą sprendimą buvo leidžiama gaminti bandomąją seriją ir tik po to jau galima buvo pradėti serijinę gamybą. Kiekvienas etapas turėjo būti įformintas oficialiu didelės apimties dokumentu, patvirtintu aukštesiose instancijose. Kuriant techninį ekonominį pasiūlymą, reikėdavo išanalizuoti pasaulinius analogus, išvardyti pasaulinio lygio išradimus, pasiūlyti numatytas naujoves, apžvelgti SSRS pramonę, poreikius, galimybes apsirūpinti komplektuojamais gaminiais, suskaičiuoti kainas, pagrįsti ekonominę naudą ir t. t. Reikia atkreipti dėmesį į gausybę tuo metu vešėjusių šakinių mokslo tyrimo institutų su daug mokslinių darbuotojų. Regis, jie, turėdami kadru ir žinių, turėjo nuveikti šiuos grynai teorinius darbus. Bet nieko panašaus, – institutai daugiausia užsiėmė vadovavimu ir derinimu, o pagrindinis biurokratinis darbas būdavo suverčiamas gamintojui, kartais turinčiam vos keletą konstruktorių bei technologų. Žinant institutų ambicijas, eiliniams konstruktoriams tas darbas buvo pragaro keliai.

Pradėkime nuo to, jog kuriant sudėtingesnę mašiną tenka naudotis komplektuojamais gaminiais bei medžiagomis. Reikia sugebėti plačios šalies begalinėje nomenklatūroje susirasti gamintojus, žinant, jog daugelis tų gamyklų yra uždaros ir apie savo gaminius duomenų neskelbia. Paprastai gamintojas į naują užsakovą žiūri neigiamai, o techninio pasiūlymo etape jau iš karto reikia suderinti tiekimo klausimą. Čia prasideda begalinis tarpžinybinis derinimas. Būtina suvokti sovietinės ekonomikos paradoksą – ne gamintojas ieško savo

gaminiui rinkos, o rinka prievartauja gamintoją parduoti savo gaminį. Gamintojas dažniausiai nesutinka tiekti papildomos produkcijos. Priežasčių apstu: trūksta „gamybinių pajėgumų“ (labai populiarius pasiaiškinimas), žaliavos, limitų, darbo jėgos ir t. t. Prasideda susirašinėjimai ir papildomi važinėjimai po visą šalį. Visi traukiniai, lėktuvai užimti begalinėmis derintojų kelionėmis. O tų visų reikalų tvarkytojas ir aktyvintojas dažniausiai būna paprastos, kartais mažos gamyklų konstruktorius.

Bene didžiausias vargas – suderinti technines sąlygas. Techninių sąlygų būtinas priedas – techninio lygio kortelė. Čia surašyti pasaulinio lygio pavyzdžių matmenys, kurie negali pranokti kuriamos mašinos lygio. O iš kur uždaroje šalyje imti pasaulinių gaminių duomenis? Čia ir pasireiškia „kūrybinės konstruktorių sąvybės“ – tenka sukurti, kaip sakoma, „iš lubų“.

Ilgą laiką dirbau vadinamųjų precizinių staklių srityje. Teko projektuoti pirmąsias šalyje programines profilio šlifavimo stakles. Reikėjo įdiegti be galo daug naujovių: programinius įrenginius, optiką, sudėtingo profilio programavimą, matavimus ir t. t. Nebevarginamas skaitytojo profesiniu žargonu, apsiribosiu paradoksaliais įvykiais bei vaizdais, matytais vaikstant tais beviltiškais keliais.

Glavko koridoriai. Maskvos Arbato daugiaaukščiuose išikūrę ministerijų žemesnieji padaliniai – *glavkai*. Juose daugybė tarnautojų, vyrų ir moterų. Ką jie veikia, sunku suprasti. Mes čia važinėjame „derinti ir tvirtinti“. Vyrams reikia vežti *Palangos*, moterims *Pergalės* saldinių ir lietuvišką sūrį. Visi be galo užimti, be dovanų neprieisi. Štai man reikalingas vyriausiojo konstruktoriaus parašėlis. Dabar mano eilė, iš koridoriaus patenku į kabinetą, prisistatau, o tas pasipūtęs: „Užimtas, kviečia Standartų komitetas“. Tada atsegu portfelį, išimu butelį, statau į pastalę. Vyriausiasis suminkštėja: „Na, kas ten?“ „Suderinti.“ Pasirašo nežiūrėdamas. Pasisekė, dar spėsiu į traukinį. O kas, jei nepasiseka? Tada vis vien sėdi į traukinį, o po dienos vėl atsirandi šiuose koridoriuose, mat Maskvoje gauti viešbutį neįmanoma.

Glavko koridoriai visada pilni interesantų, kurie čia nelaukiami, nes „trukdo dirbti“. Net sugalvota, kaip nuo jų gintis. Tam tikslui pašalintos kėdės, įvesta paini leidimų sistema. Vieną pamainą pasitrynęs jau gali susidaryti vaizdą apie šios įstaigos darbą. Svarbiausias moterų užsiėmimas – lakstyti po aukštus ir medžioti, „kur ką duoda“. Čia uždari bufetai, valgyklos, vaistinės, kioskeliai. Vienur atvežė apelsinų, kitur rūkytos dešros arba higieninės vatos paketėlių. Visos kaip bitutės ratuotos velka gėrybes į savo darbo vietas. Dar gerokai prieš pietus eina užimti eiles valgyklose. Na, o vyrai paskendę popieriuose. Pilnos spintos, ant spintų, užimtos ertmės tarp spintų. Sunku susigaudyti, kur

kas guli. Ne kartą teko važinėti iš Vilniaus ir padėti tose krūvose ieškoti reikalingų popierių. Mes, nuolatiniai lankytojai, jau žinojome, kur mūsų popieriai guli. Vienas toks Ivanas Petrovičius teisinosi: „Aš vienas, o popierių daug“. Reikia užjausti žmogų.

Nepasakysi, kad moterys ten nieko gero nepadaro. Per jas galima daug reikalų sutvarkyti. Žinoma, ne veltui. Tuo metu, kai buvo madingos avikailių *dublionkos*, mūsų tiekėjai, norėdami „pramušti“ limitus, jomis aprenždavo pusę Glavko. Tiekėjai – tai antroji po mūsų civilinė tarybų armija, kuri skersai išilgai šmižinėja po visą šalį.

Yra dar viena labai svarbi gvardija – *planovikai*. Jų svarbiausia užduotis – sumažinti planus bei (žlungant ketvirtinėms gamybinėms užduotims) juos „koreguoti“. Nuo jų priklauso darbo kolektyvo ir įmonių vadovų gerovė. Ši gvardija ne mūsų nosiai, čia sunkioji artilerija,

Braižykla. Nuotrauka iš knygos *Rusijos meridianai* (Maskva, 1980)

rinktiniai vyrai, planų skyrių viršininkai. Tai šios srities profesionalai, tik jie šį darbą gali sutvarkyti. Sako, tam reikia turėti plastmasinį skrandį ir dar kai ką.

Sajunginiame staklių tyrimų mokslo institute dirba daugybė mokslo darbuotojų. Jie susodinti pagal staklių technologines paskirtis. Tai garbingi mokslų daktarai bei kandidatai. Didžiausias mūsų darbas – suderinti

vybė kratėsi, bet nepajėgė argumentuoti atsisakymo. Kai liko metai iki darbo pabaigos, vadovauti pavedė man. Nesipriešinau, buvo įdomu, ėmiau gilintis. Pavyko. Su Lietuvos dizaineriais sugebėjome suteikti staklėms neįprastą išpūdingą išvaizdą.

Didžiausia problema – Leningrade gaminamas programinis įrenginys. Žinoma, pridėjus tą dviejų spintų

Be pavadinimo. Nuotrauka iš knygos *Laikas. Tėvynė. Mes* (Maskva, 1976)

technines sąlygas. Reikia pereiti per daugybę skyrių, tai užima ne vieną dieną. Yra net specialus rūšys atvažiusiesiems nakvoti. Štai esu vyriausiojo konstruktoriaus kabinete. Nusenęs visų laipsnių ir vardų žmogus jau mažai benutuokia apie dabartinį pasaulinį staklių lygį, tačiau labai maloniai kalbasi buitinėmis temomis. Kai prieiname prie pagrindinių rodiklių, nenusileidžia, duok jam sunkiai pasiekiamą tikslumą pagal užsienio analogus. Iš kur jis žino apie užsienio analogus? Ogi iš „techninio lygio kortelės“, kurią pats sukūriau ir primelavau. (O iš kur tas teisingas žinias gausi?) Taip ir lygina šiuos du „laisvos kūrybos“ popierius. Kituose skyriuose sunkiau, čia mažiau sukalbamesni moksliniai bendradarbiai, tenka daug vargti, įkalbinėti, įrodinėti, bartis, kol išgauni reikiamą vizą.

Kartą minėtame rūsyje sutikau šaunų kaunietį. Jis tą darbą buvo taip įsisavinęs, jog atlikdavo greitai ir be jokio vargo. Pasirodo, žmogus nesiginčija, ko mokslininkai prašo, tą ir taiso techninių sąlygų puslapiuose. Ir taip per visus skyrius susirenka vizas tituliniam lape. Tačiau... jis turi ir antrą svarų egzempliorių. Prie jo prisega titulinį lapą su vizomis, – ir namo. Sako, jau keletą metų šitaip dirba ir nieko, viskas tvarkoje, staklės sėkmingai gamina ir parduoda. Tiek tas didelis institutas ir vertas.

Programinis valdymas. Tai aukščiausias magiškas žodis, atsiradęs aštunto dešimtmečio pradžioje. Sekdamas pasaulio vystymosi tendencijas, ėmė Glavkas ir įrašė nurodymą mūsų gamyklai suprojektuoti ir gaminti programines profilio šlifavimo stakles. Esą jūs – Vakarai, tai ir privalote sugebėti. Ilgai gamyklos vado-

didžiulį griozdą, ne tik suprastėjo staklių išvaizda, bet ir jos apskritai neveikė, pasiuntėme telegramą gamyklai, atsiuntė derintoją inžinierių. Inžinierius – išoperuotu skrandžiu, perkaręs, bet išdidus, svaidosi mažai suprantamomis techninėmis frazėmis. Užsimovęs rankogalius įlindo į įrenginio vidurius. Diena, dvi, trys... nieko. Kartais derintojas jau ir į darbą nebeateina, arba ateina su kvapeliu. Galų gale prisipažįsta: „Vyrai, aš alkanas, nebeturiu pinigų, va, jei jūs man duotumėt šimtą rublių...“ Davėm, nepadėjo. Rečiau ėmėme matyti darbe. Po savaitės vėl tas pats: „Vyrai, aš nebeturiu valgyti, va, jeigu duotumėt šimtą rublių...“ Tada papykom ir išvarėm. Gamykla atsiuntė paprastą darbininką Feliksą Pabedinską. Tas, prisijungęs prietaisą, tyliai šnarpsė ir nekalbėjo. Po dviejų dienų paklausiau: „Kaip?“ „Va, šitas pirmasis jau dirba, kitą paleisiu rytoj.“ Dar neišleidome Felikso, atvažiausio į tėvynę, ir kiek galėdami žmogui atlyginom.

Valstybinę komisiją praėjome gerai. Visi buvo sužavėti. Staklės pačios, mirksėdamos lemputėmis šlifavo reikiama profilį, grakščiai sukiojosi, o žalsvame ekrane buvo matyti padidintas šlifavimo zonos vaizdas. Vyriausias Glavko konstruktorius pademonstravo savo kvalifikaciją: „O kiek koordinacių?“ „Trys“, – atsakėme. Jo atsakymas: „O!..“ Komisijos pabaiga, žinoma, buvo restorane. Gamyklos direkcija nepraleido progos, paspekuliavo sukurta technikos naujove. Ėmė lankytis valdžios ir partijos vadovai. Susižavėjęs Kulviecas (neprisimenu, kokias jis tada pareigas užėmė) prižadėjo vyriausiajam staklių konstruktoriui suteikti nusipelnusio inžinieriaus vardą. Tačiau, išnagrinėjęs mano

(tremtinio) asmens byla, pažado neįvykdė. Neišleido ir į Leipcigo mugę, kur staklės gavo aukso medalį. Nepatikimas.

Valstybinė komisija. Apie ją verta pakalbėti atskirai. Štai visi biurokratiniai darbai baigti ir reikiamai įforminti, reikia kviesti Valstybinę komisiją. Reikia surinkti bent kelių žinybų atstovus, suderinti su Glavku ir gauti patvirtinantį įsakymą. Visų narių akivaizdoje reikia pademonstruoti staklių darbą, atlikti visus matavimus ir gauti komisijos išvadas.

Štai mes Tbilisio staklių gamykloje, komisijos pirmininkas – ministerijos tarnautojas, pačios ministerijos partorgas. Šeimnininkai visiškai pasiruošę, staklės išblizgintos, viešbučiai užsakyti, numeriuose dideli apipinti buteliai vyno. Pirmininkas pirmą dieną nuėjo, apžiūrėjo ir grįžo prie vyno. Ten visas dienas ir praleido. Mes jam visus dokumentus nešėme pasirašyti į viešbutį. Tuo ir baigėsi jo įnašas į komisijos darbą. Tiesa, dar užsakė šeimnininkams mandarinų „ant eglutės pakabinti“. Komisiją baigėme restorane, vadovaujant sumaniam tamadai. Prisiklausėme gražiausių tostų ir prisiragavome nuostabių Gruzijos vynų. Maloni komandiruotė į Valstybinę komisiją, kai ją organizuoja gruziniai, neigiamų išvadų būti negali. Visada tų komisijų išvada vienoda: „Atitinka visus reikalavimus“. Su išleidžiama produkcija, žinoma, pasitaiko „laikinių nukrypimų“, bet atvažiavus į Tbilisį interesantui, jie kaipmat pašalinami.

Iš kur entuziazmas? Nuostabu, kad murkdantis tokioje biurokratinėje pliurzoje dar atsiranda noras ką nors daryti, kurti. Žinai, kad tavęs niekas neišklausys, neparems, nepagirs, neatlygins. Tad iš kur ta dar užsilikusi gyvastis ir noras kurti? Matyt, tai iš žmogaus prigimties įgytas poreikis. Juk literatūros klasikai yra aprašę kuriančio žmogaus būvį kaip palaimą. Daug kartų tave plakė, niekino, o šita užgesinta prigimtis po kiek laiko vėl ima pleventi ir liepsnoti, kol vėl biurokracija nešiūptels pamazgų į tą ugnį...

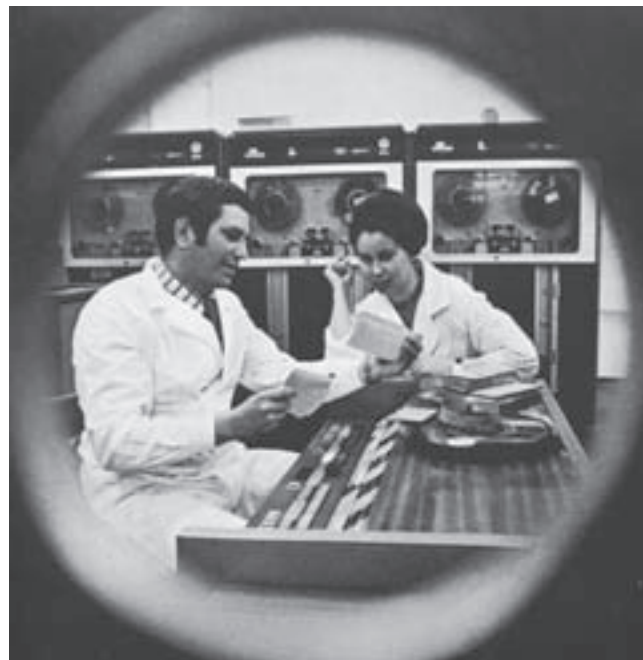
Tuo metu buvo pats išradybos pakilimas. Tada daug idėjų įforminome autoriniais pažymėjimais su išpūdiniais anspaudais ir sovietiniais herbais. Tik retai kam teko pasinaudoti kūrybos vaisiais. Naujovės niekam nebuvo reikalingos. Už įdiegtus išradimus reikėjo autoriui atlyginti, todėl visi, net ir artimi bendradarbiai, būdavo prieš juos. Tačiau kūrybos žmogus suranda kelius apeiti biurokratus ir begalinį žmonių pavydą. Aš projektavau mašinas taip, kad techniniai sprendimai būtų išradimo lygio. Išradimus formindavau „nuo sa-

ves“, kad niekas nesužinotų. Tik tada, kai mašina suprojektuota ir pagaminta, iškeliu išradimo pažymėjimą. Sakau: „Čia man priklauso.“ Vaje vaje, skandalas, pykčiai. Šitaip pavykdavo atsikovoti bent dalį autorinio atlyginimo. Dar viena kūrybos paskata – galimybė savo pasiekimus panaudoti moksliniame darbe, ginant disertaciją. Bet tai kita Golgota... nebesinori prisiminti. Reikia pastebėti, jog gaunant didesnę autorinį atlyginimą tenka teistis, niekas nesiryžta pasirašyti prie kelių tūkstančių rublių sumos. Gavus didelę sumą, tenka pasirinkti savo tolesnį kelią – arba pasidalyti su valdžia, arba keisti darbo vietą.

Neiškęsiu neaprašęs vieno gana juokingo epizodo iš panašaus teismo posėdžio. Atvykau į teismą dar nepasibaigus bylai apie nuvestą karvę. Teisėsi Vilniaus apylinkės žmonės. Viena pusė pasikvietė iškalbingą liudytoją. Kai toji pradėjo liudyti greitakalbe, tai liko sunku net susigaudyti, kaip ten buvo su ta karve. Tada atsistojo pagyvenęs nukentėjęsysis ir metė teisėjui:

– *Nievier, pan sudja, ty nieznaješ, eto takaja suka...* (Netikėk, ponas teisėjau, tu nežinai, ji tokia kalė...)

Man taip patiko tas posakis, pasakytas tokioje vietoje ir tokiu laiku, jog aš, kartais išsekus kantrybei, papasakodavau šį paveikslėlį. Įtampa atslūgdavo. ❧

Be pavadinimo. Nuotrauka iš knygos *Laikas. Tėvynė. Mes* (Maskva, 1976)

Apie tarnystę ir orumą

GUODA AZGURIDIENĖ

Apie tarnystę šiandien kalbėti nei įprasta, nei patogu. Kažkaip netgi nekorektiška. Žinia, nedemokratinė tai yra sąvoka, ir ne moderni. Žodis „tarnystė“ asocijuojasi su tarnais ir ponais, praeitimi, klasėmis, apribotomis teisėmis. Tarnas nuauna ponui batus ir paduoda šlepetes. Vargšas tarnas – toks sunkus darbas. Ne fiziškai, nuo tokio darbo esą nukenčia tarno orumas. Galvoju, kaip amžių amžiais tie ponų tarnai kelis kartus per dieną šlepetes paduodami be orumo gyveno? O Tėvynės tarnai kariškiai? O mokslo tarnai? Dievo tarnai? Be asmeninio gyvenimo, be savo nuomonės, tik paklusdami. Tiek žmonių be jokio orumo...

O gal šios tarnystės kažkuo esmingai skiriasi? Jei tarnauji šiaip žmogui, tai žema, o jei tarnauji mokslui, jau dora? Kaip gerai, kad šiandien gyvename civilizuotose ir moderniose, socialiai sureguliuotose visuomenėse, kur kiekvienas pats batus nusiuona. Bet ar tikrai taip? Ar niekam netarnaudamas žmogus yra oresnis ir laimingesnis?

Ta proga tenka susimąstyti, ką dėtų oriam žmogui šioje Žemėje veikti. Tikriausiai oriai sėdėti koją ant kojos užmetus ir ką nors neįpareigojamai kurti (nes kai tik pradedi dirbti ką nors sunkesnio, iš karto prarandi orumą). O gal oriai atkišti koją, kad kažkas kitas batus nuautų?

Vaikams įprasta manyti, kad jų darbas yra naudotis viskuo, ką jų tėvai, seneliai, darželis ar mokykla sukūrė. Ir yra teisūs – todėl ant savanaudiškų ir egocentriškų vaikų išmintingi tėvai nepyksta. Paauglystė – tai metas, kai imi suprasti, kad negali tik naudotis, turi ir duoti. O dar taip nesinori! To-

dėl gali tapti labai aršus, piktas ir nesukalbamas. Šiuo gyvenimo periodu kai kam orumas sužlunga vien pažūrėjus į vyresnius be paniekos, ką ir kalbėti apie kokias nors paslaugas. Kai pagaliau suvoki, kad žmogaus priedermė pirma duoti, o paskui gauti, tampi suaugusiu. Atsakingu.

Bet ne visi tampa. Kiti išmoks-ta taisykles, tačiau toliau sėkmingai mano, kad jie nusipelnę gauti, o visi kiti kažin kodėl (niekaip nesupranta, kodėl jiems toks klausimas nekyla) privalo visokias gėrybes bei patogumus teikti. Ypač valstybė: teises, privilegijas, garantijas... Jeigu kažko negauni – skundas, protestas, streikas ar Europos žmogaus teisių teismas. Kaip rodo plačiai nuskambėję pavyzdžiai, netgi labai gali laimėti. Keista, bet klausimas, kodėl turėtum gauti ir kas tie, kurie privalo teikti, praktiškai nediskutuojamas.

Taigi išsiaiškinome, kad manyti, jog tu niekam nieko neturėtum duoti, o tik gauti, yra nelogiška. Tačiau labai populiaru. Žmonių pasaulis pilnas pačių nelogiškiausių dalykų, todėl vargsta tie, kurie išimtinai intelektu pasikliauja – jų protas gauna smūgį po smūgio, ir to niekaip negali paaikškinti.

Socialiniuose moksluose, ypač ES mokslo bei politikos retorikoje, didžiausia vertė laikoma individo raiška visuomenėje. Tai tarsi tokia moderni laimės formulė – būti socialinėje įtrauktyje (*inclusion* taisyklingai verčiama „sanglauda“). Nesvarbu, kokia visuomenė, svarbu, kad „įtrauktas“. Juo labiau

individas integruotas į visuomenę, juo visiems geriau – ir valstybei dėl savo pavyzdingo piliečio, ir pačiam individui. Nes juk visuomenės pakraščiuose plyti socialinės atskirties pelkės, į kurias, jei tik žingsnis į šoną, tai tuoj ir įpuli. O ten jau galas. Nupulti į pelkes gali greitai. Tik nepasielk kaip kiti, jau ir keliauji į tą pusę. Baigei vidurinę – stok į universitetą. Nesvarbu kur, svarbu kad būtum sanglaudoje. Ir paskui turi viską daryti kaip visi, nes kitaip gali pradėti kelti grėsmę sau pačiam, o su savimi ir visuomenei.

Tačiau ta pati socialiai integruota Europa masiškai kenčia nuo depresijų ir kitų psichikos ligų. Serga toli gražu ne tik socialiniuose paribiuose esantys, bet ir patys „normaliausi“ europiečiai. Nors oficiali politika dar labiau kreipiama link socialinės „įtraukties“, akivaizdu, kad šis modelis neveikia. Sociumas negali suteikti žmogui pilnatvės ir padaryti jo laimingo. Netgi priešingai, žmogų taip aktyviai įtraukdamas jis nepalieka jam galimybės reikštis kituose lygmenyse. Todėl visai nestebina, kad žmonės jaučiasi nelaimingi ir nesupranta kodėl. Jiems ankšta ir visko maža, bet retas pagalvoja, kad išeitis yra visai kitur. Gal troškulys yra atiduoti, o ne paimti? Ir atiduoti savo noru, būdu ir pasirinkimu? Gerai, kad šis noras daugelio vis dėlto yra suvokiama-

mas – pastaraisiais metais ir Lietuvoje jaučiamas įvairiausių savanoriškų veiklų pagyvėjimas. Žmonės tvarko aplinką, lanko sergančius, ieško tėvų našlaičiams vaikams ir gyvūnams, gelbsti kultūrą, pastatus ir gamtą. Daro

tai tyliai, dažnai sunkiai, bet patys džiaugiasi ir kitus džiugina. Tačiau vis vien tokia veikla lieka išimtis, o ne norma. Tarnystė – tai tarsi hobis laisvu po darbo laiku.

O kodėl toks negalėtų būti darbas? Sakysit, tiek nemoka? Bet gal ir nemo-ka todėl, kad taip nedirbam? Juk gra-žos dėsnis toks: pirma įdedi, po to gau-ni. Nesvarbu, kokia tai veikla. Pirma paruoši žemę, pasodini grūdą, ir tik po kurio laiko užauga derlius. Pirma sun-kiai skiemenuoji raides, tik po to jo-mis pasinaudodamas perskaitai gra-žiausias pasakas. Pirma dirbi plytų nešiotuju, tik po to meistru tapęs gali darbdavį rinktis. Lygiai taip pat pirma investuoji pinigus į verslą ir tik po ku-rio laiko gauni dividendus. Tik valdžia turi madą mokesčius dar nuo nesu-kurto produkto paimti ir savo nuožiū-ra išleisti. Nenuostabu, kad Europos šalių turtingųjų klubas steigia savitar-pio pašalpos fondą – jie puikiai žino, kiek jau padarytų išlaidų nepadengta sukurtais produktais. Valstybes, kaip ir individus, apima depresija. Vadina-me ją ekonomine, nors veikiau ji yra politinė ir moralinė.

Bet kuo čia dėta tarnystė? Kai vals-tybės yra praskolinusios savo piliečių darbą (kelias kartas į priekį), kai patys žmonės prasiskolinę visomis prasmė-mis, kai visi svaigsta nuo politikų pa-žadų ir savo norų gyventi prabangiai, kai daugelis to nori iki drebulio ir skai-čiuoja kiekvieną svetimą kąsnį, gal tai ir logiška pabaiga. Liksi skurdžium ir reikės eiti kitiems tarnauti – tačiau tai juk žlugimas, fiasko. Niekaip netole-ruotina orumą žlugdanti būseną.

Pažvelkime į šią būseną iš kitos pu-sės. Grožinėje literatūroje galime ap-tikti ne vieną tarno prototipą, kupiną orumo ir pilnatvės. Gal manome, kad tai išimtis ar koks nereikšmingas šių laikų kultūrinis nukrypimas, o gal saviapgaulė? Jei saviapgaulė, tai nieko bloga. Jei žmogus save sugeba apgau-ti, kad jis yra orus, tai ko daugiau rei-kia? Jei jis jaučiasi orus, tai toks jis ir yra. Ar sutiksime su griežtaisiais femi-nistais, kurie mano, kad jeigu moteris nesijaučia diskriminuojama, tai ji la-

biausiai apgailėtina, nes nesupranta, kokioje baisioje būklėje gyvena?

Tarnystė kasdienybėje yra geriau-sia, ką žmogus savo veikla gali pa-siekti. Visai nesvarbu, kam tarnauji. Nebūtina tarnauti karaliui, kad bū-tum orus. Gali tarnauti pacientui, jei esi gydytojas (ką tikrieji gydytojai ir daro), gali tarnauti mokiniams, jei esi mokytojas, mokslui – jei esi tyrėjas, klientui, jei esi verslininkas. Kitaip geruoju ir neišeina. Jei mokytojas ne-tarnauja mokiniui, tai mokinys nieko neišmoksta, tik gauna diplomą (arba ir jo negauna). Jei gydytojas netar-nauja pacientui – pacientas nepagy-ja, tik sunaudojami paciento pinigai. Jei verslininkas netarnauja klientui – jo verslas anksčiau ar vėliau žlunga. Užmokestis ar pelnas eina savo ruož-tu – jei darbo užmokestis dėl valsty-bės reguliavimų negali nusistovė-ti laisvai pagal paslaugų kokybę, tai žmogus nebegali deramai tarnauti, nes yra pervargęs ir nuliūdęs. Jis turi rūpintis užmokesčiu, užuot rūpinęsis mokiniu, pacientu ar klientu.

Kyla klausimas, kam tarnauti turi politikai ir valstybės tarnautojai. At-sakymas turėtų būti visiškai aiškus, nes politikai prisiiekia tarnauti tau-tai, valstybės tarnautojai – pats žodis tai sako – valstybei. Tačiau retai taip vyksta. Dauguma politikų ir valsty-bės tarnautojų ateina ne tarnauti, o valdyti. Gal garsiai skambant himnui iš karto po rinkimų priesaika ne vie-nam išeina nuoširdi, tačiau vėliau sie-kiami daryti įtaką, gauti materialios naudos ar tiesiog būti svarbiam. Vals-tybės tarnautojai paprastai dangsto-si įstatymu. Jie tarnauja valsty-bei-įstatymui, o ne valstybei-žmogui. Pirmasis reiškinys paprastuoju būdu vadinamas biurokratija: pažiūri į po-pierius – viskas teisingai, pažiūri be popierių – nesąmonė.

Kuo žmonės Lietuvoje labiausiai nusivylę? Politikais. Tačiau su po-litikais jie susiduria labai retai. Su kuo jie susiduria dažnai – tai valsty-bės institucijos. Valstybės insitucijos dirba sau, nors ir prisidengia kokiais nors abstrakčiais žmonių interesais,

pavyzdžiui, vartotojų. Kas yra var-totojų interesas? Kiekvienas esame vartotojas ir mūsų interesai gali būti labai skirtingi. Tačiau vieni paklius į „ginamą“ vartotojo interesą, kiti ne-paklius. Labai nesunku atskirti, ar valstybės tarnautojas dirba žmogui – jei jis, gindamas abstraktų žmonių in-teresa, baudžia konkretų žmogų, nors galėtų jam padėti, akivaizdu, kad jis ne tarnauja, o valdo. Arba elgiasi taip, kad kartais ko nors neatsitiktų. Tarnystei baimė kliudo lygiai taip pat kaip ir puikybė.

Dar paprasčiau atskirti, ar politikas dirba sau, ar tautai. Pirmasis visada norės kontroliuoti ir valdyti. Puikiau-sias pavyzdys – institucijų pavaldumo skirstymas. Pusė, jeigu ne dau-giau, politikų sprendžiamų klausimų yra pasidalyti, kokios personalijos va-dovauja kokioms institucijoms, ir ko-kios institucijos kam bus pavaldžios. Institucijos politikoje – tarsi ginkluo-tė mūšio lauke. Skamba gana racio-naliai – noriu, kad ta institucija būtų man pavaldi, nes ja pasinaudodamas teisingai valdysiu (?!). Ir net nekyla klausimas, kad nebūtina ir net kenks-minga valdyti. Kad reikia tik netruk-dyti, išimtiniais atvejais padėti. Valdi-ninkų virtimo valstybės tarnautojais srityje atsiliegame labai smarkiai – ir nuo žmonių poreikių, ir nuo jų supra-timo, ir nuo kitų valstybių. Kopijuojamos išorinės formos nieko neduoda, nes mąstymas tebėra senas. Noras valdyti yra toks gajus, kad kartais net bangu pasidaro – jeigu šiandien atei-tų diktatoriškas režimas, kiek uolių savo valios vykdytojų čia rastų!

Tokiame kontekste sunku „parduo-ti“ tarnystę kaip patrauklią gyvenimo poziciją. Jeigu žmogui nesvarbu, kad valdytojo ir kontroliuotojo santykis kenkia pačiam darbui, gal jam gali būti įdomu, ką pačiam tarnui duo-da tarnystė. O ji duoda laisvę. Tar-nystė duoda laisvę suklysti ir bandyti vėl, laisvę būti išmestam ir pradėti vėl, laisvę nuo baimės neįtikti ir ne-patikti. Ir laisvę džiaugtis savo darbo vaisiais be jokių savigrauzų dėl įdėtų jėgų ar negautų pajamų. ❧

Nikolajus Mikhailovas ir Lietuva

NIJOLĖ LAURINKIENĖ

Prieš metus viename savo laiškų Nikolajus Mikhailovas, nė nenujausdamas jį patį po kurio laiko ištikslinančio egzistencijos lūžio, rašė: „Gyvenimas kartais ruošia mums tragiškas staigmenas“. Šį pavasarį, gegužės 25 dieną, mums visiems labai netikėtai netekome žinomo talentingo baltisto ir slavisto, profesoriaus Nikolajaus Mikhailovo. Tai įvyko šiaurės Italijoje, Udinės mieste, kurio universitete Mikhailovas daugelį metų profesoriavo.

Birželio 11 d. Mikhailovui būtų suėję tik 43 (gimė 1967 m. Maskvoje). Italijoje ir Slovėnijoje pastaruoju metu gyvenęs ir garsėjęs kaip daug žadantis mokslininkas jis nespėjo realizuoti daugybės savo mokslinių projektų ir idėjų. Viename slovėnų spaudoje neseniai skelbtų nekrologų jis palygintas su meteoru, ryškiai nušvitusiu slavistikos ir baltistikos padangėje ir netikėtai užgesusiu. Ypač daug iš jo tikėtasi slovėnistikos srityje.

Mikhailovas – garsios rusų filologės Tatjanos Civjan sūnus. Nuo 1985 m. Maskvos valstybiniame universitete jis studijavo klasikinę filologiją. Jau tuomet pradėjo savarankiškai mokytis lietuvių kalbos. Tais pačiais metais atvyko į Lietuvą ir čia įsitraukė į kraštotyriminę veiklą; dalyvavo *Ramvos* ekspedicijoje Mielagėnuose Ignalinos rajone. Po to kasmet iki 1990 m. dalį vasaros praleisdavo Lietuvoje. Kaip ekspedicijų dalyvis pabuvojo Ylakiuose, Papilyje, Sintautuose, Giedraičiuose, Gražiškiuose. Tuomet jau jis gerai

kalbėjo lietuviškai. 1989 m., Lietuvoje pradėjęs dvelkti atgimimo vėjams ir kilus susidomėjimui ja, Mikhailovas, dar būdamas penktakursis, ima dėstyti lietuvių kalbą Lietuvos ambasadoje Maskvoje. Kaip teigia tuometinė jo dėstomo kurso lankytoja, dabar žinoma mokslininkė Marija Zavjalova, jis turėjo savo metodiką, kaip per tris mėnesius išmokyti bet kokią kalbą. Kursas, anot jos, buvęs labai intensyvus ir per tris mėnesius buvę įmanoma išmokyti lietuvių kalbos gramatiką ir pradėti kalbėti. Beje, pats Mikhailovas mokėjo daugelį kalbų: be lietuvių, dar ir anglų, vokiečių, prancūzų, italų, olandų, slovėnų, serbų, taip pat lotynų.

Mikhailovo asmenybę ir mokslinius interesus nemaža dalimi formavo jo glaudūs ryšiai su Vladimiru Toporovu. Šis žymus baltistas ir slavistas buvo jo motinos disertacijos vadovas. Jo mamos ir Toporovo šeimos bendravo tarpusavyje ir gyveno panašių dvasinių vertybių atmosferoje. Toporovas nuo pat vaikystės Nikolajui darė didelę įtaką, apie tai jis kalba viename savo interviu:

Pamenu vieną gegužės 1-osios dieną, kai man buvo penkeri metai. Matydamas, kaip Maskvoje visi linksmynasi, žygiuoja su raudonomis vėliavomis, aš irgi panorau išeiti su raudona vėliavėle į kiemą. Toporovas kažkaip keistai pažvelgė į mane: „Brangus Nikolajau, tu, aišku, gali išeiti su ta vėliavėle, tačiau

turi žinoti, kad sovietų valdžia labai neteisinga. Nereikia niekam šito sakyti, bet nepamiršk...“ Ir šita ideologinė injekcija man tapo imunitetu. Paskui jau dešimtmečiui berniukui jis man pasakodavo apie Rusijos, Sovietų Sąjungos istoriją. Papasakojo ir apie Baltijos šalių okupaciją, apie lietuvių kalbą. O vieną kartą atnešė kažkokią seną lietuvininkų kalba parašytą knygą ir pradėjo su manim skaityti ir komentuoti. Tai buvo kažkokia daina iš XIX amžiaus apie Birutę. Įsivaizduojate, aš iki šiol šią dainą atsimenu: *Ant marių krašto, Palangos miestely, Kur mus išplėšė mūsų neprieteliai, Yr aukštas kalnas, Birute vadintas, Gražioms pušelėms gražiai apsodintas.* (*Respublika*, 2001-01-23)

Vėliau, jau tapęs mokslininku, Mikhailovas sudarė savo mokytojo straipsnių rinkinį *Baltų mitologijos ir ritualo tyrimai*, kuris Erdvilo Jakulio buvo išverstas iš rusų kalbos ir 2000 m. išleistas Vilniuje *Aidų* leidyklos. Knygos pabaigoje paskelbęs Toporovo laišką, rašytą 1991 m. sausio 13 d. kartu su Pavėlu Grinceriu, kuriame pareiškiamą apie atsisakymą valstybinės premijos dėl Pabaltijyje vykdomos prievartos, Mikhailovas, šiltai kreipiasi į Lietuvos žmones: „Rašau tai iš Italijos, mano mieli lietuviai [...], kad pagerbtute didelį mokslininką ir kuklų žmogų, kuris tikrai daug padarė „jūsų ir mūsų laisvei““. Čia prisimenama ir Pelesos ekspedicija 1979 m., kurioje Nikolajus, dar vaikas, buvo kartu su mama. Tada, atvykusi į Pelesą susitikti su Toporovu, nė nenujaučiau, kad nemažai teks bendrauti ir su tuomet dar berniukščiū Kolia, vėliau minėtos rinktinės baigiamajame žodyje prisiminusiam, kaip į mokyklos internatą, kur tuo metu gyveno mokslininkai, įsiveržė tada masiškai išgasdinę Varanavo saugumiečiai patikrinti ekspedicijos dalyvių dokumentų (buvau to liudytoja).

1989 m. baigęs Maskvos universitetą, Mikhailovas, nenorėdamas gyventi Rusijoje, išvyko į Italiją, mat ten turėjo nemažai draugų. Pizos universitete šešerius metus dėstė rusų kalbą. Po to, gyvendamas Olandijoje, parašė disertaciją apie slovėnų rankraščius ir ją apgynė Leideno universitete. Disertacijos pagrindu parašyta knyga *Frühslowenische Sprachdenkmäler* išleista 1998 m. Amsterdamo. 1998 m. laimėjęs valstybinį konkursą, jis tampa Udinės universiteto slovėnistikos katedros profesoriumi. Slovėnistika, ypač slovėnų mitologija, taip pat laikoma archajiška, buvo dar viena sritis, kuri domino Mikhailovą ir kur jis nemažai nuveikė. Jo sudarytas italų–slovėnų ir slovėnų–italų kalbų žodynas buvo išleistas šešis kartus Milane nuo 1996 iki 2007 m. 1998 m. Madride publikuojama Mikhailovo studija vokiečių kalba *Baltische und slawische Mythologie*, kur ne tik baltų, bet ir slovėnų mitologijai skiriamas didelis dėmesys. Jausdamas simpatiją slovėnams ir savo gyvenimą nemažai dalimi susiedamas su slovėnistika, jis vis dėlto emociškai pirmenybę teikė Lietuvai: „Taip, aš myliu Slovėniją, myliu Italiją, bet niekada neišduosiu pirmosios meilės. O pirmoji, žinoma, yra Lietuva. Gal todėl, kad ta meilė iš vaikystės. Gal todėl, kad ji prasidėjo nuo Toporovo...“ (*ibid.*).

Mano ir Nikolajaus mokslinis bendradarbiavimas prasidėjo 1997 m., po to, kai jis man parašė laišką, kažkodėl vokiečių kalba, kviesdamas parašyti straipsnį besikuriančiame tarptautiniame moksliniame leidinyje *Studia Mythologica Slavica*, kuris buvo numatomas leisti Liublianoje, Slovėnų mokslų ir meno akademijos Slovėnų folkloro instituto (vyr. redaktoriai – Mikhailovas ir Monika Krojej; pirmasis tomas išėjo 1998 m.). Šiuo leidiniu buvo numatoma telkti slavų mitologinės tradicijos tyrinėtojus, tačiau tuo neapsiribota, buvo ketinama įtraukti į leidinį ir baltų mitologijos studijas. Kadangi specialių, mitologijos problematikai skirtų tęstinių ar periodinių leidinių Europoje yra nedaug, jis at-

rodė būsiąs perspektyvus (tai vėliau iš tiesų pasitvirtino). Aš Nikolajui pažadėjau parašyti straipsnį (vėliau jau mes susirašinėjome lietuviškai) ir nusiunčiau jam savo tuomet dar šviežią, nesenai paskelbtą tyrinėjimą apie Perkūną, kurio recenziją Nikolajus netrukus publikavo leidinyje *Res Balticae*. Pastarasis baltistikos tarptautinis periodinis leidinys, kuriame daugiausia dėmesio skiriama baltų kalbotyrai, mitologijai, tautosakai ir etnografijai, buvo pradėtas leisti 1995 m. Pizoje Mikhailovo ir Pietro Umberto Dini iniciatyva. Baltistika, kaip žinoma, Italijoje turi gana tvirtas tradicijas, kurias

savo veikla sutvirtino bei tęsė, bendradarbiaudamas su šios šalies baltistais, ir Mikhailovas (italai yra leidę pirmąjį pasaulyje baltistikos žurnalą *Studi Baltici*, 1931–1969).

Akis į akį su Nikolajumi pirmą kartą susitikome 1999 m., kai jis viešėjo Lietuvoje. Susitikę Vilniuje, iš karto turėjome daug kalbos: aptarėme mitologijos tyrinėjimo situaciją Lietuvoje, kalbėjomės apie Udinės universiteto ir Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto, kuriame dirbau, bendradarbiavimo galimybę, apie mus dominavusius baltistikos ir slavistikos leidinius ir šios sferos autoritetus Maskvoje ir

Nikolajus Mikhailovas Venecijoje. 2009 m. lapkritis. Marijos Zavjalovos nuotr.

Italijoje. Šašajos tokiame lygmenyje su šiuo labai intelektualiu žmogumi išliko iki pat praėjusio lemingojo Nikolajui pavasario.

Gražūs tarpusavio santykiai Nikolajų siejo su jo motina Tatjana Civjan, ne tik asmeninėje, bet ir mokslinėje plotmėje. Civjan – Slavistikos instituto Tipologinės ir lyginamosios kalbotyros skyriaus darbuotoja, šiam skyriui priklausančio Baltų-slavų tyrimų centro narė, tyrinėjanti Balkanų mitologiją ir folklorą, etnokalbinius ryšius, graikų ir rusų literatūrą. Baltų-slavų ir ypač pietų slavų arealas lingvistiniu ir dvasinės kultūros požiūriu buvo tiek Civjan, tiek jos sūnaus tyrimų objektas. Tiesa, baltų ryšiai su slovenais minėtose sferose menkai tyrinėti, tad čionai Nikolajus ėjo beveik nepramintu taku. 2004 m. Druskininkuose vykusioje tarptautinėje konferencijoje (kurioje dalyvavo su pranešimu ir Civjan) jis, remdamasis baltų ir pietų slavų komparatyvistinėmis studijomis, perskaitė pranešimą „Lietuvių kosmogoninės saktmės ir slovenų kosmologiniai pasakojimai iš Mengešo ir Šiškos“, mėgindamas rekonstruoti kosmogoninio promito (*der Urmythos*) fragmentus. Nikolajus su savo motina yra kai kurių mokslinių darbų bendraautorai. 2006 m. gruodžio 19 d. vykusiuose Toporovo skaitymuose Maskvoje jie abu skaitė drauge parašytą pranešimą „Rauda boružei (V. N. Toporovo straipsnis ir Marcelijaus Martinaičio eilėraštis)“ (vėliau jis buvo paskelbtas leidinyje *Балто-славянские исследования*, XVIII, 2009), kur Martinaičio eilėraščių interpretavo *sub specie mythologicae*; jo poezijoje atsispindinčio pasaulėvaizdžio šaltinių išvėlgė tautosakoje ir tam tikruose archetipuose, sykiu laikydami poetą ne tik tradicijos sekėju, bet ir jos profesionaliu tyrinėtoju. Po konferencijos mus, svečius iš Lietu-

vos, vakarienei pasikvietė Nikolajus ir Tatjana Vladimirovna į savo namus. Jų namai miesto centre prie *Spasa Preobraženija na Peskach* cerkvės (pro langus buvo matyti išpūdingi jos kupolai), dvelkė aukštosios rusų inteligentijos dvasia: pilni knygų, senovinių paveikslų, kuriuose, beje, vaizduoti ir kilmingi Nikolajaus seneliai. Nikolajus pats paruošė vakarienę ir patarnavo prie stalo, o mus gaubė maloni nuslūgstančios įtampas ir dar neišblėsusių konferencijos išpūdžių nuotaika.

Kalbant apie Mikhailovo baltų mitologijos tyrinėjimus, minėtini du jo straipsniai lietuvių kalba, paskelbti žurnale *Liudies kultūra*: „Baltoslavų mitologija – baltų ir slavų mitologija – slovenų mitologija: Keletas terminologinių pastabų“ (iš slovenų kalbos vertė Laima Masytė, 2001, Nr. 1) ir „Baltų mitologijos tyrinėjimų esama padėtis“ (iš vokiečių kalbos vertė Dainius Razauskas, 2003, Nr. 4). Mikhailovą ypatingai domino baltų mitologijos šaltiniai, jų panaudojimo galimybė ne tik baltų, bet ir jiems artimų slavų, o galiausiai ir indoeuropiečių archainės kultūros rekonstrukcijose. Viename paskutinių savo laiškų jis teigė, jog atsidėsiąs Jono Lasickio veikalo apie žemaičių dievus, vieno reikšmingiausių baltų mitologijos šaltinių, studijoms. Jis laikė aktualiomis ne tik šiame ir kituose šaltiniuose pateikiamos mitologinės informacijos autentiškumo, bet ir retsykais pasitaikančias jos hiperkritiško vertinimo, tos informacijos bešališko atmetimo, neįžvelgiant joje racionalaus grūdo, apraiškas.

Pastaraisiais metais Mikhailovas dirbo ganėtinai sparčiai ir produktyviai. Jam talkinant 2002 m. buvo išleistas (Liublianos universiteto Filosofijos fakulteto etnologijos ir kultūrinės antropologijos skyriaus) Toporovo knygos *Slavų priešistorė* vertimas į

slovenų kalbą. Tais pačiais metais Trieste išėjo Mikhailovo knyga slovenų kalba *Mythologia slovenica: slovenų pagonių palikimo rekonstrukcijos bandymas*. Kapodistrijoje (Slovenijoje) šį pavasarį jis skaitė paskaitas apie slovenų rankraščius.

Lietuvoje Nikolajus turėjo būrį draugų, su kuriais vienokiu ar kitokiu būdu palaikė ryšį. Šią vasarą jis ketino atvykti į Lietuvą, jau buvo nusipirkęs lėktuvo bilietą („Jeigu viskas bus tvarkoje, atvyksiu liepos 14 ir būsiu iki rugpjūčio 27 d., tikrai tikiuosi, kad galėsime pasimatyti vasarą ir aptarti mus dominančius bendradarbiavimo reikalus“). Nikolajus buvo „dūšios žmogus“, jo asmenybė žavėjo tikru nuoširdumu, o sykiu ir kuklumu, taip pat atkaklumu ir atsidavimu savo veiklai (universitete neretai dirbdavo nuo ryto iki vėlyvo vakaro, kartais visą dieną išbūdamas nepietavęs), jautrumu, betarpiškumu ir emociingumu, net ekspresyvumu, gebėjimu gyventi su polėkiu (prisimenu, kaip kartą Vilniuje išėjęs į senamiestį tarė: *Гулять так гулять!*). Jis sekė Lietuvos politinį gyvenimą, reaguodavo į daugelį mūsų kultūrinio gyvenimo reiškinių – knygas, konferencijas, rašydamas recenzijas (apie Norberto Vėliaus *Baltų religijos ir mitologijos šaltinius*, Gintaro Beresnevičiaus knygas; man įsiminė šiltas jo parašytas Kazimiero Eigmino, su kuriuo kartu vaikščiojo ekspedicijose, nekrologas) ar laiškais išsakydamas savo nuomonę.

Su širdgėla tenka apgailestauti, kad iš tiesų Nikolajus ne laiku išėjo iš šio pasaulio, – palaikant su juo ryšį ir jaučiant jo palaikymą bei entuziazmą galima buvo vystyti prasmingą veiklą baltistikos ir baltoslavistikos plotmėje. Lietuva ne tiek jau daug yra turėjusi tokių nuoširdžių ir jai pasišventusių, aukšto intelekto bei jautrios, jį mylinčios širdies bičiulių. ☞

Po dvidešimties metų: ar šito tikėjomės?

Kūrėme Lietuvą – sukūrėme Europą

EGIDIJUS VAREIKIS

Minėdami Baltijos kelio dvidešimtmetį prisiminėme, kad anuomet buvome naivūs idealistai, mat tikėjome, kad tereikia duoti Lietuvai laisvę ir ji taps pavyzdžiu šalies be melo, nusikalstamumo, be didžiųjų socialinių problemų.

Šiandien laisvos Lietuvos gyventojai labiausiai už viską nepasitiki visomis trimis valdžios grandimis, nepasitiki tiek, kad kuria alternatyvią valdiškąjį teisinę sistemą, kur herojumi tampa žmogus su šautuvu, su jo pagalba nustatantis, kas teisingas, kur minia sprendžia, kas turi globoti vaiką ir t. t. Kaip čia neprisiminsi Šv. Rašto, pasak kurio panaši minia, taip pat nekenčianti valdžios, reikalauja, kas turi būti paleistas, o kas nukryžiuotas. Taigi ir šio teksto klausimas įprastas – džiaugtis laisvės dvidešimtmečio pasiekimais ar liūdnei suukti „Ne to tikėjomės!“ Atsakymas, kodėl taip įvyko, nėra labai sudėtingas, – kur kas sunkiau išsiaiškinti, ar galėjo būti kitaip.

Alternatyvios visuomenės, alternatyvios teisės, net alternatyvios (paralelios) vertybių sistemos formavimasi, pasak politikos teoretikų, lemia kelios sąlygos. Pirma, tai diktatūra, jėga primetanti visuomenei savo ideologiją ar gyvenseną. Taip buvo sovietmečiu, todėl ne vienas mūsų pripažįsta turėjęs dvi istorijas, dvi biografijas, du gyvenimus. Antra, tai nepasitikėjimas oficialių autoritetų galimybėmis garantuoti administravimą, teisingumą, saugumą. Statistika nemeluoja: pasitikėjimas valdžia, valstybe, siste-

ma pasiekė sunkiai įsivaizduojamas žemumas.

Lengviausia pasakyti, kad kalta valdžia, bet bandykime pradėti nuo pradžių, juolab kad tai nėra vien Lietuvos bėda.

Per dvi dešimtis metų atėjome į Europą, kuri turėjo būti mūsų svajonių Europa. Lietuvos Sąjūdis atvėrė galimybę kurti vertybių bendruomenę, besiskiriančią nuo sovietinės, kuri buvo nepriimtina, pasenusi, neefektyvi ir demoralizuojanti. Sovietinių lyderių kuriamas „naujasis žmogus“ arba *homo sovieticus* pasirodė kaip nudvasintas, racionalus vartotojas, su sovietine valstybe sudaręs nerašytą sutartį, kuri reišė, kad jis, žmogus, yra užsitarnavęs imti iš valstybės, kas tik įmanoma ir to reikalauti. *Homo sovieticus* nebuvo savo šalies patriotas, nebuvo ir jos ideologijos gynėjas.

Taigi beveik ir neturėjome alternatyvos. Nė nieškojome. Vakarų Europos civilizacija atrodė mums galinga, morali ir patraukli, tačiau atėję į ją, radome greitai senstančią, prarandančią buvusios garbės ir moralės likučius. Juk europiečiai buvo tie, kurie iškėjo, kad gyventi geriau reiškia viso labo gyventi lengviau ir saugiau. Padaryti gyvenimą lengvesnį ir saugesnį leido būtent vakarietiškos technologijos, bendrojo vidaus produkto augimas ir rinka. Per kelis šimtmečius jie ir kitoms civilizacijoms (beveik) įrodė, kad technologijomis kartais remtis geriau nei dvasinė-

mis vertybėmis. Visas pasaulis buvo įtikintas, kad gyventi gerai – tai gyventi pagal euroatlantinį gerovės modelį. Ypač mes. Europos integracija ir atitiko tokią ideologiją. Norėjome būti modernūs europiečiai, nors realiai tapome postmodernūs. O tai visai ne tas pats. Vakarų civilizacija atrodė kitaip, tačiau vėliau išryškėjo ir jos silpnosios pusės, kurios dabar mums ir yra ta didžioji problema. Taigi per pastaruosius dvidešimt metų Lietuva išgyveno visai Europai būdingus procesus, kurie, tiesą sakant, buvo matomi jau ir tada, kai pradėjome savo „grįžimą“ į Europą. Tačiau tuomet jie atrodė nereikšmingi, veikiau ingnoruoti, nei priimtini domėn.

Visuomenės nusivylimo priežasčių ir galimų pasekmių analizė dar neatlikta. Adamas Michnikas amerikietiška žurnale *Dissent* sako, kad didelis nusivylimas atėjo todėl, jog vilčių būta nepaprastai didelių. Pokomunistinė transformacija buvo kur kas sudėtingesnė nei ne kartą stebėtos transformacijos iš diktatūros į demokratiją Lotynų Amerikoje ar Azijoje. Komunizmas buvo totališkesnis už šiaip kokią diktatūrą, tad galbūt jam įveikti reikia daugiau kantrybės? Ypač turint galvoje, kad iš komunizmo ateina itin vertybiškai suluošinti žmonės. Kadangi žmonių luošumo lygis skyrėsi, tai susipynęs su pliuralizmu jis sukūrė didesnę nei įprasta politinių nuotaikų mozaiką. Visa tai yra daug sudėtingiau, apie ką ir pa-bandysime pasiaiškinti.

Niekai nenuslėpsime, kad labai tikėjome demokratija. Ne tik kaip alternatyva totalitarizmui. Tikėjome jos universalumu. Pastarasis dvidešimtmetis europiečiams įrodinėjo (gal net įrodė), kad demokratija nebūtinai yra geriausia bendrijos funkcionavimo forma. Ji net tampa anachronizmu, kuris, sukurtas kaip kovos instrumentas ir simbolis, pototalitariniame pasaulyje natūraliai nebetenka savo reikšmės.

Garbė buvo labai svarbi konkurencijoje su jokios

garbės neturėjusia sovietine sistema, nes žmogiškos simpatijos garbingai sistemai pridėjo nemažai politinio kapitalo. Tačiau kai sovietinės sistemos neliko, garbinga ar perdėm morali politika nebereikalavo sau tokios išskirtinės pagarbos. Priimtinesnė ir efektyvesnė pasirodė politika, plačiau vadinama pragmatine. Garbės kodeksas Vakarams nebedarė efekto.

Demokratijos devalvavimo pasekmės liūdnos – šalys, net ir nemanančios tokiomis būti, yra vertinamos vienodai su puoselėjančiomis demokratines vertybes. Kadaisė nepasidavę naftos embargui, šiandien lengvai pasiduodame net grasinimams apie jį. Kadaisė Europa siūlė neerzinti Rusijos, kad ji nepradėtų karo. Dabar negalima erzinti Rusijos, kad ji neužsuktų kranelių, neblokotų kelių, tiesiog kad neimtų keiktis... Mums tai labai blogai ir ta prasme, kad suvokiame, jog vertybės, kurių padedami atėjome į Europą, – visai ne vertybės; jų niekam nereikia, mes tiesiog kvailiai, kad giname Gruziją, o ne rūpinamės, kad vamzdžiu tekėtų kaprizingo kaimyno siurbiamą nafta.

Moralė ir demokratija Šaltojo karo metais atrodė neatskiriamos, nors teoriškai tai nebūtinai susiję dalykai. Tai yra morali politika nebūtinai turi būti demokratiška (klasikiniu supratimu) ir *vice versa*. Demokratija ne kartą demoralizavosi – Graikijoje, Romoje, Renesanse, prieskario Europoje. Machiavelli sakė, kad politiko veikla turi būti efektyvi. Garbė politikoje dažniausiai susijusi su dogmatišku žodžio laikymusi, efektyvumas – su lankstumu, kuriam būtina ne tik žodžio, bet ir įsitikinimų kaita. Garbingasis veikia remdamasis daugiau senomis pažiūromis, efektingasis – naujomis. Tokia šiandienos tiesa (ar „tiesa“?). Prisiminus Zbigniewo Brzezińskiego *Nebevaldomą pasaulį*, galima sutikti, kad iš esmės Rytų tapsmas Vakaraus yra ne kokia nors vertybinė, o gryniausia techninė problema.

Antra – teisės kuriozai. Tikėjome

tarptautinės teisės principais ir apskritai žmogaus teisėmis. Per dvidešimt metų suvokėme, kad teisė nebesugeba ginti civilizacijos pasiekimų, tampa autarkišku ir formaliu, bet nebūtinai realiu ir akivaizdžiu teisingumu. Įstatymo raidė, tapusi stabu pati sau, išgyvena sąstingio ir naujovių paieškos baimės laikotarpį. Pastaraisiais metais atsiradusios teisės naujovės – tai ne neteisėtas laisvės kovotojų gynimas, o veikiau pastangos legalizuoti gimusių ir negimusių ar mirštančių žudymus, įvairias seksualines pramogas, išžeidimus dėl kryžių ar kokių nors tautinių simbolių. Teisė, turėjusi būti mūsų vertybių gynimo instrumentu, tampa savaimine problema.

Dar vienas europinis nusivylimas – tautinės valstybės saulėlydžio požymiai. Nėra ko slėpti: tarp daugelio neapykantos sovietiniam režimui elementų buvo ir tai, kad jis slopino mūsų tautinę savimonę. Šiandien plečiasi baimė, kad jei ES jo ir neslopina, tai mažų mažiausiai ignoruoja. Jau nebesusigaudome, kur esame – tarp tradicinio nacionalizmo, integracinio supranacionalizmo ir teorinio federalizmo, o tai rodo, kad nenorinti keistis valstybė nesugeba daryti to, kam buvo pašaukta. Tad ar tokia valstybė reikalinga?

Labai klaidingas, bet gajus yra įsitikinimas, kad teisėsauga gali garantuoti tobuli įstatymai ir šventas jų laikymasis. Tokia pati iliuzija brukama Rytams, ketinantiesiems integruotis į Vakarus. (Nors neabejoju, kad įstatymai turi būti ir privalo veikti.) Labai klaidingas ir taip pat gajus įsitikinimas, kad europiečiai yra laimingi, nes išrado labai puikią valstybės formą – gerovės valstybę. Apskritai gerovės valstybė – stiprus valstybinis sektorius – verčia žmones, net to ir nenorinčius, paklusti visuomenės daugumos konformizmui. Gerovės valstybėje solidarumas virsta solidarumu per prievartą – valstybė sprendžia, kiek privalome būti solidarūs. Vėliau toks pseudosolidarumas nesunkiai

deformuojasi į politinę apatiją, nihilizmą. Solidarumas, virtęs valstybine prievarta, tampa nemoraline kategorija. Gerovės valstybė, kurios tikslas palengvinti gyvenimą šeimoms ir nepasiturintiems žmonėms, prisidėjo prie šeimos instituto krizės, nes solidarumą pakeitė centralizuota socialinės paramos sistema.

Savita suminėtų reiškinų išvestinė yra bendra vertybių sistemos demoralizacija. Šiandienėje Europoje religijos principus pavertus viso laisvalaikio pomėgiu griūva visa vertybių tradicija. Mes tebetikime Dievu, tačiau vis labiau suvokiame, kad gyvenime laimę ar nelaimę lemia ne tikėjimas (kaip turėtų būti), o šalies ekonomikos būklė, biudžeto subalansavimas ir panašiai. Komunistai prieš tikėjimą kovojo. Europiečiai nekovoja, tačiau ignoruoja, jiems lengviau gyventi iš išskaičiavimo, negu iš meilės.

Galų gale darosi nebeaišku, ką turime puoselėti ir saugoti: tradicines dvasines vertybes ar tik žmonių gerovę? Galvojant apie saugumą lieka nebeaišku, kas svarbiau: kasdienė gerovė ar ilgalaikis saugumo jausmas. O kur dar visos grėsmingos ir nepaslančios institucijos, kurių suburokratėjimas – jau ne pasaka, bet tikrovė?

Kurioziška tai, kad žmonės, nekenčę komunizmo, vis dėlto buvo įpratę ir mokėjo jo sąlygomis gyventi. Tad turi pagrindą tvirtinimas, jog norėta gyventi taip pat, tik jau be Komunistų partijos vadovavimo. Tą išnaudojo naujieji diktatoriai Rytų Europos kraštuose, ypač Vidurinėje Azijoje, labai greitai ir sėkmingai atkūrę sovietinę represinę sistemą, tik perdažytą nacionalinėmis spalvomis. Taigi ir Vakarų, ir Vidurio Europa džiūgaudamos, kad fukujamiška istorijos pabaiga atėjo be rimtesnio kraujo praliejimo, niurnbergų ir jaltų, tapo šios istorijos pabaigos aukomis. Sukūrėme Europą Lietuvai, nors manėme kuriantys Lietuvą Europai... Viskas kaip ir logiška, ta pati civilizacija, kurios mums taip reikėjo. Tačiau jau ir truputį ne ta. ❧

Laukas, pieva, kelias, upė...

Kokio nacionalinio diktanto tikisi visuomenė?

SKARUTIS DALGĖ

Už lango netylant šventiniam laisvės atgavimo dvidešimtmečio šurmuliui, norėtuši dar kartą trumpam sugrįžti į užmarštin jau benugařmančius Tėvynės vardo tūkstantmečio metus. Į kokią dirvą krito tautinės atminties grūdas? Ar iš tiesų viską padarėme, tesėdami Anapilin nužengusių tautos didžiaviryių priesakus? Bent jau dėl gimtosios kalbos? Būkim atviri – anaipol. Pasitelkime vieną pavyzdį – tautos raštingumo varžytuvės – tautinį diktantą. Ne man spręsti, kam ūmiai šovė į galvą tokią prōga surengti smagiausio ištiktuko rinkimū. Ir šė koks nugaletojas – rengėjų trumparegiškumas pradžiugino ne vieną nepraustaburnį. Argi galima tōkius dalykū. patikėti žiniatinklio patamsių gaivalams? Negi pasigedome išmanių kalbos vyrų ir moterų? Juk tūkstantmečio prōga tiesiog prašyte prašėsi tautinio skaitvardžio rinkimai. Neabejoju, kad ir sąmoninga tautos dalis savo balsus būtų atidavusi už tūkstantį. Ta prōga tautiniū būtų buvęs skelbtinas ir didžiųjų kunigaikščių laikus siekiantis to paties pavadinimo stalo žaidimas. Pasityčiojimu išvirto ir šiųmečiai tautinio veiksmazodžio rinkimai. Tokiā prōga kur kas pravarčiau būtų buvę paskelbti tautinį nepriklausomybės dvidešimtmečio

linksni ar būdinį. Neabejoju, kad kilmininkas būtų tapęs tikru postūmiu tautos savimonės ugdymui – ypatingu aukštosios, galbūt net Senąją Romą siekiančios tautos kilmės priminimū. Vargu ar rastuši dar kita linksniuojamųjų kalbos dalių nepraradusi kalba, kuri rišliame, skambiame sakinyje vieną greta kito galėtų išdėstyti tiek daug kilmininkų. Ar ne per dažnai užsimirštame, kad turime kuo didžiutis? Dėl tautinio būdinio vardo

varžytuši dar Simono Daukanto aprašytieji kalnėnų ir žemaičių būdo patyrimai: vargte, širste, smerkte. Įsiklausykime, tokiōs kalbōs dalies neturi nė viena kita mums gimininga tauta. Visuomenė turėtų ir daugiau ko pasiūlyti raštingiausių Lietuvos žmonių varžytuvių sumanytojams. Juk mūsų protėvių kalba atliepia pačius giliausius tautinės kultūros virpesius, prasiskvėbia net į mitologijos podirvį. Tarsi rauda virpa tautos dainiaus raiškiai skaitomo eilėraščio gėvastis: laukas, pieva, kelias, upė, tėvo dalgis, motinos skara, duoną raikančios rankos... Jis nesutrumpins nė vieno ilgojo nekirciuoto balsio prieškirtiniame skiemenyje, o daugiskaitos galininkė neužmirš nukelti kirčio į galūnę. Visos priegaidės skiriamos taip tiksliai, tarsi skambėtų senojo Vilniaus krivio giesmė, tarsi šauktų tautą patsai Šventaragis... Tōkios akimirkos vis retesnės... Būtų jų daugiau, jei tautinio diktanto rengėjai neslėptų nuo visuomenės visōs žodžio „raštingas“ reikšmės. Atsiverskime žodyną: raštingas – „mokantis skaityti ir rašyti“. Nejaugi ir toliau Lietuvos raštinguoliais vadinsime vien taisyklingai rašančiuosius? Žinau, ką man atsakysit: tōkio papročio laikosi Prancūzijos, Olandijos ir Lenkijos diktantų rengėjai. Tik ar jums neatrodo, kad šitaip mechaniškai kopijuodami Vakarų „mokslā“ vienā dieną mūsų gatvėse sulauksime ir kalbos ištivirkėlių eitynių?! Juk rašybos ir skyrybos taisyklės pagaliau nesunkiai išmokstamos, tarsi lengvai nuspėjami kryžiažodžių klausimai. Bet ar kas nors girdėjo tuos žmones balsu skaitant diktanto tekstą? Ar jie tikrai moka tiñkamai ištarti *dvęsta, gąslūs, pūzras, vėikiai, rėškiant*? Ko vėtas toks raštingumas? Juk ir dainingu kraštu vadinama tik ta šalis, kurioje žmonės visų pirma geba dainas išgirsti ir tik po to

Nacionalinio diktanto plakatas. 2010

joms pritarti. Tokià turėtų būti ir Lietuva. Be taisyklingos tarties, kirčiovimo dalykų negali būti jokiòs kalbos apie žmogaus raštingumą. Prisiminkime spaudos draudimo laikus – motinos, pasisodinusios vaikus prie ratelio, visų pirmà mokė juos raideles pažinti ir rašikiai žodžius paskaityti. Rašybos įgūdžiai atsirasdavo daug vėliau. Net ir nelengvais tarybiniais metais, kalbos daržyno darbininkams uòliai darbuojantis ugdant jaunąją kartà, jau pirmaklasiai išbandydavo jėgas gimtojo žodžio ir raiškiojo skaitymo vakaronėse. Šiandien visa tai nepelnytai nustuñta į pašalį. Tarsi nebūtų žmonių, galinčių tiksliai įvertinti skaitovo tarties trūkumus: ilgųjų ir trumpųjų balsių, priegaidžių skyrimà, kirčiuočių išmanymà, fizinę kalbos padargų pasirengimà sąlyčiui su protėvių kalba. Žinoma, gimtosios kalbos tartis ne kiekvienam įgimta. Reikia ryžto, pastangų, pasiaukojimo. Kà gi pasakyčiau jaunam žmogui dėl deklasuotų tėvų, aplaidžių pedagogų ar prasčiokų drau-

gų taip ir neišmokusiam taisyklingos, švarios kalbos? Jaunuoli, tai tarsi sunki liga. Reikia specialistų pagalbos. Įvertinę tavo žinių lygį, kalbos padargų išsivystymà, jie pasiūlys tiesų kelià į neprikaištingà gimtosios kalbos tartį. Kas diena atlikdamas būtinuosius tarties pratimus, gilindamasis į kalbos praktikos patarimus, užrašų knygelėje pasižymėdamas artimųjų daromas kalbos klaidas, sulauksi valandos, kai kitaip kalbėti jau negalėsi. Pajusi žodžio ir minties laisvę, pasibjaurėjimà kalbos susintojų ýdomis ir norà jas taisyti. Štai tuomet tavęs lauks tikrasis gyvenimo diktantas – nuolatinės taisyklingos tarties ir rašybos varžytuvės. Kiekvienà dieną. Tokiè kaip tu neliks nepastebėti.

P. S. Prabilus į jaunąją kartà, nejučia sukirbo dar kelios pastabėlės dėl to, kas aukščiau pasakyta. Nemanau, kad patikėjote jums brukamu paaiškinimų surogatù, esà *pýst* tóra viso labo nekalta, ekspresyvi tarmybė. Užkalbinkite gatvėje pirmà sutiktà ka-

sininkę, valstybės tarnautojà ar vaitininkà ir netruksite sužinoti, kokių klodų jie sudeda į šį žodį. Jei jau tokia padugnių kalba įteisinama viešumoje, nesistebėkime, kad ir *Landsbergis* tampa neįkandamu riešutėliù gimtosios tarties mankurtams, nors dalis jų ir skelbiasi esà rašybos ir skyrybos taisyklių žonglieriai.

Koks gi čia raštingumas, jei prie sunkiausių žodžių diktanto dalyviai priskiria ir *áčiu*, ir *vašėlį*, ir *dryksta*, ir netgi *brìgzti* su *ketúrpėsčiu* tėvu. Be nuolatinų tarties pratimų net ir geros valios žmogus nevaliòs įveikti net ir ne tokių nuo vaikystės įprastų, motinos meile alsuojančių žodžių.

Vilties spindulėlis įspįsta nebent dėl paties paskutiniojo diktanto teksto kūrėjų. Vargu ar visoje mūsų literatūroje atsirastų švaresnės ir natūralesnės kalbos pavyzdžių. Eiliniai rašytojai, pernelyg dažnai pasiduodantys pagundai išileisti kokį puskalbės vārputį ar puvėsiu trenkiančią tarmybę, to niekada nesupras. ❧

Rūta Janonienė BERNARDINŲ BAŽNYČIA IR KONVENTAS VILNIUJE

Knyga norintiesiems geriau pažinti Vilniaus praeitį, įsigilinti į vienos iš populiariausių Lietuvoje veikusių vienuolių kultūros paveldà ir nuostabų šio paveldo paminklą – Šventųjų Pranciškaus ir Bernardino bažnyčią.

Apie bažnyčioje buvusius, prarastus ar iki dabar išlikusius meno kūrinius, jų sukūrimo aplinkybes, paskirtį ir likimą pasakojama žvelgiant per konvento istoriją, vienuolių dvasinio gyvenimo idealus, bendruomenėje puoselėtas tradicijas ir pamaldumo praktikas.

Aptariant kūrinius, istorinei atminčiai gražinama daugelis vardų – per atvaizdus ir kultà mus pasiekusių pranciškonų šventųjų, bernardinų ir bernardinų, jų rėmėjų, geradarių ir eilinių miestiečių.

Rūta Janonienė dirba Vilniaus dailės akademijos Dailėtyros institute, tyrinėja Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos ir XIX a. Lietuvos dailės istoriją. Yra išleidusi monografijas apie žymius XIX a. dailininkus Jonà Rustemà ir Kazimierà Jelskį. Keliolika pastarųjų metų daugiausia dėmesio skyrė Mažesniųjų brolių observantų (bernardinų) meninio palikimo tyrimams, šio ordino istorijos, pranciškoniškosios ikonografijos, dvasingumo tradicijos studijoms. Knyga apie Vilniaus Bernardinų bažnyčią ir konventà yra pirmoji monografija, apibendrinanti šių tyrimų rezultatus.

ne savilaidinė, kaip *Saulė ir kryžius*) poeto ir inžinieriaus, pogrindininko ir Kauno sąjūdininko, signataro ir lietuvių kalbos bei baltų istorijos gelmių tyrėjo ir apmąstytojo knyga. Tiksliau, nedidukė knygelė, apimanti tiesiog neįtikėtina žanrų, stilių, siužetų, šriftų ir iliustracijų įvairovę, ir vis dėlto persiskaitanti lengvai. Solidi pradžia, kur, pasiremiant Vladimiru Toporovu, plėtojama autoriaus ne kartą vaizdžiai dėstyta tezė apie vakarų galindų kelionę iki pasaulio krašto – Galisijos. Stipri pabaiga – trumpas piligrimo vadovas. Neatrūksta taiklių vaizdelių, įžvalgų bei išsiklausymų ir knygelės viduryje, kur bendrą išpūdį kiek gadina ir dėstymą vis pertraukia pertekliniai pasižvalgymai į Gumiliovą, Statkutę de Rosales, Paukščių kelią ir Kalpoko Kęstutį ar įrodinėjimai to, kas gražiau atrodo neįrodyta. Bet kuriuo atveju, – sąmoningam keliautojui pas Jokūbą įsigyti patartina.

Nerijus Šepetys

Pavić, Milorad, *Chazarų žodynas*, iš serbų kalbos vertė Laima Masytė, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2010, 360 p.

Tariama kadaise klestėjusios, bet išnykusios tautos žodyno rekonstruota versija, pasaulį išvydusi 1984 m., šiaudien nebedvelkianti minties šviežumu ir menkai tesusijusi su istoriniais faktais. Serbų rašytojo sumeistrauto romano/leksikono straipsniuose daug išradingų prasimanymų apie realius ir išgalvotus asmenis – nematomos didmeistro (ar visagalės istorijos) rankos stumdomas pestininkų figūrėles. „Raktinės“ sąvokos ir reiškiniai apibrėžiami skirtingai, atsižvelgiant į krikščionių, musulmonų ir žydų tradicijas, kas suteikia progą pamąstyti apie nūnai madingą daugiakultūriškumo ideologiją. Knyga padrika, joje stinga žodynams būdingo sistemiškumo ir romanams įprasto siužetinio centro, kai kurių įmantrių legendų, palyginimų ir parabolinių tikslingumas miglotas, herojų poelgiai atsitiktiniai

arba jų prasmė išlukštenama pasitelkus trigubą Biblijos, Toros ir Korano kodą, braunantis pro mito ir vaizduotės prikeltų archetipų miglą. Pavičius vėliau tvirtino, kad improvizuodamas chazarų tema, iš tiesų jis mąstęs apie savo tėvynainius ir jų neišsipildžiusią didžiavalstybinę utopiją.

Manfredas Žvirgždas

Riccarelli, Ugo, *Tobulas skausmas*, iš italų kalbos vertė Pranas Biliauskas, Vilnius: Baltų lankų leidyba, 2010, 255 p.

Šiuolaikinio italų rašytojo pirmą knygą lietuviškai patiks magiškojo realizmo mėgėjams. Itališku Márquezu vadinamas rašytojas romane piešia istorinių detalių turtingą tragiškos epochos (nuo XIX a. antros pusės iki Antrojo pasaulinio karo ir pokario) paveikslą. Prieš akis iškyla didžiąją istoriją kuriantys ir jos kuriami Italijos Kolės miestelio dviejų šeimų (revolucionieriaus Mokytojo ir kiaulių pirklio Odisėjo) gyvenimai. Žavi rašytojo gebėjimas poetiškai nušviesti kasdienybės realizmą ir nepaprastą jos magiją, parodyti, kaip srūvantis laikas neša pokyčius ir vynioja savitą likimų liniją, vis kitam personažui dovanodamas tobulo skausmo patirtį kaip žemiško būvio ir istorijos vyksmo kulminaciją.

Dalia Zabielaite

Rushdie, Salman, *Florencijos kėrėtoja*, iš anglų kalbos vertė Danguolė Žalytė, Vilnius: Alma littera, 2010, 309 p.

Jau septintoji kašmyrų kilmės britų rašytojo knyga lietuviškai. Be abejo, jį labiausiai išgarsino *Šėtoniškosios eilės*, už kurias buvo pelnytos ne tik prestižinės literatūros premijos, bet ir ajatolos Chomeinio praeiksmas bei mirties nuosprendis. Stebina du dalykai: rašytojo draša toliau gyventi aktyvų visuomeninį gyvenimą ir neišsenkanti kūrybos versmė bei produktyvumas. Šį kartą tiltas tarp Rytų ir Vakarų pasaulių tiesiamas pasako-

jant beveik neįtikimas Indijos padišacho, Florencijos gražuolės Karos Kioz ir svetimšalio Meilės Mogolo istorijas. Filosofinės parabolės, tikrovės nuotrupos ir stulbinantys nutikimai (iš svajonių susikurta rūmų koridoriais klajojanti padišacho žmona Džodha, „nemirtinga, nes ją sukūrė meilė“; dvi kaip gyvenimas ir mirtis neišskiriamos kekšės: šlykšti druckė Pagalvė ir barškinanti kaulais Giltinė, ryjanti kaip vilkas, o storėjanti visada pirmoji; dailininkas, išnykęs paties pieštame paveiksle; dainininkai, galintys savo muzika uždegti žibintus arba prišaukti lietuvių ir pan.) persipina, bet darniai gula į vientisą romano audinį, vedantį prie netikėtos pabaigos. Taigi šis kūrinys dar kartą patvirtina, kad Rushdie yra ne tik įžvalgus filosofas, puikus pasakotojas, bet ir pats didžiausias žodžio magas, panardinantis skaitytoją į savo kuriamą pasaulį. Burtininkas, kurio kerams vargu ar galima atsisipirti.

Živilė Nedzinskaitė

Swift, Graham, *Vandenų žemė*, iš anglų kalbos vertė Laimantas Jonušys, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2009, 368 p.

Antroji gyvu klasiku vadinamo šiuolaikinio anglų rašytojo knyga lietuviškai. Įdomu kedenti šio daugiasluoksnio romano istorinius, psichologinius, filosofinius, detektyvo elementais lengvai paspalvintus klodus. Nelinijinio pasakojimo chronologinė skalė plati: nuo XVIII a. antros pusės iki 1980-ųjų. Tai istorija apie rytų Anglijos Fenlando krašto, šimtmečių triūsą iškelto iš pelkių, raidą, suaugusią su romano pasakotojo – istorijos mokytojo Tomo Kriko – šeimos istorija. Giliai užkabina visi tie mokytojo nukrypimai nuo mokyklinės istorijos, spalvingi pasakojimai apie dramatišką gyvenimo realizmą ir kaip jame švysteli tai, kas antgamtiška, taip pat atsakymai į klausimus-leitmotyvus: kodėl istorija? ką svarbaus ji sako apie gyvenimą?

Dalia Zabielaite

Pasivaikščiojimai su Juozapu Pilsudskiu

1935 m. gegužės 12 d. mirė Juozapas Klemensas Pilsudskis

PALEMONAS DRAČIULA

I

Vaikystėje Juozukas buvo labai smalsus, todėl greitai pažino naminių gyvulėlių kalbą. Rytais jis maurojo kaip jautis, dienomis žviagė kaip paršas, vakarais prunkštė kaip arklys, naktimis kaukė kaip šuva.

O namiškiai labai džiaugėsi, kad jis taip gražiai žemaitiškai šneka.

II

Juozuko tėvas Juozapas Vincentas mėgo žemės ūkio naujoves. Jis pirkdavo žemės ūkio mašinas, apie kurias tik išgirdavo. Jos tiko svečiose šalyse, bet Vilniaus krašte dėl nepaprasto darbo jėgos pigumo neapsimokėjo. Netašyti ir nerangūs samdiniai sugebėjo dirbti su žagre ir medinėmis akėčiomis, tačiau nemokėjo apsieiti su įvairių rūšių geležiniais padargais. Mašinos nyko nenaudojamos ir greitai virto surūdijusio metalo krūva. Netrukus jis pastatė spirito varyklą. Zalavo žemėse gerai derėjo bulvės, bet Juozuko tėvas nemokėjo versti spirito varymu. Kai buvo imtasi darbo, pasirodė, kad neparuošta pakankamai indų spiritui supilti. Teko iš dvaro surinkti visus katilus, kaistuvus, statines, kibirus ir alavinius puodelius. Jų buvo per mažai, tad toliau gaminamą spiritą liejo ant žemės. Taip Vilniaus kraštą užliejo spirito upės, o Juozapas Pilsudskis vėliau tuo aiškino šio krašto ekonominį bergždumą.

III

1900 m. Juozapas Pilsudskis už socialistinę veiklą atsidūrė Varšuvos

citadelėje. Pabėgti buvo labai sudėtinga, beveik neįmanoma. Pasitaręs su draugais, jis nusprendė simuliuoti ligą, ir tokią, kurią galima gydyti tik ligoninėje. Pilsudskis pradėjo vaidinti pamišėlį. Kruopščiai laikėsi žymaus psichiatro Rapolo Radzivilovičiaus, gerai perpratusio kunigaikščių Radvilų dvare senovėje dirbusių daktarų kalvinistų metodiką, nurodymų. Jis bjaurėjosi žandaro munduru, žaidė kortomis su balandžiais ir atsisakė imti maistą iš kalėjimo prižiūrėtojų rankų. Susirūpinusi blogėjančia kalinio sveikata valdžia davė sutikimą, kad jį apžiūrėtų Varšuvos psichiatrinės ligoninės direktorius Ivanas Šabašnikovas. Netrukus Pilsudskį pervežė į pamišėlių ligoninę Peterburge. Ligoninėje sanitarai visaip jį mušė ir tyčiojosi, sakydami, kad šitas lenkų kvailys niekada iš čia neišeis. Tačiau kartą Pilsudskis pabėgo per užpakalinį įėjimą, o po mirties jo genialios smegenys buvo atiduotos tirti į Vilniaus Stepono Batoro universitetą.

IV

Miglota ir apsiniaukusią 1918 m. lapkričio 10 d., septintą valandą ryto, į centrinę Varšuvos geležinkelio stotį atvyko vieno vagono traukinys iš Berlyno: jis atvežė Magdeburgo kalinį. Netrukus pro vagono-salono duris išlipo Juozapas Pilsudskis. Ištuštėjusiame perone jį pasitiko vos

keletas asmenų. Tai buvo nešikai, pamane, kad atvyko naujasis stoties viršininkas.

Greitai jis tapo valstybės viršininku.

V

1920 m. vasarą bolševikų kariuomenei priartėjus prie Varšuvos, visus apėmusi baisi panika. Miestiečiai sprukę į kaimus, kaimiečiai pasislėpę medžiuose, arkliai išsibėgioję, o Pilsudskis, nežinodamas ko griebtis, ėmęs protėvių kalba lietuviškai melstis. Tuomet debesyse pasirodęs šv. Kazimieras ir pavertęs Vyslą raudona dykuma. Bolševikai ilgai klajoję po tą dykumą, kol visi išmirę nuo karščio ir troškulio.

Tai ir bus buvęs „stebuklas prie Vyslos“.

VI

1927 m. rugsėjį pas Druskininkuose poilsiavusį Pilsudskį slapta atvyko Augustinas Voldemaras.

Jie ilgai vaikštinėjo Nemuno pakrante, gėrė sūrutį, žaidė kėgliais ir ginčijosi, kam priklauso Čiurlionis. Po to susikivirčio dėl Lietuvos sostinės. Visai iširdęs Voldemaras tškė: „Te vilniečiai nesupyks, Kaunas – Lietuvos širdis“. Smarkiai užgavo Pilsudskio sielą šie žodžiai, todėl jis ir sumastė po mirties savo širdį palikti Vilniuje. Kad kauniečiai neišpuiktų. ☒

